

ἅγιος ΣΠΥΡΙΔΩΝ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙΣ
ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ
ΤΡΙΜΥΘΟΥΝΤΟΣ

ΕΤΟΣ Η' | ΤΕΥΧΟΣ Γ'

ἄγιος ΣΠΥΡΙΔΩΝ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΤΡΙΜΥΘΟΥΝΤΟΣ
ΕΤΟΣ Η΄, ΤΕΥΧΟΣ Γ΄

Ἐκδότης - Ἰδιοκότητης:

Ἐρὰ Μητρόπολις Τριμυθούντος

Τ.Θ. 11001, 2550 Ἰδάλιον

Τηλ. : 00357-22527000

Fax : 00357-22526363

E-mail : info@imtrimythountos.org.cy

www.imtrimythountos.org.cy

Διευθυντής Σύνταξης:

Ἀνδρέας Ζαχαρίου, Ἐπίκουρος Καθηγητής,

Πανεπιστήμιο Sulkhan-Saba Orbeliani, Τιφλίδα

Ἐπιμέλεια - Διορθώσεις δοκιμίων:

Ματθαῖος Ματθαίου, Φιλολόγος

ISSN: 2301-2536

Ἐκτύπωση:

Γραφικὲς Τέχνες «ΜΕΛΙΣΣΑ»

Τηλ. : 0030 23970 23313

E-mail : melissa@melissaprint.com

Οἱ συνεργάτες καὶ ἀρθρογράφοι ἔχουν τὴν ἀπόλυτη εὐθύνη τῶν ἀπόψεων καὶ θέσεων ποὺ ἐκφράζουν.

Ἄντι Προλόγου

Τὸ παρὸν τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ ΑΓΙΟΣΣΠΥΡΙΔΩΝ δημοσιεύει πέντε ἄρθρα ποικίλης θεματικῆς. Τὸ πρῶτο ἐξ αὐτῶν ἀφορᾷ τὸ ἄρθρο τοῦ Ἀλέξανδρου Ἀνδρέου γιὰ τὴ δυναμικὴ τῆς μυστικῆς γέννησης τοῦ Χριστοῦ στὴν καρδιά τῶν πιστῶν. Ἀμέσως μετὰ ὁ ἀναπληρωτὴς καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΑΠΘ πρωτ. Βασίλειος Γεωργόπουλος, μὲ τὸ τέταρτο ἀπὸ μία σειρά ἄρθρων του, σχολιάζει τὴ νεοσχολαστικὴ ἐκδοχὴ τῆς περὶ τῶν μυστηρίων δογματικῆς διδασκαλίας τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας. Ἀκολούθως ἡ Ἀθηνᾶ Κονταλῆ παρουσιάζει τὴ διδασκαλία τοῦ ἀγίου Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ γιὰ τὰ ἔσχατα, ἐνῶ στὴ συνέχεια ὁ Γεώργιος Κουννούσης κάνει εἰδικὴ ἀναφορὰ στὴν ἀνάγκη τῆς θυσιαστικῆς προσφορᾶς στὸν συνάνθρωπο ὡς ἀνταπόκριση στὸ γεγονός τῆς ἐνσάρκωσης. Τὸ τεῦχος συμπληρώνει τὸ ἄρθρο τοῦ Φαίδωνα Παπαδόπουλου, τὸ ὁποῖο καταπιάνεται μὲ τὶς ἔννοιες τῆς μετάνοιας καὶ τῆς ἐξομολόγησης.

Ὁ ἐπιμελητὴς

ΑΓΙΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΤΡΙΜΥΘΟΥΝΤΟΣ

ΕΤΟΣ Η΄, ΤΕΥΧΟΣ Γ΄

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Αντί Προλόγου.....	1
Αλέξανδρου Ἀνδρέου, <i>Καρδιάς Χριστοῦ γέννα</i>	3
Βασίλειου Γεωργόπουλου (πρωτ.), <i>Ἡ περὶ τῶν μυστηρίων δογματικὴ διδασκαλία τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας [Τὸ μυστήριον τοῦ Βαπτίσματος]</i>	19
Ἀθηνᾶς Κονταλῆ, <i>Ἅγιος Κοσμάς ὁ Αἰτωλὸς καὶ ἡ διδασκαλία του γιὰ τὰ ἔσχατα</i>	25
Γεώργιου Κουννούση, <i>Ἡ σάρκωση τοῦ Θεοῦ Λόγου σήμερα. Μία ἀνάγνωση τῶν Εὐαγγελίων στὶς ἀρχὲς τῆς δεύτερης δε- καετίας τοῦ 21^{ου} αἰῶνα</i>	44
Φαίδωνος Παπαδόπουλου, <i>Μετάνοια καὶ ἐξομολόγηση</i>	63

Καρδιάς Χριστοῦ γέννα

Αλέξανδρου Ανδρέου
Θεολόγου

Ἐλευση τοῦ Κτίστη στήν κτίση του μέ τὸ εἶδος καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ κτίσματός του σηματοδοτεῖ ἡ γέννηση τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τὴν Ἀειπάρθενο Μαρία. Ἐρχόμενος ὁ Κύριος, καὶ λαμβάνοντας «*δοῦλου μορφή*»¹, συντελεῖ μία τομὴ στὴ ροὴ τῆς ἱστορίας, ὀριοθετεῖ τὴν ἀπαρχὴ τῆς ἀνανεωμένης Διαθήκης τοῦ Θεοῦ μέ τὴν ἀνθρωπότητα. Τὸ γεγονός αὐτὸ ἔχει ὡς ἀποδέκτη ὀλόκληρη τὴ σαγηνευόμενη ἀνθρωπότητα, καὶ χαρακτηρίζεται τόσο ἀπὸ τὴν ὑπερβατικὴ, ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν οἰκουμενικὴ του φύση. Ὡς τέτοιο, ἐκτείνεται ταυτόχρονα ἀπὸ τὸ ὄντολογικὸ «ὑψος» τῆς Ἁγίας Τριάδας ἕως τὸ ὄντικὸ «βάθος» τῶν ὑλικῶν λογικῶν κτισμάτων, ἀλλὰ καὶ σὲ ὅλο τὸ ὑπαρκτὸ «πλάτος» τῆς ἀνθρωπότητας, εἴτε αὐτὴ βρίσκεται στὸν ἄδη, εἴτε εἶναι ἐν ζωῇ ἢ μέλλει νὰ γεννηθεῖ. Ἡ σάρκωση τοῦ Θεοῦ Λόγου «σταυρώνει» ἅπασα τὴν κτίση καὶ τὴν ἱστορία, καὶ ἀφορᾷ τὸν κάθε ἄνθρωπο διαχρονικά. Μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἐορτῆς τῆς κατὰ σάρκα γέννησης τοῦ Σωτήρα Ἰησοῦ, θὰ προσπαθήσουμε νὰ ποῦμε δυὸ λόγια γιὰ τὰ Χριστούγεννα πὸ ἐορτάζουν ἀδιάκοπα οἱ ἐν σώματι Ἅγιοι, γιὰ νὰ προσεγγίσουμε, ἔτσι, ἓνα κλίμα χριστουγεννιάτικο μέσα ἀπὸ λόγους Ἀγιογραφικῶς καὶ Πατερικῶς, πὸ ὀμιλοῦν γιὰ κάποια «ἄλλα» Χριστούγεννα, τὰ μυστικὰ Χριστούγεννα τῆς ἀγιότητας.

Ἡ προσωπικὴ διάσταση τῆς ἐνανθρώπησης τοῦ Θεοῦ ἀποτελεῖ μία προσφορὰ τοῦ Θεοῦ στὸν ἐκάστοτε ἄνθρωπο καὶ, πολὺ περισσότερο, μία αὐτοπροσφορὰ. Ὁ Θεὸς ἔρχεται «*δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν*» (Μθ. 20, 28. Μρ. 10, 45), προσφέρει, δηλαδή, τὸν ἑαυτό του ὡς ἐξίλασμα τῶν ἁμαρτιῶν ὅλων τῶν ἀνθρώπων. Ἡ προσφορὰ τούτη ἀπευθύνει στὸν ἐκάστοτε ἄνθρωπο μία ἐξατομικευμένη, θὰ λέγαμε, πρόσκληση στήν πίστη καὶ στὸ βάπτισμα. Δὲν προσφέρει κάποιες ἠθικὲς παρατηρήσεις, οὔτε κάποιες κοινωνιολο-

1. Ἀπὸ τὸ προοίμιο τῶν *Χαιρετισμῶν*.

γικές συστάσεις, αλλά ανοίγει εκ νέου τις θύρες και προσκαλεί τὸν ἄνθρωπο νὰ μετάσχει σὲ αὐτὴ τὴ ζωὴ τοῦ Θεοῦ. Ὡς ἐκ τούτου, εἶναι μία αὐτοπροσφορὰ, ἡ ὁποία ὑπερβαίνει τὰ πεπερασμένα γνωσιολογικὰ πλαίσια μιᾶς ὁποιασδήποτε φιλοσοφικῆς διδασκαλίας, καὶ διατηρεῖ χαρακτηριστῆρα καθαρὰ ὄντολογικό. Μὲ τὴν ἐνανθρώπησή του, ὁ Χριστὸς ἀποσπᾷ τὸ κοινὸ σῶμα τῶν πιστῶν καὶ βαπτισμένων ἀπὸ τὸ κράτος τῆς ἁμαρτίας καὶ τὴν ἐξουσία τοῦ Σατανᾶ, καί, κατὰ τὸ πλῆθος τοῦ θείου του ἐλέους, «*λυτρώσεται τὸν Ἰσραὴλ*», δηλαδή τὴν Ἐκκλησία σύσσωμη, «*ἐκ πασῶν τῶν ἀνομιῶν αὐτοῦ*» (Ψαλμ. 129, 8). Αὐτὸς εἶναι σύνολος ὁ σκοπὸς τῆς ἐνανθρώπησης, ὅπως ἀποκαλύφθηκε ἀπὸ τὸν ἀρχάγγελο κατὰ τὸν εὐαγγελισμό τοῦ Ἰωσήφ, τοῦ Γαβριὴλ λέγοντος: «... αὐτὸς γὰρ σώσει τὸν λαὸν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν» (Μθ. 1, 21). Ὁμοίως προφήτευσε καὶ τὸ σύστημα τῶν προφητῶν, οἱ λόγοι τῶν ὁποίων συνοψίζονται στὴν προφητεία τοῦ Τιμίου Προδρόμου, λέγοντος: «*ἴδε ὁ ἄμνός τοῦ Θεοῦ ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου*» (Ἰω. 1, 29). Ἡ «πολλή» ἀπὸ τοῦ Θεοῦ «*λύτρωσις*» (Ψαλμ. 129, 7) ἐπαρκεῖ γιὰ κάθε ἄνθρωπο, τὸν φορτωμένο τὸν ζυγὸ τῆς ἁμαρτίας.

Ἡ σάρκωση τοῦ Λόγου προσφέρει, λοιπόν, τὴν ἄρση τοῦ βάρους πὸν φέρουν ὡς ἐπακόλουθό τους οἱ ἁμαρτίες, καὶ τὴν ἀνακαίνιση τῆς ἀνθρώπινης φύσης. Ἡ παρακοὴ ἀπέναντι στὶς ἐντολές φέρνει τὸν θάνατο, ὄχι ὡς δικανικὴ καὶ τιμωρητικὴ συνέπεια, πὸν ἐπιβάλλεται ἀπὸ κάποιον ἄσπλαγχο καὶ ἐκδικητικὸ ἀφέντη, ἀλλὰ ὡς φυσικὸ καὶ ὄντολογικὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς λανθασμένης πράξης. Ἡ προειδοποίηση πὸν ἀπευθύνει ὁ Θεὸς πρὸς τὸ πρωτόπλαστο ζεῦγος ἔχει ὡς σκοπὸ τῆς τὴν προστασία τους. Φύσει φιλεύσπλαγχος, καὶ κινούμενος βάσει τῆς ἄπειρης φιλανθρωπίας του, τοὺς προειδοποιεῖ, λέγοντας: «*ἢ δ' ἂν ἡμέρα φάγητε ἀπ' αὐτοῦ* (ἐνν. τοῦ καρποῦ "τοῦ ξύλου τοῦ γινώσκειν καλὸν καὶ πονηρόν"), *θανάτῳ ἀποθανεῖσθε*» (Γέν. 2, 17). Ὡς συνεπακόλουθο, λοιπόν, τῆς παρακοῆς ἔρχονται ὁ κόπος καὶ ὁ πόνος, οἱ θλίψεις καὶ οἱ στεναγμοί, καί, τελικά, ὁ σωματικὸς θάνατος (βλ. Γέν. 3, 16-19), παρὰ κατ' εὐδοκία τοῦ Θεοῦ. Κατὰ τὴν ἴδια προνοιακὴ παραχώρηση ἐξεβλήθη τὸ ζεῦγος τῶν πρωτοπλάστων ἀπὸ τὸν παραδείσιο κῆπο, προκειμένου «*μὴ ποτε ἐκτείνῃ*

τὴν χεῖρα αὐτοῦ (ἐνν. ὁ ἄνθρωπος) καὶ λάβη ἀπὸ τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς καὶ φάγη καὶ ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα» (Γέν. 3, 22), οὕτως ὥστε νὰ ἀποκλεισθεῖ τὸν ἐνδεχόμενο, μὲ τὴ βρώση τοῦ καρποῦ τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς καὶ τὴν ἀπαθανάτιση τοῦ ἀνθρώπου, νὰ γίνει ταυτόχρονα καὶ τὸ κακὸ ἀθάνατο καὶ αἰώνιο. Μὲ τὴν ἔξωση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν Παράδεισο, καὶ τὴν εἴσοδό του στὸν ἐπίμοχθο στίβο τῆς ἐργασίας τῆς γῆς, διανοίγεται στὴν ἀνθρωπότητα ἡ ὁδὸς τῆς μετάνοιας μέσῳ τῆς ἄσκησης στὴν ὑπακοὴ καὶ τὴν ὑπομονή.

Αὐτὸ εἶναι τὸ ἱστορικὸ καὶ ὄντολογικὸ ὑπόβαθρο, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀναπτύσσεται καὶ κινεῖται τὸ ἀνθρώπινο γένος. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος, «εἰ γὰρ ἐκεῖνοι (ἐνν. οἱ πρωτόπλαστοι) μὴ ἤμαρτον, οὐκ ἂν ἐδέξαντο τοῦ θανάτου τὸ ἐπιτίμιον»². Προβαίνοντας, ὅμως, στὴν παρακοή, ἀναγκαῖα ὑποβλήθηκαν καὶ στὸν παρακείμενο αὐτῆς θάνατο, ὁ ὁποῖος καὶ τὴν ἀκολουθεῖ σιμὰ - κοντὰ ὡς ἀντιμίσησθί της (βλ. Ρωμ. 6, 23). Τραγικότερη συνέπεια αὐτοῦ εἶναι ὅτι, ἐνῶ ὁ κάθε ἄνθρωπος εἶναι ἀρχικὰ ἄμοιρος τῆς ἁμαρτίας τῶν πρωτοπλάστων, δηλαδὴ δὲν κληρονομεῖ κατ' ὅποιονδήποτε τρόπο τὴν προσωπικὴ τους ἐνοχὴ γιὰ τὴν πρώτη αὐτὴ ἁμαρτία, παρὰ ταῦτα καταλήγει δέσμιος τοῦ σαρκικοῦ φρονήματος καὶ ὀμηρος τῆς ἀμαρτωλότητος, ἡ ὁποία κατακλύζει ἔκτοτε καὶ ἕως σήμερα τὴν οἰκουμένη, διαστρέφοντάς τον πρὸς τὴν ἐπιθυμία τοῦ κακοῦ. Σὲ ἕνα τέτοιο περιβάλλον ἁμαρτίας ἐγκυμονεῖται, τίκτεται, καὶ ζεῖ ὁ καθένας ἀπὸ ἐμᾶς, κατὰ τὴν ἀποστροφή τοῦ λόγου τοῦ Ψαλμοῦδου· «ἰδοὺ γὰρ ἐν ἀνομίαις συνελήφθην, καὶ ἐν ἁμαρτίαις ἐκίσσησέ με ἡ μήτηρ μου» (Ψαλμ. 50, 7). Ἔτσι κάθε ἄνθρωπος καθίσταται συμμετοχὸς στὴν παρακοή, συνένοχος στὴν ἁμαρτία, καὶ παραδίδει τὴ σκυτάλη τῆς ἀποστασίας στοὺς ἐπόμενους. Ἡ φαινομενικὰ, τουλάχιστον, ἀπρόσκοπτη ἀνακύκλιση καὶ προσαύξηση τῆς ἁμαρτίας ὑποτάσσει τὴν ἀνθρωπότητα στὴν ἐξουσία τοῦ Σατανᾶ, καί, ὡς παράγωγο τῆς ὑποταγῆς αὐτῆς, «ὁ κόσμος ὅλος», δηλαδὴ οἱ ἄνθρωποι στὸ σύνολό τους, «ἐν τῷ πονηρῷ κεῖται» (Α' Ἰω. 5, 19), καὶ ἀνακλίνεται στὴν ἀσφυκτικὴ ἀγκάλη τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἀνομίας.

2. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Εἰς τὰ ὑπόλοιπα τοῦ ν' Ψαλμοῦ*, ε', PG 55, 583.

Ἡ ἐνανθρώπηση τοῦ Θεοῦ ὡς προσφορὰ τῆς θέωσης στὸν ἄνθρωπο

Καθίσταται, λοιπόν, ἐμφανῆς ἡ διὰ ὅλου τοῦ μήκους τῆς ἱστορίας φιλάμαρτη ἀσθένεια, ἡ ὁποία διακατέχει τὸν ἄνθρωπο, καὶ τὸν ὀδηγεῖ πρὸς μία συνεχῆ πτώση, ἀπομακρύνοντάς τον συνάμα ἀπὸ τὴν κατὰ Θεὸν καὶ μετὰ Θεοῦ ζωὴ. Τὴν κατάσταση αὐτὴ τῆς πνευματικῆς, πρωτίστως, καὶ ὕστερα σωματικῆς ἀσθένειας ἀντιμετωπίζει καὶ ἀνατρέπει ὁ Θεὸς μετὰ τὴν ἐνανθρώπησή του, μετὰ τὴν ὁποία ἀποσκοπεῖ στὸ νὰ ἄρει ἅπαξ καὶ διὰ παντὸς τὰ ἐπιτίμια ποῦ ἐπισύρει ἡ ἁμαρτία καὶ νὰ ἀποκαταστήσει τὴν πρὸς τὸν Κτίστη ὁμοίωση τοῦ κτίσματος, ἀνακαινίζοντας τὴν ἀμαυρωθεῖσα ἀνθρώπινη φύση. Ὁ ὁσῖος ἀββᾶς Μᾶρκος ἐρμηνεύει τὴ ρήση τοῦ εὐαγγελιστῆ Ἰωάννη, «ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο» (Ἰω. 1, 14), ἀναπτύσσοντας μετὰ τρόπο ἀπλὸ καὶ συγκεκριμένο τὴ στόχευση τῆς ἐνανθρώπησης μέσα στὸ πλαίσιο τῆς διαλεκτικῆς σχέσης μεταξὺ τῆς θείας τελειότητος καὶ τῆς ἀνθρώπινης μερικότητος, λέγοντας: «τὰ γὰρ διὰ τὴν ἁμαρτίαν τῆς παραβάσεως ὑπὸ τῆς δεσποτικῆς ἀποφάσεως ἐπανεχθέντα τῶ ἀνθρώπῳ ἐπιτίμια θανάτου, κόπου, πείνης, δίψης καὶ τῶν τοιούτων, πάντα ἀνέλαβε (ἐνν. ὁ Θεάνθρωπος), γενόμενος ὃ ἐσμεν, ἵνα γενώμεθα ὅπερ ἐστίν· ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, ἵνα ἡ σὰρξ γένηται Λόγος· πλούσιος ὢν, ἐπτώχευσε δι' ἡμᾶς, ἵνα ἡμεῖς τῇ ἐκείνου πτωχείᾳ πλουτήσωμεν· ὁμοιώθη διὰ πολλὴν φιλανθρωπίαν ἡμῖν, ἵνα διὰ πάσης ἀρετῆς ὁμοιωθῶμεν αὐτῶ». ³ Λαμβάνοντας, δηλαδή, ὡς ἀντιδάνειο τὴ μορφή, τὴν ὁποία ὁ ἴδιος μᾶς δώρισε, καὶ ἀναλαμβάνοντας ὡς δική του πλήρη τὴ φύση, τὴν ὁποία μᾶς παρασκεύασε, ὁ σαρκωμένος Θεάνθρωπος μᾶς ἀντιπροσφέρει τὴ δυνατότητα νὰ γίνουμε κατὰ χάρι αὐτὸ ποῦ ἐκεῖνος εἶναι κατὰ φύση, καὶ μέσῳ τῆς μετοχῆς μας στὴν ἀγιότητα, νὰ ἀπολάβουμε τὴ θεία κληρονομία, γενόμενοι τέκνα Θεοῦ διὰ τῆς πίστεως (Ἰω. 1, 12). Παραλαμβάνοντας τὸ μηδὲν τῆς μὴ οὔσας μας φύσης, καὶ τὸ μεῖον τῆς ἁμαρτίας μας, μᾶς παραδίδει τὸ ἄπειρο τῆς ἐν Θεῷ ζωῆς μετὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς σχέσης μας μαζί του, καὶ τὴν παρακλητικὴ πα-

3. Μάρκου Ἀσκητῆ, *Πρὸς Νικόλαον, Φιλοκαλία*, τόμ. Α', ἐκδ. Ἀστήρ, Ἀθήνα 1982, σ. 124.

ραμονή με τὴν πίστη καὶ τὴν προσευχὴ στὸ ὄνομά του (Ἰω. 1, 12), «τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα» (Φιλ. 2, 9). Με τούτη τὴν ὑπέρλογο «ἀριθμητική», ὁ σαρκωμένος Λόγος ἐξαγοράζει τὸ χρεόγραφο τῆς σάρκα, καί, σχίζοντάς το, λογοποιεῖ τὴ σάρκα.

Οἱ λόγοι τόσο τοῦ εὐαγγελιστῆ ὅσο καὶ τοῦ ἁββᾶ καταδεικνύουν τὸ ἀδιανόητο περιεχόμενο καὶ τὸ συνταρακτικὸ συμπέρασμα τῆς ἐνανθρώπησης. Χρησιμοποιώντας γλῶσσα ἀκάλυπτη καὶ ὄρους εὐθεῖς, ὁ Μ. Ἀθανάσιος διαλύει κάθε ἀπορία ποῦ πιθανὸν νὰ εἶχε ἀπομείνει στὶς σκέψεις μας, καὶ θεολογεῖ περὶ τῆς οὐσίας τοῦ γεγονότος τῶν Χριστουγέννων, λέγοντας· «αὐτός (ἐνν. ὁ Θεὸς Λόγος) ἐνηθρώπησεν, ἵνα ἡμεῖς θεοποιηθῶμεν· καὶ αὐτὸς ἐφανερώσεν ἑαυτὸν διὰ σώματος, ἵνα ἡμεῖς τοῦ ἀοράτου Πατρὸς ἐννοιαν λάβωμεν· καὶ αὐτὸς ὑπέμεινεν τὴν παρ' ἀνθρώπων ὕβριν, ἵνα ἡμεῖς ἀφθαρσίαν κληρονομήσωμεν. Ἐβλάπτετο μὲν γὰρ αὐτὸς οὐδέν, ἀπαθὴς καὶ ἄφθαρτος καὶ αὐτολόγος ὢν καὶ Θεός· τοὺς δὲ πάσχοντας ἀνθρώπους, δι' οὓς καὶ ταῦτα ὑπέμεινεν, ἐν τῇ ἑαυτοῦ ἀπαθείᾳ ἐτήρει καὶ διέσωζε»⁴. Ἡ γλῶσσα τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ Πατρὸς σίγουρα μπορεῖ νὰ χαρακτηριθεῖ ὡς ἀποκαλυπτικότετη, ἀφοῦ δίχως δισταγμὸ υἰοθετεῖ καὶ χρησιμοποιεῖ τὴν κατάλληλη ὀρολογία γιὰ νὰ ἐκφράσει τὸ συνεπακόλουθο τῆς ἐνανθρώπησης. Ἡ ἀνάληψη πλήρους ἀνθρώπινης μορφῆς ἀπὸ τὸν Υἱὸ καὶ Λόγο τοῦ Θεοῦ θεώνει τὴν ἀναληφθεῖσα αὐτὴ φύση. Γι' αὐτὸ ἐγινε ὁ Θεὸς ἄνθρωπος, γιὰ νὰ κάνει τὸν ἄνθρωπο Θεό. Αὐτὸ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἄκρας συγκατάβασης, καὶ ὁ σύνολος σκοπὸς τῆς περὶ τοῦ ἀνθρώπου θείας οἰκονομίας.

Ὁ ἁγιασμὸς τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἀνταπόκριση στὴ θεία πρόσκληση

Σεβόμενος πάντοτε καὶ ἀπολύτως τὸ ἀνθρώπινο αὐτεξούσιο, ὁ Θεὸς παρέχει τὴν ἀπολύτρωση ἀπὸ τὴν ἁμαρτία καὶ τὴ θέωση ὡς δῶρο, τὸ ὁποῖο προσφέρεται ὡς ἐκ Θεοῦ πρόσκληση, δίχως νὰ ἐπιβάλλεται μετ' ἄλλο καταναγκαστικό. Ὁ ἄνθρωπος, ὁ κάθε ἄνθρωπος,

4. Μ. Ἀθανασίου, *Περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως*, νδ', PG 25, 192BC.

προσκαλείται να μετάσχει στη θεία ζωή της αγιότητας. Τόσο με αυτή καθεαυτή την άκτιστη χάρη, τη λαμβανόμενη δια του βαπτίσματος, όσο και με την εργασία των θεοποιών εντολών, οι οποίες τροπικά προσοικειώνονται την έμπεριεχόμενη σε αυτές άκτιστη χάρη, ο άνθρωπος αποκτά τη δυνατότητα να μετάσχει στην υπερούσια ζωή του Θεού μέσω της μετοχής του στις άκτιστες θείες ενέργειες. Και ενώ ή μετοχή αυτή στην παρούσα ζωή είναι μία παροδική πρόγευση, πολύ περισσότερο στην μελλοντική και αιώνια είναι κατ' αντίστοιχία αιώνια και αυξανόμενη, κινούμενη «*ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν*» (Β' Κορ. 3, 18).

Ὁ ἄνθρωπος καλεῖται σὲ μιὰ πορεία συνεχῶς αυξανόμενου ἁγιασμοῦ του. Τὸ κάλεσμα ἔχει κηρυχθεῖ ἤδη κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ παραδίδει τὴν ἐντολὴ στὸν Μωυσῆ, λέγοντας: «*λάλησον τῇ συναγωγῇ τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ καὶ ἔρεῖς πρὸς αὐτούς· ἅγιοι ἔσεσθε, ὅτι ἅγιος ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν*» (Λευιτ. 19, 2). Ἐπαναλαμβάνει, δέ, σύντομα τὴν ἴδια ἐντολή, προσαυξάνοντας τὴ βαρύτητά της, καὶ νουθετώντας τὸν λαὸ τοῦ Ἰσραὴλ στὴν τήρηση τῶν ἐντολῶν, πάλι λέγοντας: «*καὶ ἔσεσθε ἅγιοι, ὅτι ἅγιος ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν· καὶ φυλάξεσθε τὰ προστάγματά μου καὶ ποιήσετε αὐτά· ἐγὼ Κύριος ὁ ἀγιάζων ὑμᾶς*» (Λευιτ. 20, 7-8). Καὶ τρίτη φορὰ παραδίδει τὴν ἴδια ἐντολή, καὶ πάλι λέγοντας: «*καὶ φυλάξασθε πάντα τὰ προστάγματά μου, καὶ τὰ κρίματά μου καὶ ποιήσετε αὐτά, (...) καὶ οὐχὶ πορεύεσθε τοῖς νομίμοις τῶν ἐθνῶν, οὓς ἐξαποστέλλω ἀφ' ὑμῶν· ὅτι ταῦτα πάντα ἐποίησαν, καὶ ἐβδελυξάμην αὐτούς (...) καὶ ἔσεσθέ μοι ἅγιοι, ὅτι ἐγὼ ἅγιός εἰμι Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν, ὁ ἀφορίσας ὑμᾶς ἀπὸ πάντων τῶν ἐθνῶν, εἶναι ἐμοί*» (Λευιτ. 20, 22, 23, 26). Ὁ Θεὸς ξεχώρισε πρῶτα τὸν παλαιὸ Ἰσραὴλ, τὸν ἱστορικὸ λαὸ τῶν Ἑβραίων, καὶ ὕστερα τὸν νέο Ἰσραὴλ, τὴν ἀνὰ τὴν οἰκουμένη Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ, καὶ ὅρισε τρεῖς συνθήκες. Πρώτη, ὅτι ὁ λαὸς του ὀφείλει νὰ ἀπέχει ἀπὸ τὰ ἥθη καὶ τὰ ἔθη τῶν ἐθνῶν, τὰ ὁποῖα καὶ τὰ κατέστησαν βδέλυγμα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ἔνεκεν τῆς κρυφῆς καὶ φανερῆς εἰδωλολατρίας, ἡ ὁποία τὰ συνδιαμορφώνει. Δεύτερη, ὅτι ὁ λαὸς ὀφείλει νὰ τηρεῖ τις θείες ἐντολές στὴν πληρότητά τους. Τρίτη, ὅτι ὁ λαὸς ὀφείλει νὰ κινεῖται προο-

δευτικά πρὸς ὄλο και ὑψηλότερα μέτρα ἁγιασμοῦ, ὅπως ἐν κατακλείδει ἐπαναλαμβάνει και ὁ ἄγγελος στὸν εὐαγγελιστή, λέγοντας: «ὁ ἅγιος ἁγιασθήτω ἔτι» (Ἀπ. 22, 11). Καὶ σαρκωθεὶς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ κηρύττει τὸ ἴδιο, ἀπαρασάλευτο μήνυμα, στὴν ἐπὶ τοῦ ὄρους ὁμιλία του, λέγοντας: «ἔσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὥσπερ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστιν» (Μθ. 5, 48).

Ἡ πρόοδος τῆς ἐντολῆς τούτης στὴν Ἁγία Γραφή κινεῖται ἀπὸ τὸ εἰδικὸ πρὸς τὸ γενικὸ. Στὸ *Λευϊτικὸ* ἡ ἐντολὴ εἰσάγεται στὸ ὀριζόντιο, κοινωνικὸ ἐπίπεδο, διατηρώντας ἀνοικτὴ τὴν κάθετη προοπτικὴ, ἡ ὁποία καθίσταται πρόδηλη στὸ κατὰ *Ματθαῖον* Εὐαγγέλιο, και ἀδιαμφισβήτητη στὴν *Ἀποκάλυψη*. Ἔτσι, στὸν ἱστορικὸ Ἰσραὴλ, ὁ ὁποῖος ἀκόμη και πολλακίς παλινδρομοῦσε μεταξὺ τῆς ἀληθινῆς λατρείας και τῆς εἰδωλολατρίας, ἡ ἐντολὴ ἀρχικὰ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἀπαγόρευση τῆς μετοχῆς στὰ «νόμιμα», δηλαδὴ στὶς πρακτικὲς, τῶν περιβάλλοντων αὐτὸν εἰδωλολατρικῶν λαῶν. Ὁ ὅρος «ἅγιος» διατηρεῖ και τὸ γενικὸ του νόημα, τουτέστι αὐτὸ τοῦ «διαχωρισμένου»⁵, ὅπως καθαρὰ περιγράφεται στὸν τρίτο σχετικὸ στίχο τοῦ *Λευϊτικοῦ*, ὅπου ὁ Θεὸς δηλώνει ὅτι ξεχώρισε («ἀφορίσας») τὸν Ἰσραὴλ ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν ἐθνῶν, και τὸν κατέστησε λαὸ δικό του («εἶναι ἐμοί»). Μὲ μιὰ προτύπωση τοῦ ἀνταποδοτικοῦ σχήματος μεταξὺ ἐνανθρώπησης και θέωσης, ὁ Ἰσραὴλ καλεῖται νὰ λάβει τὴ θεϊκὴ προσφορά τῆς ἀγιότητος, και γενόμενος τροπικὰ ξεχωρισμένος ἀπὸ τὸ πολιτισμικὸ του περιβάλλον, νὰ γίνεῖ ταυτόχρονα οὐσιαστικὰ ἁγιασμένος μὲ τὴν τήρηση τῶν θεόδοτων ἐντολῶν. Καὶ ὅταν ὁ Ἰσραὴλ παραστρατεῖ, και παρεκκλίνει ἀπὸ τὴν ὁδὸ τῆς διαθήκης, ὁ Θεὸς ἐπαναλαμβάνει τὴν ἐντολὴ γιὰ διαχωρισμὸ διὰ στόματος τῶν προφητῶν του. Λέγει, λοιπόν, διὰ τοῦ προφήτη Ἡσαΐα: «ἀπόστητε, ἀπόστητε, ἐξέλθατε ἐκεῖθεν και ἀκαθάρτου μὴ ἄπτεσθε, ἐξέλθετε ἐκ μέσου αὐτῆς, ἀφορίσθητε, οἱ φέροντες τὰ σκεύη Κυρίου» (Ἡσ. 52, 11). Καμία μερίδα τῶν εἰδώλων δὲν ἐπιτρέπεται στὸν Ἰσραὴλ, ὁ ὁποῖος «φέρει τὰ σκεύη Κυρίου», εἶναι, δηλαδὴ, ἐνδεδυμένος τὴ θεία χάρη.

5. Βλ. G. W. H. Lampe, *A Patristic Greek Lexicon*, Clarendon Press, Oxford 1961), σσ. 18-19 (λήμ. «ἅγιος»).

Τὸ ἴδιο ἰσχύει στὴ συνέχεια καὶ ἀκόμη ἰσχυρότερα γιὰ τὸν πνευματικὸ Ἰσραήλ, τὸν διὰ τοῦ βαπτίσματος καὶ τοῦ χρίσματος κατ' ἐξοχὴν χαριτωμένο, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐπὶ τοῦ ὄρους ὀμιλίας ἀναπτύσσεται καὶ λαμβάνει τὸ πλήρωμα, δηλαδὴ τὴν ἐν Χριστῶ ἀποκάλυψη τοῦ βαθύτερου περιεχόμενου, τῶν ἐντολῶν, καὶ ἐνεργοποιεῖται ἢ κάθετη διάσταση τῆς μετοχῆς τοῦ ἀνθρώπου στὴν ἀγιοποιῶ ἐνέργεια τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἔτσι, ὁ Ἰησοῦς προσφέρει τὴν ἐσώτερη ἔννοια τῆς ἐντολῆς τοῦ ἀγιασμοῦ, κάνοντας λόγο συγκεκριμένα γιὰ τὴν ἀναζήτηση μιᾶς τελειότητας, ὡς πρότυπο τῆς ὁποίας λαμβάνεται ἢ θεϊκὴ τελειότητα. Στους ἔσχατους χρόνους, τοὺς ὁποίους διανύουμε ἤδη ἀπὸ τὴ Γέννηση, ἡ ἐντολὴ ἐμπεριέχει ἐνεργὰ καὶ τὶς δύο διαστάσεις τῆς ἀγιότητος, τόσο αὐτὴ τῆς ἀποταγῆς τοῦ κόσμου, ὅσο καὶ αὐτὴ τῆς πνευματικῆς τελειοποίησης. Ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἐν πολλοῖς προσφέρει ἕναν ὀρισμὸ τῆς τροπικῆς, αὐτῆς, ἀποταγῆς στὴ δευτέρη ἐπιστολὴ του πρὸς τοὺς Κορινθίους, στὴν ὁποία μάλιστα εὐθέως παραπέμπει στὴν ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἀποστασία, τὴν ὁποία προηγουμένως παρέδωσε ὡς ἐντολὴ θεία ὁ προφήτης Ἡσαΐας (βλ. *Β' Κορ.* 6, 17). Λέγει ἐπὶ τούτου ὁ Παῦλος: *«ὐμεῖς γὰρ ναὸς Θεοῦ ἐστε ζῶντος, καθὼς εἶπεν ὁ Θεὸς ὅτι ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς καὶ ἐμπεριπατήσω, καὶ ἔσομαι αὐτῶν Θεός, καὶ αὐτοὶ ἔσονται μοι λαός»* (*Β' Κορ.* 6, 16). Ὁ νέος Ἰσραήλ εἶναι ἀκόμη ἰσχυρότερα καὶ βαθύτερα ἀφιερωμένος στὸν Θεό, ἀφοῦ ὁ Θεὸς κατοικεῖ ἐν μέσῳ αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐντὸς αὐτῶν. Ὁ σαρκωμένος Θεὸς *«ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν»* (*Ἰω.* 1, 14), ὡς κεφαλὴ τῆς ἑαυτοῦ Ἐκκλησίας, καὶ ὡς ἔνοικος τῆς καρδιάς τοῦ κάθε ὀρθόδοξα βαπτισμένου χριστιανοῦ.

Γιὰ τὸν λόγο τοῦτο καὶ οἱ πρωτοκορυφαῖοι ὁμοῦ παραγγέλλουν τοὺς Χριστιανοὺς ν' ἀποστραφοῦν τὸ παροδικὸ σχῆμα τοῦ κόσμου (*Α' Κορ.* 7, 31), ἀναλαμβάνοντας τὸ ἔνδυμα τῆς ἀφθαρσίας. Ὁ μὲν Παῦλος λέγει: *«μὴ συσχηματίζεσθαι τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ μεταμορφοῦσθαι τῇ ἀνακαινώσει τοῦ νοῦς ὑμῶν (...)*» (*Ρωμ.* 12, 2). Ὁ δὲ Πέτρος τὸ αὐτὸ διαλαμβάνει καὶ λέγει: *«διὸ ἀναζωσάμενοι τὰς ὀσφύας τῆς διανοίας ὑμῶν, νήφοντες, τελειῶς ἐλπίσατε ἐπὶ τὴν φερομένην ὑμῖν χάριν ἐν ἀποκαλύψει Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὡς τέκνα ὑπακοῆς μὴ συσχηματιζόμενοι ταῖς πρότερον ἐν τῇ ἀγνοίᾳ ὑμῶν*

ἐπιθυμίαις, ἀλλὰ κατὰ τὸν καλέσαντα ὑμᾶς ἅγιον καὶ αὐτοὶ ἅγιοι ἐν πάσῃ ἀναστροφῇ γενήθητε, διότι γέγραπται· ἅγιοι γίνεσθε, ὅτι ἐγὼ ἅγιός εἰμι» (Α΄ Πέτρ. 1, 13-16). Σφίξτε, μᾶς λέγει, τὰ ζωνάρια τοῦ νοῦ, καὶ προετοιμασθεῖτε γιὰ δουλειὰ σκληρὴ καὶ βαρειά, γιὰ τὸν σταυρὸ τῆς νήψης καὶ τῆς ὀλικῆς προσοχῆς, ἐπαφίοντες κάθε ἐλπίδα στὴ χάρη ποὺ λάβατε κατὰ τὸ βάπτισμα, καὶ τὴν ἰσχυροποιεῖ τὸ θεῖο σῶμα καὶ αἷμα ποὺ σᾶς τρέφει καθημερινά· ἐργασθεῖτε, καὶ ἐλπίσατε ἀκράδαντα στὴν ἀνακάλυψη τοῦ θησαυροῦ, τὸν ὁποῖο φέρετε κρυμμένο στὸν ἄγρὸ τῆς καρδιάς σας, ἀρπάξατε τὴ σανίδα τῆς σωτηρίας, τὴν ἐργασία τῶν ἐντολῶν, καὶ ἀποτάξατε τὰ σχήματα τοῦ κόσμου ἀπὸ τὸν νοῦ σας, κενώσατέ τον ἀπὸ τὴ δόξα ποὺ σκουριάζει, καὶ προετοιμάσατέ τον διὰ τῆς ὑπακοῆς, ὥστε νὰ ἀγιασθεῖ ὡς ναὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ νὰ τὸν ὑποδεχθεῖ μετὰ πολλῆς χαρᾶς, ὡς ἅγιο τέκνο ὅμοιο τοῦ ἁγίου Πατέρα του. Μὲ τὴν ἐγκατοίκηση τῆς βαπτισματικῆς χάρης, ὁ Χριστιανὸς καθίσταται ναὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ ὡς τέτοιος ναὸς, εἶναι συνάμα καὶ ἅγιος, κατὰ τὸν Παῦλο (Α΄ Κορ. 3, 16-17. Πρβλ. Β΄ Κορ. 6, 16).

Συνεπῶς, ὀφείλουμε, ἢ, μᾶλλον, εἶναι ἀναντίρρητα στὸ πνευματικὸ μας συμφέρον, ν' ἀποκαταστήσουμε τὴν ἀπολεσθεῖσα πρὸς Θεὸν ὁμοίωση, καὶ νὰ ἀνακαλέσουμε τὴν σχεδὸν κατασβεσθεῖσα ὑπὸ τὸ πλῆθος τῶν ἁμαρτιῶν βαπτισματικὴ χάρη. Τὸ ρηθὲν τοῦ Παύλου ἀναπτύσσεται στὶς πρακτικὲς του διαστάσεις ἀπὸ τὸν ἄββᾶ Ἰσαὰκ τὸν Σύρο, ὁ ὁποῖος μᾶς παροτρύνει· «*Ἀγνίσωμεν οὖν τὸν αὐτοῦ (ἐνν. τοῦ Θεοῦ) ναόν, ὡς αὐτὸς ἀγνός ἐστιν, ἵνα ἐπιθυμῆσι κατασκηνώσαι ἐν αὐτῷ. Ἀγιάσωμεν αὐτόν, ὡς καὶ αὐτὸς ἅγιός ἐστι. Καὶ κοσμήσωμεν αὐτόν ἐν πᾶσιν ἔργοις ἀγαθοῖς καὶ τιμίσις. Θυμιάσωμεν αὐτόν τῷ θυμιάματι τῆς ἀναπαύσεως τοῦ θελήματος αὐτοῦ διὰ καθαρᾶς καὶ καρδιακῆς προσευχῆς· ἦν τῇ κοινωνίᾳ τῶν κοσμικῶν συνεχῶν κινήσεων κτήσασθαι ἀδύνατον*»⁶. Ὁ περιγραφικότερος λόγος τοῦ Ἰσαὰκ προσφέρει μιὰ ἱκανότατη περίληψη τοῦ πνευματικοῦ ἔργου τοῦ Χριστιανοῦ. Τὸ ἔργο αὐτὸ περιλαμβάνει τὴν ἀποφυγὴ τῆς πονη-

6. Ἰσαὰκ Σύρου, Λόγος Β΄, *Ἀσκητικά*, ἔκδ. Β. Ρηγόπουλου, Θεσσαλονίκη 1977, σ. 9.

ρίας, και την αντικατάστασή της με την αγνότητα· την αποταγή του κόσμου, και την αποζήτηση της ήσυχίας· την εργασία των εντολών με αγαθό φρόνημα και τιμιότητα· την καλλιέργεια της βαθείας ανάπτυξης που φέρνει ή παύση του προσωπικού θελήματος και ή παράδοση στο πάνσοφο και φιλόανθρωπο και έμπιστο θέλημα του Θεού· την επίδοση στην προσευχή, και την παραμονή μας σ' αυτή δίχως νοήματα έξωτερικά, έως ότου ή προσευχή γίνει ουσιαστική και πραγματοποιείται, όχι με τὰ χεῖλη μόνο ή τὸ μυαλό, ἀλλὰ ἐκπηγάζει μέσα ἀπὸ τὸν ἱερό χῶρο τῆς καρδιάς. Ἡ εργασία τούτη βεβαίως απαιτεῖ ὑπομονή μαζί και ἐπιμονή, ἀφοῦ ἀντίκειται στις μακροχρόνιες συνήθειές μας, και προσπαθεῖ νὰ ἐκριζώσσει τὰ πάθη που ἔχουν γίνει παρ' ὀλίγον ἀναπόσπαστο μέρος τῶν ψυχῶν μας.

Στις δυσκολίες που θ' ἀνακύψουν, ὁ ἀπόστολος Πέτρος μᾶς παρακινεῖ ν' ἀντιτάξουμε τὴ βεβαιότητα τῆς πίστεως, ἐμμένοντας στους λόγους τῆς Γραφῆς, στην εργασία των εντολών, στην ἐξάσκηση τῆς προσευχῆς. Γιὰ τοῦτο και λέγει: «*καὶ ἔχομεν βεβαιότερον τὸν προφητικὸν λόγον, ὃ καλῶς ποιεῖτε προσέχοντες ὡς λύχνω φαίνονται ἐν ἀχμηρῷ τόπῳ, ἕως οὗ ἡμέρα διαυγάσῃ και φωσφόρος ἀνατείλῃ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν*» (Β' Πέτρ. 1, 19). Οἱ μὲν λόγοι τῶν Προφητῶν βρίσκουν τὴν πραγμάτωσή τους στὴ σάρκωση του Λόγου, ἡ δὲ σάρκωση ἐκπληρώνει τὸν σκοπὸ της ἐν μέρει στὴ βάπτισμα του πιστοῦ, και ἐν τέλει στὴ θέωσή του. Ὅπως ἐρμηνεύει ὁ ἅγιος Νικόδημος, ὁ Ἀπόστολος παρακινεῖ τοὺς Χριστιανούς νὰ παραμένουν ἀκριβεῖς στὴν τήρηση του νόμου και τῶν εντολών, ἐνῶ βρίσκονται ἀκόμη σὲ ἀρχαίριο στάδιο, ἀφοῦ οἱ λόγοι αὐτοὶ «*λάμπουν ὀλίγον τοὺς ἀφωτίστους ἀκόμη χριστιανούς μετὰ τὴν προκήρυξιν τῶν του Χριστοῦ θαυμάτων και μυστηρίων*»⁷. Μετὰ τὴν πάροδο του χρόνου και τὴν παραμονή τους στὴν ἄσκηση, οἱ λόγοι αὐτοὶ θὰ λάβουν τὸ πραγματικό, ζωντανὸ και ὑποστατικό τους νόημα ὅταν «*λάμψη ἡ νοητὴ ἡμέρα και ὁ φωσφόρος, ἦγουν ὁ νοητὸς ἥλιος τῆς δικαιοσύνης Χριστός, (...)* ἀνατείλῃ μυστικῶς μέσα εἰς τὰς καρδίας των διὰ του φωτισμοῦ του

7. Νικόδημου Ἀγορείτου, *Ἑρμηνεία εἰς τὰς ἐπτὰ καθολικὰς ἐπιστολάς*, ἐκδ. Ὁρθόδοξος Κυψέλη, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 370.

ἀγίου Πνεύματος»⁸. Τὸ γεγονός τοῦτο συνιστᾷ τὰ Χριστούγεννα τῆς καρδιάς.

Ἡ γέννηση τοῦ Θεοῦ στήν καρδιά

Ἡ ἐμπειρία τῆς νοητῆς αὐγῆς, τοῦ φωτισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἓνα γεγονός ὑπερβατικό, τὸ ὁποῖο ξεπερνᾷ τὰ μέτρα τῶν ἐμπειριῶν καὶ τῶν ἀντιλήψεων τοῦ κόσμου. Εἶναι ἡ ἐμπειρία ἢ «σοφῶν ὑπερβαίνουσα γινῶσιν»⁹, ἢ «ἀσόφους δεικνύουσα»¹⁰ τοὺς φιλοσόφους ποὺ θεωροῦσαν, ὅτι «θεὸς ἀνθρώπων οὐ μίγνυται»¹¹. Παραμένει, ὅμως, πέρα ἀπὸ τὶς ἀνθρώπινες διανοητικὲς δυνάμεις, καὶ ὁ νοῦς στὴ διάθεσή του ἔχει μιὰ προσεγγιστικὴ μόνο γλῶσσα, προκειμένου νὰ περιγράψει τὸ ὑπερφυῆς γενόμενο. Σὲ κάθε περιγραφή τῆς ἐμπειρίας τοῦ φωτισμοῦ, ποὺ εἶναι συνάμα καὶ μία περιγραφή τῆς πρόγευσης τῆς σωτηρίας, ἀπαντοῦμε ὄρους ἀπλοὺς καὶ βασικὰ σχήματα, ποὺ μέσῳ τῆς φαινομενολογίας τῆς ἐμπειρίας προσπαθοῦν νὰ ἐπικοινωνήσουν τὸ οὐσιαστικό, τὸ ὑποστατικό τῆς περιεχόμενου. Μὲ τὸ παράδοξο σχῆμα μιᾶς φωτεινῆς νεφέλης ποὺ ἐπισκιάζει τὴν ψυχὴ, ὁ ὅσιος Ἰσαὰκ περιγράφει τὴν ἐμπειρία τοῦ φωτισμοῦ ὡς ἐξῆς: «Καὶ οὕτως ἐπισκιάσει τῇ ψυχῇ ἢ νεφέλῃ τῆς δόξης αὐτοῦ, καὶ διαυγάσει τὸ φῶς τῆς μεγαλωσύνης αὐτοῦ ἔνδοθεν τῆς καρδιάς. Καὶ ἐμπλησθήσονται χαρᾶς καὶ εὐφροσύνης πάντες οἱ οἰκῆτορες τοῦ σκηνώματος τοῦ Θεοῦ. Οἱ δὲ ἀναιδεῖς καὶ ἀναίσχυντοι τῇ φλογὶ τοῦ ἀγίου πνεύματος ἐκλείψουσιν»¹². Ἡ ἐκ νέου ἔλευση τοῦ Χριστοῦ στήν καρδιά, ἢ, μᾶλλον, ἀφοῦ ἡ βαπτισματικὴ χάρις εἶναι ἀνεξάλειπτη, ἢ ἐπανεμφάνισή του καὶ ἡ ἀνάκληση τῆς χάρις, φωτίζει τὸν τόπο τῆς καρδιάς, καὶ καταυγάζει τοὺς ἀγνοοὺς καὶ ἐνάρετους λογισμοὺς, ἐνῶ ταυτόχρονα, ὡς πύρινη ρομφαία (βλ. Γέν. 3, 24), κατακαίει τὰ ὑπολειπόμενα ριζώματα τῶν παθῶν. Ὁ Θεὸς γίνεται ἐδῶ ἀντιληπτὸς με

8. Στὸ ἴδιο, σσ. 370-371.

9. Α' Στάση τῶν Χαιρετισμῶν.

10. Γ' Στάση τῶν Χαιρετισμῶν.

11. Πλάτωνος, Συμπόσιον, 203α.

12. Ἰσαὰκ Σύρου, Λόγος Β', Ασκητικά, σ. 9.

διπλή ιδιότητα: από τους μὲν εὐσεβεῖς λογισμοὺς ὡς «φῶς τῆς ζωῆς» (βλ. *Ίω.* 8, 12), ὡς ὁ ἥλιος τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀρετῆς¹³, ἀπὸ τοὺς δὲ ἀσεβεῖς, ὡς «πῦρ καταναλίσκον» τὴν ἀνομία (*Λευτ.* 4, 24).

Στὴν ἐμπειρία αὐτῆ, ὁ πιστὸς βιώνει τὴν ἐκπλήρωση τοῦ προφητικοῦ λόγου τοῦ Μαλαχία, λέγοντος: «διότι ἰδοὺ ἡμέρα Κυρίου ἔρχεται καιομένη ὡς κλίβανος καὶ φλέξει αὐτούς, καὶ ἔσονται πάντες οἱ ἀλλογενεῖς καὶ πάντες οἱ ποιοῦντες ἄνομα καλάμη, καὶ ἀνάψει αὐτοὺς ἡ ἡμέρα ἢ ἐρχομένη, λέγει Κύριος παντοκράτωρ, καὶ οὐ μὴ ὑπολειφθῆ ἔξ αὐτῶν ρίζα οὐδὲ κλῆμα. Καὶ ἀνατελεῖ ὑμῖν τοῖς φοβουμένοις τὸ ὄνομά μου ἥλιος δικαιοσύνης καὶ ἴασις ἐν ταῖς πτέρυξιν αὐτοῦ, καὶ ἐξελεύσεσθε καὶ σκιρτήσετε ὡς μοσχάρια ἐκ δεσμῶν ἀνειμένα. Καὶ καταπατήσετε ἀνόμους, διότι ἔσονται σποδὸς ὑποκάτω τῶν ποδῶν ὑμῶν ἐν τῇ ἡμέρᾳ, ἣ ἔγὼ ποιῶ, λέγει Κύριος παντοκράτωρ» (*Μαλ.* 4, 1-3). Τὴν ὥρα τοῦ ἐρχομοῦ τοῦ Κυρίου στὸν ναὸ του τῆς καρδιάς, μία ὥρα ἀναπάντεχη καὶ ξαφνική (*Μαλ.* 3, 1). Ὡς πῦρ μὲν ὁ Θεὸς κατακαίει τὶς ρίζες τῶν παθῶν, ποὺ ἔχουν ἀπομείνει στὴν ψυχὴ μετὰ τὴν ἐργασία τῆς κάθαρσης· ὡς ἥλιος δὲ φωτεινὸς ἀγαλλιάζει τὴν ψυχὴ, ἐπιβραβεύοντας τοὺς μόχθους τῆς, καὶ ἀπελευθερώνοντάς τὴν ἀπὸ τὶς ὑπολοιπόμενες προσβολές. Ἔτσι, ὁ πιστὸς εἰσέρχεται στὴν πολυπόθητη ἀπάθεια, τὴν κατάστασι κατὰ τὴν ὁποία παραμένει ἀλώβητος ἀπὸ ὅποια πειρασμικὴ προσβολή. Ἐκεῖ τελεσιουργεῖται τὸ μυστήριον τῆς θεωρίας τοῦ Θεοῦ, στὸ ἀπόκρυφο κέντρο τῆς καρδιάς, τὸ «καταγώγιον» τοῦ Χριστοῦ, κατὰ τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ Ἰσαάκ, λέγοντος σὲ μία αὐθόρμητη προσευχὴ του· «ὧν (ἐνν. τῶν θείων μυστηρίων) ἡ καθαρὰ καρδιά καταγώγιόν σου (ἐνν. τοῦ Χριστοῦ) ὑπάρχει καὶ καθορᾶται ἐν αὐτῇ ἢ ἔλλαμμις τῶν σῶν ἀποκαλύψεων, ἣτις ἐστὶ παράκλησις καὶ ἀναψυχὴ τῶν κοπιασάντων διὰ σὲ ἐν ταῖς θλίψεσι, καὶ ταῖς παντοδαπαῖς κακίαις»¹⁴. Μὲ τὴ χρῆσι τῶν λόγων τοῦ Προφήτη, τοῦ Ἀποστόλου, τοῦ ἄββᾶ, καὶ τοῦ Ἀπολυτικίου, τὸ γεγονὸς τοῦ φωτισμοῦ συνομιλεῖται ὡς ἐξῆς· ἐξαίφνης ἐπισκιάζει τὸν ναὸ τοῦ Θεοῦ, τὴν ψυχὴ, ἢ φωτεινὴ νεφέλη, ἐξ ὕψους

13. Βλ. τὸ *Ἀπολυτίκιον* τῶν Χριστουγέννων.

14. Ἰσαάκ Σύρου, Λόγος Β', *Ἀσκητικά*, σ. 11.

φέρνοντας τὴν ἀνατολὴ τοῦ ἡλίου τῆς δικαιοσύνης, καί, ἐνῶ τὰ πάθη καταπαύουν, διαυγάζει ἡ ἡμέρα Κυρίου καὶ ἄρχεται ἡ θεωρία τῶν ἄρρητων μυστηρίων.

Τόσο οἱ Ἀπόστολοι, ὅσο καὶ οἱ Πατέρες, κινοῦνται ἀναγκαστικὰ ἐντὸς τῶν πλαισίων ἀπλῶν γλωσσικῶν σχημάτων. Οἱ προαναφερθεῖσες περικοπὲς δείχνουν καθαρὰ ὅτι ἡ ἐμπειρία τοῦ φωτισμοῦ διαστελλεῖ τὰ πλαίσια τῆς ἀνθρώπινης νόησης, καὶ συνεπῶς γλῶσσα καὶ διάνοια ἀδυνατοῦν νὰ παρακολουθήσουν, καὶ πόσο μᾶλλον νὰ ἐκφράσουν, τὰ βιώματα τοῦ νοῦ ποῦ ἔχει εἰσέλθει στὴν καρδιά, καὶ προσκυνᾷ τὸν Θεὸ «ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ» (1ω. 4, 23-24). Στὴ δική του περιγραφὴ τῆς ἐμπειρίας τοῦ φωτισμοῦ, ὁ ἀπόστολος Παῦλος περιορίζεται στὸ νὰ πεῖ λακωνικά: «εἴτε ἐν σώματι εἴτε ἐκτὸς τοῦ σώματος οὐκ οἶδα, ὁ Θεὸς οἶδεν· ὅτι ἠρπάγη (ἐνν. ὁ ἴδιος ὁ Παῦλος) εἰς τὸν παράδεισον καὶ ἤκουσεν ἄρρητα ῥήματα, ἃ οὐκ ἐξὸν ἀνθρώπῳ λαλῆσαι» (Β΄ Κορ. 12, 3-4). Ἡ ἐμπειρία εἶναι τόσο ἰσχυρὴ καὶ ἀληθινή, ποῦ φαίνεται σὰν νὰ εἶναι ἐν σώματι· ἀλλὰ εἶναι ταυτόχρονα καὶ τόσο ὑπερβατικὴ καὶ ἀλλόκοσμη, ποῦ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι ἐκτὸς τοῦ σώματος. Χρησιμοποιώντας ὀρολογία κοινῶς γνωστὴ στὴν ἐποχὴ του, χαρακτηρίζει τὸν τόπο, ὅπου βιώνει τὸ γεγονός, ὡς τὸν τρίτο οὐρανὸ (Β΄ Κορ. 12, 2), γιὰ νὰ καταδείξει ὅτι, ἔνεκα τῆς γλυκύτητας καὶ φωταύγειας τοῦ βιωθέντος φαινομένου, εἶναι μᾶλλον ὁ παράδεισος· ἀλλὰ τὸ ἀκριβὲς περιεχόμενο παραμένει ἀνέκφραστο. Ἡ ἐμπειρία ποῦ βιώνει εἶναι λογικὴ καὶ διαλεκτικὴ, ἀλλὰ τὰ λόγια ποῦ ἀκούει δὲν μποροῦν νὰ ἐκφραστοῦν στὶς ἀνθρώπινες γλῶσσες. Κάθε προσπάθεια ἐκφρασης εἶναι μοιραῖο νὰ περιορίζεται σὲ μιὰ παράφραση, νὰ παραμένει στὰ πλαίσια μιᾶς παρομοίωσης μὲ κάτι γνώριμο. Ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν «ὡμοιωθή» πολλακίς διὰ λόγου καὶ δημόσια ἀπὸ τὸν Θεάνθρωπο στὸ φιλόθεο ἀκροατήριό του, ἀλλὰ βιώνεται μόνο στὸ «ἐν τῷ κρυπτῷ» καὶ στὸ «ταμειῶν» – ἕως τὸν καιρὸ τῆς Δευτέρας Παρουσίας.

Ἔτσι, κινούμενος στὸν περιορισμένο χῶρο τῆς γλώσσας, ὁ Συμεὼν ὁ Μεταφραστὴς μοιράζεται τὸ ἴδιο νοηματικὸ πλαίσιο μὲ τὸ *Ἀπολυτίκιο* τῶν Χριστουγέννων, προκειμένου νὰ περιγράψει τὴ βαθμηδὸν διάνοιξη τῶν πνευματικῶν ὀφθαλμῶν κατὰ τὴν πορεία

ἀπὸ τὸ σκότος τῆς ἀγνωσίας πρὸς τὸν φωτισμὸ τῆς θεογνωσίας¹⁵. Ἔχοντας ξεχωρισθεῖ ἀπὸ τὸν κόσμο, ὁ Χριστιανὸς πορεύεται στὸν βίῳ μὲ ὁδηγὸ τὶς θεοποιεῖς ἐντολές, σὰν ἕνας ἄνθρωπος ποὺ βαδίζει τὴ νύκτα ὑπὸ τὸ φῶς τῶν ἄστρων· ἔχει μὲν ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὸ ὀλικὸ σκότος, ἀλλὰ δὲν ἔχει ἀκόμη καθαρὴ ὄραση. Ὁ εὐαγγελισμὸς καὶ ἡ κατήχηση τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἤδη ἕνας πρῶτος φωτισμὸς, μία ἐξ ἀγγιστείας σχέση μετὰ τὸ ὑποστατικὸ φῶς, προστάδιο τῆς κατὰ σάρκα σχέσης τῆς θείας υἰοθεσίας. Ἀπὸ αὐτὸ τὸ φῶς μπορεῖ νὰ ἀντλεῖ τὴ στέρεη πίστη, ὅπως λέγει καὶ ὁ ἀπόστολος Πέτρος (*Β΄ Πέτρ.* 1, 19)¹⁶, ὅτι ἔχει ἐλπίδα σωτηρίας. Μὲ τὴ φιλόπονη ἐργασία, μὲ τὴν ἐπιμονὴ στὴν ἀρετὴ, δύναται «*δεηθῆναι Χριστὸν τὸν ἥλιον τῆς δικαιοσύνης ἐπιλάμψαι (τῇ καρδίᾳ του), ὥστε δυνηθῆναι πάντα πρὸς ἀκρίβειαν ἐπιδεῖν, (...) τὰ τοῦ ἀφθάρτου κόσμου ἄρρητα τὴν ὄψιν καὶ τὴν ἡδονὴν ἀπόρρητα κάλλη, (...) ὧν ἐνεργῶς τὸ νοερὸν φῶς ἐν (τῇ καρδίᾳ) ἔλαμψεν, ἐπίδηλα ταῦτα καὶ καταφανῆ γίνεται*»¹⁷.

Οἱ ἡσυχαστὲς γέροντες Ξανθόπουλοι ἐπίσης χρησιμοποιοῦν τὸ νοηματικὸ δίπολο νύκτας καὶ ἡμέρας, προκειμένου νὰ περιγράψουν τὰ κύρια στάδια τῶν πνευματικῶν μεθελικιώσεων τοῦ πιστοῦ, τὰ ὁποῖα καὶ διακρίνουν σὲ τέσσερα κύρια μέρη¹⁸. Πρῶτο εἶναι αὐτὸ τοῦ «*παρὰ φύσιν*» ἀνθρώπου ποὺ ζεῖ κατὰ τὶς ἐπιταγὲς τῆς σάρκας, ὁ ὁποῖος καὶ ἔχει ἀπωλέσει τὴ φυσικὴ δύναμη τῆς διάκρισης ἀπὸ τὴν ψυχὴ του. Δεύτερο, αὐτὸ τοῦ «*ψυχικοῦ*» ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἔχει ἀρχίσει νὰ ἀποσπᾶται ἀπὸ τὴν κακία, ἀλλὰ εἶναι ἀκόμη ἀρχαίριος στὴν ἔμπρακτη γνῶση τῶν ἐντολῶν. Τρίτο, αὐτὸ τοῦ «*κατὰ φύσιν*», ὁ ὁποῖος, ἐκκλίνων ἀπὸ τὸ κακὸ καὶ ποιῶν τὸ ἀγαθὸ (*Ψαλμ.* 33, 15), ἀνακτᾷ σταδιακὰ τὴ διάκρισή του. Τέταρτο, αὐτὸ τοῦ «*ὑπὲρ φύσιν*», ὁ ὁποῖος καὶ πνευματικῶς πολιτεύεται, καὶ διὰ τῆς χάριτος τοῦ Χριστοῦ πορεύεται πρὸς τὴν ὄλο καὶ αὐξανόμενη τελειότητα.

15. Συμεὼν Μεταφραστοῦ, *Παράφρασις*, ρμγ΄, *Φιλοκαλία*, τόμ. Γ΄, ἔκδ. Ἀστήρ, Ἀθήνα 1991, σ. 231.

16. Βλ. καὶ τὸν σχολιασμὸ νωρίτερα στὸ παρόν.

17. Συμεὼν Μεταφραστοῦ, *Παράφρασις*, ρμγ΄, σ. 231.

18. Κάλλιστου καὶ Ἰγνατίου Ξανθόπουλων, *Περὶ τῶν αἰρουμένων ἡσύχως βιῶναι*, μα΄, *Φιλοκαλία*, τόμ. Δ΄, ἔκδ. Ἀστήρ, Ἀθήνα 1991, σσ. 240-241.

Τοῦτα τὰ τέσσερα στάδια τὰ παραδειγματίζουν, χρησιμοποιώντας παρομοιώσεις ἀντλούμενες ἀπὸ τὸ προαναφερθὲν δίπολο¹⁹. Ἔτσι, ὁ «*παρὰ φύσιν*» κινεῖται στὴν «*σκοτομήνη*», στὴ σκοτεινὴ καὶ ἄφεργο νύκτα· εἶναι «*ὁ περιπατῶν ἐν τῇ σκοτίᾳ, (ὅς) οὐκ οἶδε ποῦ ὑπάγει*» (Ἰω. 12, 35). Ὁ «*ψυχικός*» περιπατεῖ πάλι τὴ νύκτα, ἀλλὰ ἡ πορεία του κάπως σὰν νὰ φωτίζεται ἀπὸ τὸ ἀχνὸ φῶς τῶν ἄστρον. Ὁ «*κατὰ φύσιν*» προχωρᾷ σὲ νύκτα μὲ φεγγάρι γεμάτο καὶ οὐρανὸ καθαρό. Ὁ δὲ «*ὑπὲρ φύσιν*» κινεῖται ἐν «*μεσημβρία σταθερᾷ καὶ καθαρωτάτῃ, ἡλιακαῖς ἀκτίσιν ἀκράτοις φαιδρνομένηῃ*». Εἶναι γιὰ τοὺς «*ὑπὲρ φύσιν*» κινούμενους, γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ Χριστὸς εἶπε· «*ὁμῆεις ἐστε τὸ φῶς τοῦ κόσμου*» (Μθ. 5, 14).

Ἡ πρόγευση αὐτῆ τῆς αἰώνιας ζωῆς, τὴν ὁποία ὁ Χριστὸς προσφέρει, καὶ οἱ τέλειοι βιώνουν καὶ ἐπικοινωνοῦν ὡς ἐπιβεβαίωση τῆς ὑπόσχεσης τοῦ Θεοῦ καὶ σταθερὴ προτροπὴ σ' ἐμᾶς, εἶναι ὁ φωτισμὸς τοῦ πιστοῦ. Ὁ Ψαλμωδὸς συχνὰ περιγράφει τὴν ὑπερφυῖ τούτῃ χαρὰ, λέγοντας· «*ἐσημειώθη ἐφ' ἡμᾶς τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου, Κύριε*» (Ψαλμ. 4, 7)· καὶ πάλι· «*ἐν τῷ φωτί σου ὀψόμεθα φῶς*» (Ψαλμ. 35, 10). Ὁ φωτισμὸς αὐτὸς δὲν εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα κάποιας «*νευρολογικῆς πίεσης*» (κατὰ τὴν ἐμμένουσα Βαρλααμικὴ πλάνη), ἢ κάποια ἄγνοια «*μεταφυσικῆ ἐμπειρία*» (κατὰ τὶς ἀδιέξοδες νεοεποχίτικες ἀναζητήσεις τῆς αὐτοθέωσης). Οἱ γέροντες Ξανθόπουλοι διασαφηνίζουν κάθε ἐναπομείνουσα ἀπορία, περιγράφοντας τὴν κατάσταση τῆς ἀγιότητος ὡς ἐξῆς· «*ὁ δὲ ὑπὲρ φύσιν καὶ πνευματικῶς πολιτευόμενος, οὗτος (...) Χριστοῦ χάριτι προκόψας εἰς τὸ τέλειον, ἤγουν τὸν ἐνυπόστατον φωτισμὸν καὶ τὴν τελειοτάτην διάκρισιν (...)*»²⁰. Εἶναι φωτισμὸς ὑποστατικός, τουτέστιν ἡ ἀποκάλυψη καὶ ἐπιφάνεια τοῦ συγκεκριμένου προσώπου τοῦ ἰλαροῦ φωτὸς τοῦ κόσμου, τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος καὶ προεἶπε ὑποσχόμενος· «*ἐγὼ εἰμὶ τὸ φῶς τοῦ κόσμου· ὁ ἀκολουθῶν ἐμοὶ οὐ μὴ περιπατήσει ἐν τῇ σκοτίᾳ, ἀλλ' ἐξεῖ τὸ φῶς τῆς ζωῆς*» (Ἰω. 8, 12). Ὁ ἐνυπόστατος φωτισμὸς ἄρδην ἀλλοιώνει τὸν μετέχοντα στὸ θεῖο αὐτὸ μυστήριον

19. Στὸ ἴδιο (Περὶ τῶν αἰρουμένων ἡσυχῶς βιῶναι, μβ'), σσ. 241-242.

20. Στὸ ἴδιο (Περὶ τῶν αἰρουμένων ἡσυχῶς βιῶναι, μα'), σ. 241.

πιστό, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὸν Γρηγόριο Παλαμᾶ, «(...) πλάττεται τὴν ἀνωτάτω πλάσιν (...) τῆς ἐντὸς χάριτος ἐπὶ τὸ κρεῖττον μεταρρυθμιζούσης καὶ ἀπορρήτω, τὸ παραδοξότατον, φωτὶ καταλαμπούσης τὰ ἔνδον καὶ τελειούσης τὸν ἐντὸς ἄνθρωπον»²¹. Μὲ τὴν ἐγκαθίδρυση τοῦ Χριστοῦ στὴν καρδιά, ὁ πιστὸς ἀπελευθερώνεται καὶ ἀνακαινίζεται σὲ ἓν σῶματι ἄγγελο, ὅπως χαρακτηριστικὰ συνεχίζει ὁ ἅγιος Γρηγόριος: «Ἄγγελος ὡς ἀληθῶς ἄλλος ἐπὶ γῆς Θεοῦ γεγονῶς»²². Αὐτὸ συμβαίνει, ὅταν «τὸ τῆς Ἁγίας Τριάδος, κατὰ τὸν καιρὸν τῆς προσευχῆς, ἐπιγίνεται φῶς»²³! Ἡ ψυχὴ τότε καθίσταται ἄλλη Θεοτόκος, καθὼς ὁ «Χριστὸς γεννᾶται μυστικῶς» στὴν καρδιά, «μητέρα Παρθένον ἀπεργαζόμενος τὴν γεννῶσαν ψυχὴν», κατὰ τὴ ρῆση τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητῆ²⁴. Ὁ πιστὸς πὺ καταφθάνει στὸν φωτισμό, κατὰ τὸν ἴδιο πατέρα, «ἐν τῷ ταμείῳ τῶν μυστηρίων (ἐνν. ἐν τῇ καρδίᾳ) ἀξιοῦται τῷ νυμφίῳ Λόγῳ συγκοιτασθῆναι»²⁵.

Αὐτὸ τὸ θαυμαστὸ γεγονὸς, λοιπόν, τῆς διπλῆς γέννησης τοῦ Χριστοῦ, τῆς ἐν Βηθλεὲμ φυσικῆς, καὶ τῆς ἐν καρδίᾳ μυστικῆς, ἐορτάζουμε κατὰ τὰ Χριστούγεννα. Ἕνα γεγονὸς πὺ ἀναγεννᾶ τὴν ἐλπίδα τῆς σωτηρίας, τρέφει τὴν πίστη τῆς λατρείας, καὶ ἀναζωπυρώνει τὸν φιλόθεο ζῆλο τῆς ἄσκησης. Ἄς ἐπιδοθοῦμε, λοιπόν, στὴ δοξολογία καὶ στὴν παράκληση τοῦ Κυρίου, σὲ ναοὺς τόσο κτιστοὺς ὅσο καὶ ἀχειροποιήτους, οὕτως ὥστε, κατὰ τὴν προσευχὴ τοῦ ἀββᾶ Ἰσαάκ, «(τῆς) ἐλλάμψεως καὶ ἡμεῖς ἀξιοθῶμεν χάριτι καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν»²⁶.

21. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Πρὸς Ξένην μοναχὴν*, *Φιλοκαλία*, τόμ. Δ', ἔκδ. Ἀστήρ, Αθήνα σσ. 110-111.

22. Στὸ ἴδιο, σ. 111.

23. Στὸ ἴδιο.

24. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Εἰς τὴν προσευχὴν τοῦ Πάτερ ἡμῶν*, *Φιλοκαλία*, τόμ. Β', ἔκδ. Ἀστήρ, Αθήνα 1984, σ. 194.

25. Τοῦ ἰδίου, *Περὶ θεολογίας καὶ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας*, Α', ις', *Φιλοκαλία*, τόμ. Β', σ. 54.

26. Ἰσαάκ Σύρου, *Λόγος Β'*, *Ἀσκητικά*, σ. 11.

Ἡ περὶ τῶν μυστηρίων δογματικὴ διδασκαλία τῆς Ῥωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας [Ἡ νεοσχολαστικὴ τους ἐκδοχή]

Πρωτ. Βασίλειου Γεωργόπουλου
Ἀναπληρωτῆ Καθηγητῆ Θεολογικῆς Σχολῆς ΑΠΘ

(δ' μέρος)

Τὸ μυστήριον τοῦ Βαπτίσματος

[B. Bartmann, *Lehrbuch der Dogmatik*, σσ. 663-681. M. Premm, *Katholische Glaubenskunde, Band III/1*, σσ. 113-155. L. Ott, *Grundriß der Dogmatik*, σσ. 419 - 432. A. Landgraf, "Taufe", *LThK* 9 (1937), 1007-1017].

ι) Ὅρισμός

Τὸ Βάπτισμα εἶναι τὸ μυστήριον τῆς Καινῆς Διαθήκης, τὸ ὁποῖο προτυπώθηκε στὴν Παλαιὰ Διαθήκη, συστάθηκε ἀπὸ τὸν Χριστό, ἐξαλείφει τὸ προπατορικὸ ἁμάρτημα, ἀναγεννᾷ τὸν ἄνθρωπο πραγματικὰ¹ καὶ τὸν καθιστᾷ παιδὶ τοῦ Θεοῦ καὶ μέλος τῆς Ἐκκλησίας του².

Σχετικὰ μὲ τὴ σύσταση τοῦ μυστηρίου, παρὰ τὴ διαφωνία μεταξὺ τῶν σχολαστικῶν θεολόγων γιὰ τὸ πότε συστάθηκε ἀπὸ

1. DH, *Enchiridion symbolorum*, 1311, 1672. Πρόκειται γιὰ ἓνα ἀκόμη σημεῖο δογματικῆς διαφωνίας τοῦ ρωμαιοκαθολικοῦ χώρου μὲ τὸν προτεσταντικὸ, καθὼς γιὰ τοὺς Διαμαρτυρόμενους τὸ βάπτισμα ἀπαλλάσσει μόνο ἀπὸ τὴν ἐνοχὴ τῆς ἁμαρτίας, τὸ σῶμα τῆς ἁμαρτίας παραμένει ἀκέραιο, καὶ ὁ βαπτισμένος θεωρεῖται πάντοτε «δίκαιος καὶ ἁμαρτωλὸς ταυτοχρόνως» (*Justus simul peccatus*). Βλ. WA II, 160, 33. *Ἀπολογία Ἀγίουσταίας Ὁμολογίας*, II, 35. Ἰω. Καλβίνου, *Institutio Christianae Religionis* IV, 15, 10. Πρβλ. L. Berkhof, *The History of Christian Doctrines*, Grand Rapids, Michigan 1983, σσ. 147-148.

2. DH, *Enchiridion symbolorum*, 1314.

τὸν Χριστὸ τὸ μυστήριον³, ἡ ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία ἀπορρίπτει τὶς θέσεις σχετικὰ μὲ τὸ ὅτι τὸ μυστήριον τοῦ βαπτίσματος: α) προέρχεται ἀπὸ τὶς ἰουδαϊκὲς τελετὲς καθαρισμοῦ, β) προέρχεται ἐπίσης ἀπὸ τὸ Βάπτισμα τοῦ Ἰωάννη (ἰσχυρισμὸς τοῦ A. von Harnack), γ) ἀποτελεῖ μίμηση καὶ ἀντιγραφή τοῦ βαπτίσματος τῆς γνωστικῆς βαπτιστικῆς αἵρεσης τῶν Μανδέων (θέση τοῦ J. R. Reitzenstein), δ) ὅτι προέρχεται ἀπὸ ἔθιμα καὶ τελετουργικὲς πρακτικὲς τοῦ παγανιστικοῦ χώρου, καὶ ε) μία ποικιλία δοξασιῶν ποὺ ἔχουν διατυπώσει ἐκπρόσωποι τῆς φιλελεύθερης προτεσταντικῆς θεολογίας⁴

ii) Εἶδη Βαπτίσματος

Σύμφωνα μὲ τὴ ρωμαιοκαθολικὴ διδασκαλία ὑπάρχουν τρία εἶδη βαπτίσματος:

Τὸ πρῶτο εἶναι τὸ Βάπτισμα τοῦ ὕδατος. Αὐτὴ εἶναι ἡ κυρίαρχη μορφή καὶ πρακτικὴ τοῦ μυστηρίου. Περιλαμβάνει τὴν τριπλῆ βύθιση ἢ τὴν ἐπίχυση ὕδατος ἢ τὸ ράντισμα τοῦ βαπτιζομένου μὲ νερὸ μὲ τὴν ταυτόχρονη ἐκφορά ἀπὸ τὸν λειτουργὸ τοῦ τριαδικοῦ τύπου τοῦ βαπτίσματος.

3. Συνοψίζοντας τὴν προβληματικὴ, γιὰ τὶς διαφωνίες τῶν σχολαστικῶν θεολόγων ὡς πρὸς τὸν ἀκριβῆ χρόνον τῆς σύστασης τοῦ βαπτίσματος, ὁ L. Ott ἐπισημαίνει ὅτι ὡς χρόνον τῆς καθιέρωσης θεωροῦν οἱ Πέτρος Λομβαρδὸς καὶ Θωμᾶς Ἀκινάτης, τὴ βάπτισμα τοῦ Ἰησοῦ στὸν Ἰορδάνη, ὁ Βερνάρδος τοῦ Κλερβῶ τὴ συζήτηση μὲ τὸν Νικόδημο, ὁ Hugo τοῦ ἁγίου Βίκτωρος καὶ ὁ Ἀλβέρτος ὁ Μέγας τὴ διακήρυξη τῆς ἐντολῆς τοῦ βαπτίσματος πρὶν τὴν Ἀνάληψη. Ὁ Βοναβεντούρα ἐνοποιεῖ τὶς διαφορετικὲς ἀπόψεις κατὰ τὸν ἀκόλουθο τρόπο. Σύμφωνα μὲ τὴν ὕλη (materialiter) τὸ βάπτισμα καθιερώθηκε ὅταν βαπτίστηκε ὁ Χριστός, σύμφωνα μὲ τὸν τύπο (formaliter) ὅταν ἀναστήθηκε καὶ ἔδωσε τὴ μορφή (Mθ. 28, 19), σύμφωνα μὲ τὸ ἀποτέλεσμα (effective) ὅταν ἐκεῖνος ὑπέφερε, γιὰτὶ ἐκεῖνο ἔλαβε τὴν ἰσχύ του ἀπὸ τὸ Πάθος, σύμφωνα μὲ τὸν σκοπὸ (finaliter), ὅταν ἐκεῖνος προεῖπε τὴν ἀναγκαιότητα καὶ τὴν ὠφέλειά του (Ἰω. 3, 5). Βλ. L. Ott, *Grundriß der Dogmatik*, σ. 421. Πρβλ. B. Bartmann, *Lehrbuch der Dogmatik*, σ. 666.

4. B. Bartmann, *Lehrbuch der Dogmatik*, σσ. 667-668.

Τὸ δεύτερο εἶναι τὸ Βάπτισμα τοῦ αἵματος (Baptismus sanguinis), τὸ ὁποῖο σχετίζεται μὲ τὸν μαρτυρικὸ θάνατο γιὰ τὴν πίστη τοῦ Χριστοῦ (Μθ. 16, 23). Ἀφορᾷ ἐνήλικες καὶ παιδιὰ.

Τὸ τρίτο εἶναι τὸ Βάπτισμα τῆς ἐπιθυμίας (Baptismus flaminis)⁵ ποὺ σχετίζεται μὲ τὴν ἔντονη ἐπιθυμία κάποιου νὰ βαπτιστεῖ, λόγω τῆς ἀγάπης τοῦ πρὸς τὸν Χριστό (Ἰω. 14, 21, 23). Ἀφορᾷ μόνο τοὺς ἐνήλικες, ἐνεργεῖ ex opere operantis καὶ χορηγεῖ, ἐπίσης, τὴν ἀγιαστικὴ χάρη, ἢ ὁποῖα καταργεῖ τὸ προπατορικὸ ἀμάρτημα, ὅλες τὶς ἀμαρτίες ἀλλὰ καὶ τὶς αἰώνιες ποινὲς γιὰ τὴν ἀμαρτία⁶.

iii) Ἡ ἀναγκαιότητα τοῦ Βαπτίσματος

Τὸ μυστήριον τοῦ Βαπτίσματος εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαῖο γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου⁷ καὶ περιλαμβάνει τόσο ἐνήλικες ὅσο καὶ νήπια. Τὸ βάπτισμα στὸ νερό, ἀναλόγως τῶν συνθηκῶν, μπορεῖ νὰ ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ τὸ βάπτισμα τῆς ἐπιθυμίας ἢ τὸ βάπτισμα τοῦ αἵματος.

iv) Τὰ ὁρατὰ μέσα τοῦ μυστηρίου

A) Ἡ ὕλη

A.1. Ἡ ἀπώτερη ὕλη (materia remota)

Εἶναι τὸ φυσικὸ νερό⁸. Π.χ. λίμνης, πηγῆς, θάλασσας. Νερό φυσικὸ ποὺ δὲν ἔχει ἀλλοιωθεῖ. Κατὰ τὸ ρωμαιοκαθολικὸ τυπικὸ, τὸ νερό ποὺ θὰ χρησιμοποιηθεῖ γιὰ μία βάπτισμα, λ.χ. σὲ μία ἐνορία, συνήθως, ἔχει ἀγιαστεῖ κατὰ τὶς παραμονὲς τῶν ἑορτῶν τοῦ Πάσχα καὶ τῆς Πεντηκοστῆς.

5. DH, *Enchiridion symbolorum*, 1524, 1672.

6. Οἱ Σχολαστικοὶ Βερνάρδος τοῦ Κλερβῶ καὶ Hugo τοῦ ἀγίου Βίκτωρος ὑπερασπίστηκαν τὴ δυνατότητα τοῦ βαπτίσματος τῆς ἐπιθυμίας (Baptismus flaminis) ἐναντίον τοῦ Πέτρου Ἀβελάρδου ποὺ τὸ ἀμφισβητοῦσε. Βλ. L. Ott, *Grundriß der Dogmatik*, σ. 428.

7. DH, *Enchiridion symbolorum*, 1618.

8. Πρβλ. DH, *Enchiridion symbolorum*, 1615.

A.2. Ἡ προσεχῆς ὕλη (materia proxima)

Εἶναι ἡ πράξις τοῦ βαπτίσματος ἡ ὁποία τελεῖται μὲ τρεῖς τρόπους:

α) μὲ κατάδυση τρεῖς φορές ἐντὸς τοῦ νεροῦ μὲ ταυτόχρονη ἐκφώνηση τῶν λόγων τοῦ μυστηρίου ἀπὸ τὸν λειτουργό.

β) μὲ ἐπίχυση. Ἐπιχέεται τρεῖς φορές νερὸ στὸ κεφάλι τοῦ βαπτιζομένου διαγράφοντας ταυτοχρόνως ὁ λειτουργὸς τὸ σχῆμα τοῦ σταυροῦ καὶ προφέροντας τὰ προβλεπόμενα λόγια. Ἡ ἐπίχυση σὲ σχῆμα σταυροῦ εἶναι εὐλαβῆς συνήθεια, γι' αὐτὸ τυχὸν ἀπουσία τοῦ σχήματος τοῦ σταυροῦ, κατὰ τὴν ἐπίχυση, δὲν συνιστᾷ λόγο ἀμφισβήτησης τῆς ἔγκυρης λήψης τοῦ μυστηρίου.

γ) διὰ ραντισμοῦ, ρίχνοντας σταγόνες νεροῦ στὸ πρόσωπο τοῦ βαπτιζόμενου. Εἶναι ὁ τρόπος τέλεσης τοῦ μυστηρίου σὲ περίπτωση ἀνάγκης.

B) Ἡ μορφή

Εἶναι ὁ τριαδικὸς τύπος τῶν βαπτισματικῶν λόγων ποὺ καθόρισε ὁ Χριστός. Δὲν ἐπιδέχεται καμμία ἀλλαγὴ καὶ περιλαμβάνει τό: *«Ἐγὼ σὲ βαπτίζω εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος»*.

ν) Λειτουργοὶ τοῦ μυστηρίου

Οἱ κατεξοχὴν τακτικοὶ λειτουργοὶ τοῦ μυστηρίου εἶναι ὁ Ἐπίσκοπος καὶ ὁ πρεσβύτερος. Ἐκτακτὸς λειτουργὸς τοῦ μυστηρίου μπορεῖ νὰ καταστεῖ καὶ ὁ διάκονος, ἐφόσον ἔχει καταλλήλως ἐξουσιοδοτηθεῖ ἀπὸ τὸν Ἐπίσκοπο ἢ καὶ ἀπὸ τὸν ἐφημέριο τῆς περιοχῆς.

Σὲ περίπτωση κατεπείγουσας ἀνάγκης μπορεῖ νὰ βαπτίσει καὶ ἓνας λαϊκός, ἄνδρας ἢ γυναίκα, ἀκόμα καὶ ἓνας εἰδωλολάτρης ἢ καὶ ἓνας αἰρετικός. Τὸ μυστήριον θὰ εἶναι ἔγκυρον μὲ τὴν ἀπαράβατη προϋπόθεση ὅτι αὐτὸς ποὺ θὰ βαπτίσει θὰ ἐφαρμόσει αὐτὸ ποὺ ἡ Ἐκκλησία ἔχει καθορίσει, χρησιμοποιοῦντας τὴν καθορισμένη

μορφή καὶ ὕλη τῶν ὁρατῶν μέσων τοῦ μυστηρίου⁹.

vi) Οἱ λήπτες τοῦ μυστηρίου

Τὸ μυστήριον τοῦ βαπτίσματος μπορεῖ νὰ τὸ λάβει κάθε ἄνθρωπος, ἀνήλικος (νήπια) καὶ ἐνήλικας, ποὺ δὲν ἔχει βαπτιστεῖ¹⁰.

Τὰ νήπια. Ὡς νήπια θεωροῦνται ὅλα τὰ παιδιὰ ποὺ δὲν ἔχουν συμπληρώσει τὸ ἔβδομο ἔτος τῆς ἡλικίας τους, ἀλλὰ καὶ ὅλοι ποὺ τὸ ἔχουν συμπληρώσει, πλὴν ὅμως δὲν μποροῦν νὰ χρησιμοποιήσουν ἀπὸ τὴ γέννησή τους τὸ λογικὸ τους.

Οἱ ἐνήλικες. Ἐνήλικες θεωροῦνται ὅσοι ἔχουν συμπληρώσει τὸ ἔβδομο ἔτος τῆς ἡλικίας τους καὶ κάνουν χρῆση τῆς λογικῆς τους. Γιὰ τὴν *ἔγκυρη* λήψη τοῦ μυστηρίου πρέπει νὰ ἔχει τὴν πρόθεση νὰ δεχθεῖ τὸ μυστήριον, ἐνῶ γιὰ τὴ *θεμιτὴ* λήψη τοῦ χρειάζονται ἡ γνώση βασικῶν στοιχείων τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, ἡ πίστις καὶ ἡ μετάνοια¹¹.

vii) Τὰ παραγόμενα ἀποτελέσματα τοῦ μυστηρίου

Τὰ παραγόμενα ἀποτελέσματα ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἔγκυρη καὶ θεμιτὴ λήψη τοῦ μυστηρίου εἶναι τὰ ἑξῆς:

- i) Ἐξάλειψη τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος.
- ii) Ἐξάλειψη τῶν ἁμαρτιῶν καὶ τῶν πρόσκαιρων καὶ αἰώνιων ποινῶν τῆς ἁμαρτίας.
- iii) χορήγηση τῆς ἁγιαστικῆς καὶ μυστηριακῆς χάριτος.
- iv) ἐντύπωση ἀνεξάλειπτου χαρακτήρα, ἀκόμα καὶ ἂν λάβει κάποιος ἀναξίως ἔγκυρο βάπτισμα, γι' αὐτὸ καὶ δὲν ἐπιτρέπεται ὁ ἀναβαπτισμός.

Λόγω τοῦ ἀνεξάλειπτου χαρακτήρα ποὺ ἐντυπώνεται στὴν ψυχὴ κατὰ τὸ μυστήριον, ὁ βαπτισμένος ἐνσωματώνεται στὸ μυστικὸ

9. DH, *Enchiridion symbolorum*, 1315, 1617.

10. Πρβλ. DH, *Enchiridion symbolorum*, 1625, 1626, 1627.

11. DH, *Enchiridion symbolorum*, 2380, 2835-2839, 3333-3335.

Σῶμα τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐξαιτίας τῆς ἐνότητος τοῦ μυστικοῦ Σώματος τῆς Ἐκκλησίας, ἔπεται ὅτι κάθε πρόσωπο ποὺ ἔχει βαπτιστεῖ ἔγκυρα στὸ ὄνομα τῆς Ἁγίας Τριάδας¹², ἀκόμα καὶ ἐκεῖνος ποὺ ἔχει βαπτιστεῖ ἐκτὸς τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, θεωρεῖται μέλος τῆς Ἐκκλησίας (σ. Σ.: τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς) καὶ δὲν ξαναβαπτίζεται ἐὰν ζητήσῃ ἐκουσίως καὶ τυπικὰ νὰ ἐνταχθεῖ σ' αὐτή¹³. Αποκόπτεται ἀπ' αὐτὴ ὅταν ἐνσυνειδήτως, καθὼς μεγαλώνει, ἐπιλέξῃ νὰ μὴν υἱοθετήσῃ τὴ δογματικὴ καὶ ἠθικὴ διδασκαλία της, γινόμενος μέλος ἄλλης Ἐκκλησίας.

(συνεχίζεται)

12. DH, *Enchiridion symbolorum*, 1671.

13. Ἡ μοναδικὴ ἐξαίρεση ποὺ ὑφίσταται στὸ ζήτημα τοῦ ἀναβαπτισμοῦ σχετίζεται μὲ τὸ ἂν ὑπάρχουν βásiμες ἀμφιβολίες γιὰ τὴν ἔγκυρη λήψη του. Τότε ἐπιτρέπεται ἡ ἐπανάληψη τοῦ βαπτίσματος, ἀλλὰ καὶ πάλι ὑπὸ ὄρους.

Ὁ ἅγιος Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλὸς καὶ ἡ διδασκαλία του γιὰ τὰ ἔσχατα

Ἀθηνᾶς Κονταλῆ
Δρ Θεολογίας

(α' μέρος)

Εἰσαγωγή

Ὁ ἅγιος Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλὸς ὑπῆρξε μία ἀπὸ τὶς σπουδαιότερες θεολογικὲς μορφὲς τῆς Τουρκοκρατίας. Ἡ συμβολὴ του ἔγκειται κυρίως στὸ ἱεραποστολικὸ ἔργο του. Τὰ λόγια μὲ τὰ ὁποῖα προσέγγιζε τὸ ἐμπερίστατο Γένος, βασίζονταν σὲ δύο ἄξονες: τὸν Χριστὸ καὶ τὴν Ἑλλάδα. Στόχευε στὴν καλλιέργεια καὶ τόνωση τῆς θρησκευτικότητος τῶν Ἑλλήνων καὶ γι' αὐτὸ ξεκινοῦσε ἀπὸ τὰ θεῖα διδάγματα τοῦ Χριστοῦ. Ἐπιπλέον ἦταν πεπεισμένος ὅτι ἂν ὁ πολύπαθος λαὸς ἀναγεννηθεῖ καὶ ἐξυψωθεῖ θρησκευτικὰ τότε θὰ ἐπέλθει καὶ ἡ ἠθικὴ του ἀναγέννηση καὶ θὰ ἐξαλειφθεῖ ἡ ἀμάθεια. Ἡ ἐθνικὴ συνείδηση καὶ ἡ ἐλευθερία γιὰ τὸν Πατροκοσμᾶ, ὅπως καὶ γιὰ τὴν πλειοψηφία τῶν ὑποδούλων, ταυτιζόταν μὲ τὴ θρησκευτικὴ συνείδηση καὶ ἐλευθερία. Ἐπομένως, διδάσκοντας τὴν ὑποταγὴ τῶν Χριστιανῶν στοὺς Τούρκους, στὴν οὐσία ἐπιδίωκε νὰ τοὺς ἐξασφαλίσαι τὴ δυνατότητα νὰ ἀσκοῦν ἀπρόσκοπτα τὰ θρησκευτικὰ τους καθήκοντα¹. Ἡ μετριοπαθὴς αὐτὴ στάση του ἀπέναντι στοὺς Τούρκους ἐρεῖδεται σὲ καθαρὰ πνευματικὸς λόγους καὶ σαφῶς δὲν μπορεῖ νὰ τοῦ ἀποδοθεῖ ὅποιαδήποτε ὑποψία ἐθελοδοουλείας ἢ ἐθνικῆς μειοδοσίας.

Στὴν παρούσα μελέτη διερευνᾶται τὸ ἱστορικὸ καὶ θεολογικὸ ὑπόβαθρο τῆς διδασκαλίας τοῦ Πατροκοσμᾶ γιὰ τὰ ἔσχατα, μὲ βάση τὶς πρωτογενεῖς πηγές: τὶς διδαχὲς του, τὰ ἱστορικὰ τεκμήρια καὶ τὰ ἱερὰ δόγματα τῆς Ὁρθοδοξίας μὲ τὰ ὁποῖα ὁ ἴδιος ἐνίσχυσε τὸ ἐκκλησιαστικὸ καὶ ἐθνικὸ φρόνημα τοῦ ὑπόδουλου Γένους.

1. Π. Πάσχου, *Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός*, Ἀθήνα 2000, σ. 99.

1. Περὶ τοῦ βίου τοῦ ἁγίου Κοσμᾶ

Ὁ ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης σύγχρονος καὶ πρῶτος βιογράφος τοῦ Πατροκοσμᾶ ἀναφέρει σχετικὰ μὲ τὴν καταγωγή του, ὅτι ὁ Ἅγιος «ἦτον ἀπὸ τὴν Αἰτωλίαν ἀπὸ ἓνα μικρὸν χωρίον ὀνομαζόμενον Μέγα Δένδρον», ὅτι γεννήθηκε τὸ 1714 καὶ εἶχε λάβει τὸ ὄνομα Κώνστας². Πατέρας του ἦταν ὁ Δημήτριος, ἡπειρωτικῆς καταγωγῆς καὶ ὑφαντῆς στὸ ἐπάγγελμα καὶ μητέρα του ἡ Βασιλικὴ Σκόνδρα. Ἐμαθε τὰ πρῶτα του γράμματα στὸ ἱεροδιδασκαλεῖο τοῦ ἱεροδιακόνου Γεράσιμου Λύτσικα στὴ Σιγδίτσα τῆς Παρνασσίδας³. Ἀργότερα περὶ τὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ 1730 παρακολούθησε μαθήματα γραφῆς, ἀριθμητικῆς καὶ διδάχθηκε προσευχῆς καὶ ὕμνους, στὸ σχολεῖο τῆς Μονῆς τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς στὰ Βραγγιανὰ τῶν Ἀγράφων⁴. Ἄλλωστε συχνὰ οἱ κληρικοὶ τελοῦσαν καὶ χρέη δασκάλου καὶ ἔδιναν βάση, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ μαθήματα, στὴν ἐκμάθηση τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων καὶ τῶν προσευχῶν. Ὁ Πατροκοσμᾶς θεωροῦσε ὅτι μόνο μὲ τὴ μόρφωση μπορεῖ νὰ ἀντιμετωπίσει τὴν ἀδικία καὶ νὰ διδάξει στὸν λαὸ τὴν ἀρετή⁵. Ὅταν ἀργότερα ἰδρύθηκε στὸ Ἅγιο Ὄρος ἡ περίφημη Ἀθωνιάδα Σχολή (1749) στὴ Μονὴ Βατοπεδίου, ὁ Πατροκοσμᾶς ἀποφάσισε νὰ διευρύνει τοὺς πνευματικούς του ὀρίζοντες καὶ νὰ λάβει ἀνώτερη θεολογικὴ καὶ φιλοσοφικὴ μόρφωση μαζί μὲ συμμαθητῆς του «οὐκ ὀλίγους» καὶ ἐκεῖ «ἐτελείωσε τὰ γραμματικὰ ὑποκάτω εἰς τὸν διδάσκαλον Παναγιώτην Παλαμᾶν· μετὰ δὲ ταῦτα παρέλαβε καὶ τὴν Λογικὴν ἀπὸ τὸν διδάσκαλον Νικόλαον Τζαρτζούλιον τὸν ἐκ Μετσόβου, ὅστις ἐκεῖ

2. Νικοδήμου Ἀγιορείτου, *Νέον Μαρτυρολόγιον, ἤτοι μαρτύρια τῶν νεοφανῶν μαρτύρων τῶν μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ διαφόρους καιροὺς καὶ τόπους μαρτυρησάντων* (ἐπιμ. Π. Β. Πάσχος), Ἀθήνα, 1961, σ. 201.

3. Κ. Σάθα, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία. Βιογραφίαι τῶν ἐν τοῖς γράμμασι διαλαμπάντων Ἑλλήνων. Ἀπὸ τῆς καταλύσεως τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας μέχρι τῆς Ἑλληνικῆς Ἐθνεγερσίας (1453-1821)*, Ἐν Ἀθήναις 1868, σ. 487.

4. Γ. Μεταλληνού, *Παράδοση καὶ Ἀλλοτρίωση*, Ἀθήνα 2001, σ. 83.

5. Κ. Μαλαφάντη, *Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός, ὁ δάσκαλος τοῦ λαοῦ καὶ φωτιστῆς τοῦ Γένους*, Ἀθήνα 2013, σ. 17.

ἐσχολήρχησε μετὰ τὸν σοφώτατον Εὐγένιον»⁶. Ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις ὑπῆρξε διδάσκαλος τοῦ Πατροκοσμᾶ στὸν ἀνώτερο κύκλο σπουδῶν καὶ ἀνῆκε στὸν κύκλο τῶν μαθητῶν του, οἱ ὅποιοι εἶχαν θέσει ὡς σκοπὸ τους νὰ βοηθήσουν τὸ Γένος νὰ βρεῖ τὴν ἐλευθερία του μέσφ τῆς παιδείας. Μαθητὲς τοῦ Βούλγαρι ὑπῆρξαν περίφημες προσωπικότητες ποὺ διέπρεψαν στὴν πνευματικὴ καὶ ἐθνικὴ προσφορά. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρονται ὁ ὅσιος Ἀθανάσιος Πάριος, ὁ Σέργιος Μακραῖος, ὁ Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Δαμασκηνός, ὁ Ἐπίσκοπος Πλαταμῶνος Διονύσιος, ὁ Ἄνθιμος ὁ Ὀλυμπιώτης, ὁ Ἰώσηπος Μοισιόδαξ, ὁ Χριστοφόρος Προδρομίτης, ὁ Ἰωάννης Πέζαρος, ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος ὁ Νεομάρτυρας, ὁ Ρῆγας Βελεστινλῆς καὶ πολλοὶ ἄλλοι⁷.

2. Ἡ κηρυκτικὴ δραστηριότητα τοῦ Πατροκοσμᾶ

Τὸ κήρυγμα τῶν ἐθναποστόλων μοναχῶν ἦταν κυρίως χριστοκεντρικὸ μὲ πολλὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὸν προφητικὸ λόγο καὶ ὀδηγοῦσε σὲ προβληματισμοὺς μὲ ἐπαναστατικὲς προεκτάσεις. Κύριος ἐκπρόσωπος ἐνὸς τέτοιου ἐπαναστατικοῦ καὶ ἀφυπνιστικοῦ κηρύγματος ὑπῆρξε ὁ ἅγιος Κοσμάς, ὁ ὁποῖος περιόδευσε στὶς σκλαβωμένες περιοχὲς τοῦ Γένους μὲ σκοπὸ νὰ ἐνισχύσει τοὺς ὑπόδουλους Ἕλληνας⁸.

Ἡ διδασκαλία τοῦ Πατροκοσμᾶ γιὰ τὴ σωτηριώδη οἰκονομία τοῦ Θεοῦ, ἃν καὶ παρατίθεται ἀσυστηματοποίητα στὶς Διδαχὲς του⁹, εἶναι στενὰ συνδεδεμένη μὲ τὴν ἐσχατολογία του¹⁰. Κηρύττει ἀκαταπόνητα τὸν λόγο τοῦ Εὐαγγελίου καὶ ἀφοσιώνεται στὴ διάδοσι τῶν ὑπερβατικῶν ἀληθειῶν τοῦ Κυρίου. Μίλησε γιὰ τὴν ἀγάπη πρὸς

6. Νικοδήμου Ἀγορείτου, *Νέον Μαρτυρολόγιον*, σ. 201.

7. Χρ. Περραιβοῦ, *Σύντομος βιογραφία τοῦ ἀοιδίμου Ρῆγα Φεραίου τοῦ Θεταλοῦ*, Ἐν Ἀθήναις 1973, σ. 50.

8. Μ. Τρίτου, *Κοσμάς ὁ Αἰτωλός. Ὁ φωτιστὴς τοῦ Γένους – Ὁ προφήτης*, Ἀθήνα 20092, σσ. 10, 12-13.

9. Γ. Μαρτζέλου, «Θεολογία καὶ ζωὴ στὶς διδαχὲς τοῦ ἁγίου Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ», *Πρακτικὰ Θεολογικοῦ Συνεδρίου εἰς μνήμην τῶν Νεομαρτύρων (17-19 Νοεμβρίου 1986)*, Θεσσαλονίκη 1988, σσ. 395-412. Ἐδῶ: σ. 395.

10. Στὸ ἴδιο, σ. 402.

τὸν συνάνθρωπο ποὺ ἀποτελεῖ τὴ βάση γιὰ νὰ ἔλθει ὁ Θεὸς στὶς καρδιὲς τῶν ἀνθρώπων¹¹, γιὰ τὴν ταπεινωση, ποὺ ἀποτελεῖ ἐξέχουσα ἀρετὴ στὴν Ἁγία Γραφή καὶ τὰ πατερικὰ κείμενα¹². Κατέκρινε τὸν αὐταρχισμό τῶν ἀνδρῶν καὶ πρέσβευε τὴν ἰσότητα τῶν δύο φύλων. Μίλησε γιὰ τὴ συγχώρεση, τὰ μυστήρια τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, τὴ σωτηρία τῆς ψυχῆς, τὴ Δευτέρα Παρουσία καὶ ὅλες τὶς θεολογικὲς ἀλήθειες.

Ὁ ἅγιος Κοσμᾶς ὑπῆρξε γιὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ ἑνασ ἄριστος ρήτορας μὲ ἀμεσότητα, ἀπλότητα στὸν λόγο καὶ ἐλεύθερη - συνειρμικὴ ἔκφραση. Ἡ ρητορικὴ καὶ ὁμιλητικὴ του βασιζόταν μὲν σὲ παγιωμένους κανόνες ἀλλὰ ὑπῆρξε πρωτοποριακὴ γιὰ τὴν ἐποχὴ του. Ἡ ἐθνικὴ συνείδηση καὶ ἡ ἐλευθερία γιὰ τὸν Πατροκοσμᾶ, ὅπως καὶ γιὰ τὴν πλειοψηφία τῶν ὑπόδουλων Ἑλλήνων ἐπὶ Τουρκοκρατίας ταυτιζόταν μὲ τὴ θρησκευτικὴ συνείδηση καὶ ἐλευθερία. Ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία, ὡς ἓνα βαθμὸ παρεχόταν ἀπὸ τὸν Σουλτάνο καὶ ἐνισχύθηκε ἀπὸ τὴ συνθήκη τοῦ Κιουτσούκ - Καϊναρτζῆ (1774). Ἔτσι ὁ ἴδιος διδάσκοντας τὴν ὑποταγὴ τῶν Χριστιανῶν στοὺς Τούρκους ἐπιδίωκε νὰ τοὺς ἐξασφαλίσει τὴ δυνατότητα νὰ ἀσκοῦν ἀπόσκοπτα τὰ θρησκευτικὰ τους καθήκοντα¹³.

Ὁ Πατροκοσμᾶς προσπάθησε νὰ προσεγγίσει τὸ ἀγράμματο ποίμνιο καὶ νὰ μεταδώσει τὶς ἀλήθειες τῆς πίστεως μὲ τὸ κήρυγμα μὲ τέτοιο τρόπο ὥστε τὸ θεῖο μήνυμα νὰ τύχει ἀποδοχῆς καὶ ἐξατομίκευσης¹⁴. Ἡ μνήμη εἶναι ἓνας μηχανισμὸς ποὺ διευκολύνει τὴ μάθηση καὶ ἡ λειτουργία της σχετίζεται μὲ τὸν πολιτισμὸ τοῦ ἀνθρώπου καὶ μὲ τὸν θεῖο λόγο, ἐνῶ ἡ ἱστορικὴ ἐμφάνιση τῆς χριστιανικῆς μνημοτεχνικῆς εἶναι ἄμεσα συνδεδεμένη μὲ τὴν ἐπενέργεια τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἡ κοινωνία τῆς Ἐκκλησίας ἔχει ἀνάγκη νὰ θυμᾶται τόσο τὰ διδάγματα τοῦ Εὐαγγελίου,

11. Τοῦ ἴδιου, *Ὁρθόδοξο δόγμα καὶ θεολογικὸς προβληματισμὸς*, Θεσσαλονικὴ 2000, σ. 172.

12. Π. Πάσχου, *Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός*, σ. 81.

13. Γ. Μαρτζέλου, «Θεολογία», σ. 411.

14. Αθ. Γλάρου, *Ἡ μνημοτεχνία τοῦ θείου λόγου κατὰ τὸν ἱερό Χρυσόστομο*, Αθήνα 2007, σσ. 7-8.

τοὺς Ἱεροὺς Κανόνες καὶ τὰ δόγματα τῆς πίστεως μας, ὅσο καὶ τὴ διαπροσωπικὴ μνήμη καὶ τὸν κόσμον, μέσῳ τῶν μνημοσύνων καὶ τῆς θείας Εὐχαριστίας. Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἀσχολήθηκαν μὲ τὴν ἐξάσκησιν τῆς μνήμης, ὑπὸ τὴν ἔννοια τῆς ἀποθήκευσης πληροφοριῶν στὸν ἀνθρώπινον νοῦ, τὴν ἀνάπτυξιν τῶν δυνατοτήτων ἀπομνημόνευσης καὶ ἀνάκλησης πληροφοριῶν καὶ τὴν ἀπόκτησιν κριτικῆς μνήμης. Δίνεται μεγάλη βάση στὴ μάθησιν ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνάδειξιν τῶν ψυχοφελῶν νοημάτων, καθὼς ἀποτελοῦν ἠθικοπλαστικὰ στοιχεῖα διαμόρφωσης τοῦ χαρακτήρα. Μὲ τὴν προϋπόθεσιν βεβαίως, τὰ νοήματα αὐτὰ νὰ εἶναι ἀπολύτως σύμφωνα μὲ τὸν θεῖο λόγο¹⁵. Ὁ G. Podskalsky ἀναφέρει γιὰ τὸν Πατροκοσμᾶ ὅτι ἦταν ἓνας «*δημοφιλὴς ἱεραπόστολος καὶ ἐθνοδιδάσκαλος, λαϊκὸς ἱεροκήρυκας, ποὺ διέθετε μιὰ θρησκευτικὴ εὐσέβεια ξένη πρὸς τὴν ἀκαδημαϊκὴν θεολογίαν*» καὶ ἐπισημαίνει ὅτι «*τὰ κηρύγματά του συγκλόνισαν τὸν λαὸ τόσο ἀπὸ ἐθνικὴ, ὅσο καὶ ἀπὸ θρησκευτικὴ ἄποψη*»¹⁶, γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ θεωροῦνταν «*ἀπὸ κοινωνικοπολιτικὴ ἄποψη ἀνατρεπτικὰ*»¹⁷. Ὁ Πατροκοσμᾶς ἦταν προσανατολισμένος πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνσιν, καθὼς ἐπιζητοῦσε τὴν ἀνάδειξιν τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς ἀφομοίωσης τῶν λόγων του ἀπὸ τὸν ἀπλὸ λαὸ, ποὺ ἀποτελοῦσε τὸ ἀκροατήριό του καὶ ἦταν κυρίως ἀγράμματοι. Ἡ μνημαγωγία ἦταν κύριο μέλημά του, καθὼς ἐλάχιστοι εἶχαν στὴν κατοχὴ τους τὴν Ἁγία Γραφή ἢ ἔστω τὴν εἶχαν μελετήσει¹⁸.

Κύριο μέλημα τοῦ Πατροκοσμᾶ ἦταν νὰ μεταλαμπαδεύσει στὸ ποιμνίό του τὶς δογματικὲς καὶ ἠθικὲς ἀλήθειες τῶν ἱερῶν κειμένων, τὸ κεκρυμμένο βάθος τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Οἱ διδασκὰς τοῦ Πατροκοσμᾶ εἶναι ἐμποτισμένες μὲ τὸ βιβλικὸ πνεῦμα καὶ γλωσσο¹⁹. Ὅπως χαρακτηριστικὰ λέγει: «*δὲν εἶναι, ἀδελφοί μου*

15. Στὸ ἴδιο, σ. 33 κ. ἔξ.

16. G. Podskalsky, *Ἡ Ἑλληνικὴ Θεολογία ἐπὶ Τουρκοκρατίας (1453-1821)*, (μτφρ. π. Γ. Μεταλληνός), Ἀθήνα 2005, σ. 428.

17. Στὸ ἴδιο, σ. 427.

18. Αθ. Γλάρου, *Ἡ μνημοτεχνία τοῦ θείου λόγου*, σ. 37.

19. Ἰω. Καραβιδόπουλου, «Τὸ βιβλικὸ ἐσχατολογικὸ μῆνυμα στὶς διδασκὰς τοῦ ἁγίου Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ», *Πρακτικὰ Θεολογικοῦ Συνεδρίου εἰς τιμὴν καὶ*

λόγια ἐδικά μου ... αὐτὰ ὅπου σᾶς εἶπα, ἀλλὰ εἶναι λόγια τοῦ Παναγίου Πνεύματος ἐκβαλμένα ἀπὸ τὴν Ἁγία Γραφήν»²⁰. Ὁ ἴδιος γνώριζε ὅτι γιὰ νὰ ἐμπεδωθεῖ ὁ θεῖος λόγος ἐπιβάλλεται νὰ ὑπάρχει τὸ ἐσωτερικὸ κίνητρο τῆς μαθησιακῆς ἐπιθυμίας τοῦ πιστοῦ, ἡ ἐξοικείωση²¹. Συνεπῶς, ἐπιλέγει τὸ περιεχόμενο τῶν διδασχῶν του, λαμβάνοντας ὑπόψη τὴν πνευματικὴ ἀτέλεια τῶν ἀκροατῶν καὶ τὴν ψυχικὴ τους κατάσταση. Ἐπιπλέον, χωρίζει τὴ διδακτέα ὕλη του (δημιουργία – πτώση – σωτηρία), προχωρώντας στὴ βαθμιαία ἀπόκτηση τῆς γνώσης (κλιμακωτὴ ἀνάβαση), κατὰ τὸ πρότυπο τοῦ Ἰησοῦ. Στὸ ἐνδιάμεσο χρησιμοποιεῖ συνδυαστικὰ τὸν διάλογο. Κάνει χρῆση τῆς ἐπανάληψης τῶν ὀργανωμένων μαθησιακῶν ἐνοτήτων γιὰ νὰ ἀνευρεθοῦν οἱ συσχετισμοὶ τους καὶ νὰ ταξινομηθοῦν στὸν νοῦ τῶν ἀκροατῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς διασύνδεσης μὲ τὰ προηγούμενα, μέσῳ σύντομης ἀνασκόπησης²². Ὁ Πατροκοσμᾶς προκειμένου νὰ αἰσθητοποιήσῃ τις ἀναμνήσεις σὰν πραγματικὲς εἰκόνες, χρησιμοποιεῖ ἐπίσης τὴν παραστατικότητα, δηλαδὴ τὸ ζωντάνεμα τοῦ λόγου μὲ λεκτικὰ σχήματα καὶ εἰκόνες. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ προσέλκυε τὴν προσοχὴ τῶν ἀκροατῶν ἀλλὰ καὶ ἀπεικόνιζε τὴ σκέψη του, καθὼς θεωροῦσε ὅτι ἡ εἰκόνα ἔχει μεγάλη διδακτικὴ δύναμη. Ἐπισήμανε ταυτόχρονα καὶ τὶς ἠθικὲς προεκτάσεις τους, καὶ μάλιστα μὲ τρόπο ποὺ νὰ προκύπτει μέσα ἀπὸ τὶς ἀπαντήσεις καὶ τὴ στάση τῶν ἀκροατῶν του²³. Μὲ τὸ κήρυγμά του διαδόθηκαν, ἐξαιτίας καὶ τοῦ σχετικοῦ ἀναλφαβητισμοῦ, οἱ ἀρχές καὶ οἱ ἐντολές τῆς Ἁγίας Γραφῆς ποὺ εἶναι οἱ κατ' ἐξοχὴν ρυθμιστικὲς διατάξεις τόσο τῆς προσωπικῆς ζωῆς, ὅσο καὶ τῆς κοινωνικῆς συγκρότησης. Ἐπίσης, χαρακτηριστικὸ στοιχεῖο τοῦ κηρύγματός του ἦταν ἡ ἀναλυτικὴ παρουσίαση βιβλικῶν προσώπων, μὲ στόχο οἱ τελευταῖοι νὰ ἀποτυπωθοῦν καλύτε-

μνήμην τῶν Νοεμαρτύρων (17-19 Νοεμβρίου 1986), Θεσσαλονίκη 1988, σσ. 447-457. Ἐδῶ: σ. 452.

20. Ἰω. Μενούνου, *Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ διδασχὲς καὶ βιογραφία*, Ἀθήνα 20078, σ. 141.

21. Ἀθ. Γλάρου, *Ἡ μνημοτεχνία τοῦ θείου λόγου*, σ. 42 κ. ἐξ.

22. Στὸ ἴδιο, σσ. 54-55.

23. Γ. Μαρτζέλου, *Ὁρθόδοξο δόγμα*, σ. 170.

ρα στὴ μνήμη τῶν πιστῶν, ὥστε οἱ πιστοὶ νὰ τοὺς ἔχουν πρότυπα στὸν βίο τους. Στὸ πλαίσιο αὐτὸ τὰ ἔσχατα πράγματα ἀποτελοῦσαν μελέτη ζωῆς καὶ θανάτου γιὰ τοὺς πιστούς, οἱ ὁποῖοι ἔπρεπε νὰ ἀναλογιστοῦν τὸ παρελθόν τους, νὰ μετανοήσουν γιὰ τὶς πράξεις ἢ παραλείψεις τους, νὰ μεταστραφοῦν πρὸς τὸν Θεὸ καὶ νὰ προγευθοῦν τὸν Παράδεισο²⁴. Ἀπὸ τὴ χρήση τοῦ Δεκαλόγου μέχρι τὴν ἐντολὴ τῆς ἀγάπης διαμορφώνεται τὸ πλαίσιο τῆς ἠθικῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας στὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας²⁵.

3. Ἡ περὶ ἐσχάτων διδασκαλία τοῦ ἁγίου Κοσμά

Τὰ δόγματα τῆς Ἐκκλησίας ἀποτελοῦν μία καταγραφή τῆς ζωῆς τῆς κοινότητος τῶν πιστῶν καὶ δὲν ἐξαντλοῦνται στὴ διατύπωσή τους, ἀλλὰ βιώνονται ἐμπειρικὰ καὶ ἐρμηνεύονται στὸ πλαίσιο τῆς λατρείας, τῆς φιλοσοφίας τῆς τέχνης, τοῦ πολιτισμοῦ καὶ γενικὰ τῆς περιρρέουσας ἀτμόσφαιρας κάθε ἐποχῆς²⁶. Ἡ ἔλευση στὴν ἱστορία τοῦ Χριστοῦ σημαίνει καὶ τὴν ἐκπλήρωση τῶν ἐσχάτων²⁷. Ὡς ἐκ τούτου «ὁ χαρακτήρας τῆς ὀρθοδόξου περὶ ἐσχάτων διδασκαλίας εἶναι καταρχὴν χριστοκεντρικός»²⁸.

Σύμφωνα μὲ τὸ θεολογικὸ ὑπόβαθρο τῆς σκέψης τοῦ Πατροκοσμά καὶ τὸ ἱστορικοπολιτικὸ πλαίσιο τῆς ἐποχῆς του, ὁ ἴδιος ἐρμηνεύει τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ὑπὸ τὸ πρῖσμα μιᾶς σωτηριολογικῆς καὶ ἐσχατολογικῆς προοπτικῆς²⁹. Ἡ πατερικὴ θεολογικὴ παράδοση δὲν κατανοεῖ τὴν ἐσχατολογία ὡς μία μελλοντολογία ἀλλὰ «ὡς τὴν ἱστορία τῆς σωτηρίας καὶ τῆς θέωσης, τὴν καινὴν ἱστορία τῆς πορείας

24. Τοῦ ἰδίου, «Θεολογία», σ. 411.

25. Β. Καλλιακμάνη, *Θεολογικὰ ρεύματα στὴν Τουρκοκρατία*, Θεσσαλονίκη 2009, σσ. 267-269.

26. Στ. Γιαγκάζογλου, «Τὰ δόγματα ὡς ἐκκλησιολογικὰ γεγονότα καὶ ἡ ἐρμηνεία τοῦ νοήματός τους», *Θεολογία* 85 (2014) 3-6. Ἐδῶ: σ. 3.

27. Γ. Πατρώνου – Α. Ἀντωνόπουλου, «Ἐσχατολογία», *ΜΟΧΕ* 7 (2012) 298-304. Ἐδῶ: σ. 299.

28. Β. Τσίγκου, *Ἄνθρωπος, ὁ ἐν μικρῷ μέγας. Ὅψεις ὀρθοδόξου ἀνθρωπολογίας*, Ἀθήνα 2019, σ. 238.

29. Γ. Μαρτζέλου, «Θεολογία», σ. 410.

μας πρὸς τὴ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ»³⁰. Τὸ κήρυγμα τοῦ Πατροκοσμᾶ – ἐκτὸς ἀπὸ τὰ δόγματα τῆς ὀρθοδόξου πίστεως ποὺ περιέχει – διατυπώθηκε λαμβάνοντας ὑπόψη τὶς ἰδιαιτερότητες τῶν ἀκροατῶν του ἀλλὰ καὶ τὴν ἐκκλησιολογικὴ διάσταση τῶν βασικῶν δογματικῶν ζητημάτων, τὰ ὁποῖα ἀνέπτυσσε ἄμεσα ἢ ἔμμεσα³¹. Στὶς ἄμεσες προτεραιότητές του, ὅπως καὶ τῶν περισσοτέρων διδάχων τῆς ἐποχῆς του ἦταν νὰ ἐνισχύσει τὸ ἐκκλησιαστικὸ φρόνημα τῶν πιστῶν «μὲ θάρρος καὶ ἐλπίδα συστατικὰ ἀπαραίτητα τοῦ χριστιανικοῦ ἥθους»³².

Ὁ ἅγιος Κοσμᾶς φλεγόταν ἀπὸ τὸν ἱερὸ πόθο γιὰ τὴν ἀνάσταση τοῦ Γένους, συνδεδεμένη μὲ τὴν ἑλληνορθόδοξη οἰκουμένη στὴν παλαιὰ εὐκλεία της. Προσπάθησε νὰ κοινωνήσει τὶς βασικὲς δογματικὲς ἀλήθειες τῆς Ὁρθοδοξίας σὲ ἀνθρώπους χωρὶς μὀρφωση, οἱ ὁποῖοι διαβιοῦσαν σὲ καθεστῶς δουλείας καὶ σκληρῆς ὑποταγῆς σὲ ἀλλόθρησκο δυνάστη ὅπως ἦταν οἱ Τοῦρκοι. Σὲ αὐτὴ τὴν προσπάθεια τοῦ Πατροκοσμᾶ συνετέλεσε ἡ χρῆση τοῦ δημοτικισμοῦ στὸ κήρυγμά του, τὸ ὁποῖο τὸ καθιστοῦσε ἀπόλυτα κατανοητὸ καὶ εὐληπτο στοὺς ἀκροατές του³³. Πρόκειται γιὰ κοινὸ στοιχεῖο ποὺ παρατηρεῖται στὰ κείμενα ἐσχατολογικοῦ περιεχομένου τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας³⁴.

Ὁ Πατροκοσμᾶς στὰ κηρύγματά του κάνει λόγο περὶ τῶν ἐσχάτων, δηλαδὴ τῶν τελευταίων πραγμάτων, τόσο ὡς ἀναφορὰ περὶ τοῦ τέλους τῆς ζωῆς κάθε ἀνθρώπου καὶ τῆς μετὰ ἀπὸ αὐτὴν κατάστασης, ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὸ τέλος τῆς ἱστορικῆς καὶ πολιτιστικῆς ζωῆς τῆς ἀνθρωπότητας συνολικά, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ

30. Γ. Πατρώνου – Α. Αντωνόπουλου, «Ἐσχατολογία», σ. 300.

31. Γ. Μεταλληνοῦ, «Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός», *Ἅγιος Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός: 230 χρόνια ἀπὸ τὴν κοίμησή του (1779-2009)*, Μεσολόγγι 2010, σ. 33.

32. Ἀθ. Γλάρου, *Ἀναζητήσας εὐρέ. Μελέτες Ἐκκλησιαστικῆς Γραμματείας*, Ἀθήνα 2019, σ. 226.

33. Ὁ λαὸς καταξίωσε τὰ κηρύγματα τοῦ Πατροκοσμᾶ ἐντάσσοντάς τα στὸ τραγούδι του: «Βοήθα μας Ἰη-Γιώργη / καὶ σὺ Ἅγιε Κοσμᾶ / νὰ πάρουμε τὴν Πόλη / καὶ τὴν Ἁγιά-Σοφιά!».

34. Α. Ἀργυρίου, «Οἱ ἑλληνικὲς ἐρμηνεῖες στὴν Ἀποκάλυψη κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας», *ΕΕΘΣΠΘ* 24 (1979) 359-379. Ἐδῶ: σ. 362.

τέλους τοῦ σύμπαντος κόσμου³⁵. Οὐσιαστικά μὲ τὸ ἐσχατολογικὸ κήρυγμά του ἐπιχείρησε ἀφενὸς νὰ ἀφυπνίσει τὸ ὀρθόδοξο φρόνημα τῶν ὑποδούλων καὶ ἀφετέρου νὰ ἐνισχύσει τοὺς ἀγωνιστικοὺς παλμοὺς τοῦ Ἑλληνισμοῦ³⁶. Πιὸ συγκεκριμένα ὁ Πατροκοσμᾶς προσπάθησε νὰ καταστήσει σαφὲς στοὺς πιστοὺς ὅτι ἡ ἀρχικὴ καὶ ἔσχατη κοινωνία τους, ποὺ στήν οὐσία προϋποθέτει «*παλιγγενεσία*» καὶ «*καινὴν γένεσιν*», ἔχει συνάφεια μὲ τὴν παρούσα πολιτεία τους³⁷. Ἄλλωστε ἡ «*παλιγγενεσία*» συντελεῖται ἤδη ἀπὸ τὴ χρονικὴ περίοδο τοῦ παρόντος κόσμου μέσῳ τῆς θείας Εὐχαριστίας³⁸.

Ἡ διδασκαλία τοῦ Πατροκοσμᾶ δὲν εἶναι αὐτοτελὴς καὶ ἀποκομμένη ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα θέματα, ἀλλὰ σχετίζεται ὀργανικὰ καὶ διαποτίζει ὅλες τὶς θεματικὲς περιοχὲς τῶν διδασκῶν του³⁹. Οἱ ἀναφορὲς του σὲ ἐσχατολογικὰ πράγματα δὲν γίνονται στὸ τέλος τῆς διδασκαλίας του ἀλλὰ ἐντάσσονται σὲ ὅλη τὴ θεματικὴ τοῦ κηρύγματός του, γεγονός ποὺ καταδεικνύει τὴν ἰδιαίτερη σημασία ποὺ προσδίδει στὴ μέλλουσα ζωὴ. Θεωρεῖ ὅτι αὐτὰ ἀποτελοῦν ἀναπόσπαστο κομμάτι τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων καὶ ὅτι οἱ Χριστιανοὶ θὰ πρέπει νὰ βρίσκονται σὲ ἐγρήγορη κάθε στιγμὴ καὶ κάθε ὥρα τῆς ἡμέρας. Ἄλλωστε ἡ ἐσχατολογία δὲν ἀφορᾷ μόνο τὸ τέλος τῆς ζωῆς ἀλλὰ καὶ τὴν ἀρχή. Ὡς ἐκ τούτου, «*ἡ ἐσχατολογία καθίσταται συνάμα καὶ πρωτολογία. Ἀπὸ τὰ πρῶτα ἄρχονται τὰ ἔσχατα καὶ αὐτὰ γίνονται ἡ ἀφορμὴ γιὰ τὴν κατανόησή τους*»⁴⁰. Στὴ θεολογία καὶ ζωὴ τῆς ὀρθόδοξου Ἐκκλησίας τὰ ἔσχατα δὲν περιορίζονται στὸ τέλος τῆς ἱστορίας

35. Ν. Μητσόπουλου, *Θέματα Ὀρθόδοξου Δογματικῆς Θεολογίας*, Αθήνα 2008, σ. 331.

36. Αθ. Γλάρου, *Αναζητήσας εὐρέ*, σ. 232.

37. Γ. Πατρώνου – Α. Ἀντωνόπουλου, «Ἐσχατολογία», σ. 300.

38. Γ. Φίλια, *Ἡ ἔννοια τῆς «Ὁγδοῆς Ἡμέρας», στὴ λατρεία τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας*, Αθήνα 2010, σ. 253.

39. Β. Τσίγκου, «Ἡ δογματικὴ διδασκαλία τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ», *Στὰ βήματα τοῦ Ἀποστόλου Βαρνάβα. Χριστήριος Τόμος πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Νέας Ἰουστινιανῆς καὶ πάσης Κύπρου κ.κ. Χρυσστόμου Β* γιὰ τὰ τριάντα χρόνια ἀρχιερατικῆς του διακονίας, Λευκωσία 2008, σσ. 715-741. Ἐδῶ: σ. 732.

40. Ν. Ματσούκα, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Β*. Ἔκθεση τῆς ὀρθόδοξης πίστεως σὲ ἀντιπαράθεση μὲ τὴ δυτικὴ χριστιανοσύνη, Θεσσαλονίκη 2018, σ. 42.

ἀλλὰ ὑπάρχουν ἤδη στὴ ζωὴ της⁴¹. Ἡ ἐσχατολογικὴ προοπτικὴ παραμένει ἀνοιχτὴ γιὰ κάθε ὀλοκλήρωση καὶ τελείωση⁴². Ἡ Ὁρθοδοξία ὡς μέγεθος ὑπερεθνικὸ, σώζει τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν ὀδηγεῖ στὴν αἰωνιότητα. Σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας ἦταν παροῦσες οἱ τάσεις ἐσχατολογικῆς θεώρησης τοῦ κόσμου⁴³.

Ἡ ἐσχατολογία γιὰ τὸν Πατροκοσμᾶ «εἶναι ἡ ἀκατάπαυστη πορεία τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὴν τελείωση»⁴⁴. Σὲ κάθε περίπτωση ὅμως ἡ περίοδος τῆς δοκιμασίας θὰ εἶναι ἐκείνη πού θὰ προηγεῖται τῆς ἐσχατολογικῆς δικαίωσης⁴⁵. Ὁ ἅγιος Κοσμᾶς ὑπενθυμίζει μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὴν προσδοκία τῆς μετὰ θάνατον ζωῆς καὶ βασιλείας τοῦ Θεοῦ, εὐχόμενος στοὺς ἀκροατές του νὰ ἀζιωθοῦν νὰ πᾶνε «εἰς τὸν παράδεισον, εἰς τὴν πατρίδα μας τὴν ἀληθινήν»⁴⁶.

Τὰ ἔσχατα δὲν ἀναμένονται μόνο χρονικῶς στὸ μέλλον, ἀλλὰ ξεκινοῦν ἀπὸ τὴν ἡμέρα τοῦ Εὐαγγελισμοῦ μὲ τὴν ἐνσάρκωση τοῦ Θεοῦ Λόγου, βιώνονται ἤδη στὴν παροῦσα ζωὴ λειτουργικῶς ἐντὸς τῶν μυστηρίων τῆς Ἐκκλησίας, ὅπου οἱ πιστοὶ ἐνθυμοῦνται «πάντων τῶν ὑπὲρ αὐτῶν γεγενημένων, τοῦ Σταυροῦ, τοῦ Τάφου, τῆς τριήμερου Ἀναστάσεως, τῆς εἰς οὐρανὸς ἀναβάσεως, τῆς ἐκ δεξιῶν καθέδρας, τῆς δευτέρας καὶ ἐνδόξου πάλιν παρουσίας»⁴⁷. Ὅλα τὰ «ὑπὲρ ἡμῶν γεγενημένα» δὲν νοοῦνται καὶ δὲν προσεγγίζονται χωρὶς τὸ ἔργο τοῦ Ἁγίου Πνεύματος μέσα στὴν ἱστορία⁴⁸. Ἐὰν ἡ διδασκαλία περὶ ἐσχάτων ἀποκλείσει ἢ ἀγνοήσει τὴν ἱστορία καὶ συνδεθεῖ μόνο μὲ

41. Β. Τσίγκου, *Ἄνθρωπος, ὁ ἐν μικρῷ μέγας*, σ. 259.

42. Γ. Πατρώνου – Α. Αντωνόπουλου, «Ἐσχατολογία», σ. 300.

43. Ἐμμ. Καραγεωργούδη, «Πολιτικὲς καὶ κοινωνικὲς διεργασίες στὴν Εὐρώπη καὶ στὴν Ἀνατολὴ καὶ ἡ στάση τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Παρίου», *Πρακτικὰ Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου "Ἅγιος Ἀθανάσιος ὁ Πάριος"*, Πάρος 2000, σσ. 355-362. Ἐδῶ: σ. 361.

44. Ν. Ματσούκα, *Δογματικὴ Β'*, σ. 42.

45. Αθ. Γλάρου, *Ἀναζητήσας εὐρέ*, σ. 226.

46. Ἰω. Μενοῦνου, *Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ διδασκῆς*, σ. 21.

47. *Εὐχὴ ἀναφορᾶς Λειτουργίας τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου*. Βλ. *Τερατικόν*, Ἀθήνα 19873, σσ. 94-95.

48. Β. Τσίγκου, *Ἄνθρωπος, ὁ ἐν μικρῷ μέγας*, σ. 249.

τὸ μέλλον τότε δὲν θὰ εἶναι ὀρθόδοξη⁴⁹. Ἐπομένως, σύμφωνα μὲ τὸν Πατροκοσμᾶ οἱ Χριστιανοὶ θὰ πρέπει νὰ δέχονται τὴ βάσανο τοῦ ὀθωμανικοῦ ζυγοῦ καὶ ὡς πνευματικὴ δοκιμασία⁵⁰.

Ὁ ἐνσαρκωμένος Λόγος, ὡς Θεάνθρωπος εἶναι τὸ «*Α καὶ τὸ Ω*» (Ἄποκ. 1, 8· 22, 13), εἶναι «*ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος*» (Ἄποκ. 1, 17· 22, 13) ὀλόκληρης τῆς θείας οἰκονομίας⁵¹. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ οἱ πιστοὶ θὰ πρέπει νὰ εἶναι διαρκῶς καὶ σταθερὰ προσανατολισμένοι πρὸς «*τὴν ἀναμενόμενη καινὴ πραγματικότητα, τὰ ἔσχατα, τὴν ἐλθοῦσα καὶ ἐρχομένη βασιλεία τοῦ Θεοῦ*»⁵². Ἄλλωστε, ἡ δύναμη τῆς πίστεως τῆς ἐσχατολογικῆς θεώρησης τοῦ κόσμου συνετέλεσε ἐν γένει στὴν αὐτοσυνειδησία τοῦ Γένους⁵³. Ἡ φύση τῆς ἐν Χριστῷ καινῆς ζωῆς εἶναι ἐσχατολογικὴ καὶ οἱ Χριστιανοὶ ὀφείλουν νὰ ἔχουν στὴ ζωὴ τους ἐσχατολογικὸ προσανατολισμὸ καὶ νὰ στοχάζονται «*τὸν θάνατον, τὴν κόλασιν, τὸν Παράδεισον*», νὰ στοχάζονται τὴν ψυχὴ τους⁵⁴. Ἄλλωστε ἡ βίωση τῶν ἐσχάτων «*ὡς τρομακτικοῦ ἢ ὡς χαρμόσυνου γεγονότος ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ποιότητα κάθε ἀνθρώπου*»⁵⁵. Τὴν ἐσχατολογικὴ προοπτικὴ καὶ προσδοκία τῶν Χριστιανῶν ὑπενθυμίζει ἀκόμη καὶ αὐτὴ ἡ κατασκευὴ, ἡ δομὴ τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος ἀπὸ τὸν Δημιουργὸ – Θεό. Ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος λέγει «*ἐνθα ἡ κεφαλὴ, ἐκεῖ καὶ τὸ σῶμα*»⁵⁶, προτυπώνοντας μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὴν πρόγευση τῆς ἐσχατολογικῆς ἐμπειρίας ποὺ οἱ πιστοὶ λαμβάνουν μὲ τὴ συμμετοχὴ τους στὸ μυστήριον τῆς θείας Εὐχαριστίας⁵⁷. Ἡ θεία Εὐ-

49. Στὸ ἴδιο, σ. 261.

50. Αθ. Γλάρου, *Ἀναζήτησας εὐρέ*, σ. 226.

51. Β. Τσίγκου, *Ἀνθρώπος, ὁ ἐν μικρῷ μέγας*, σ. 236.

52. Τοῦ ἰδίου, «Ἡ δογματικὴ διδασκαλία τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ», σ. 733.

53. Ἐμμ. Καραγεωργοῦδη, «Πολιτικὲς καὶ κοινωνικὲς διεργασίες», σ. 362.

54. Β. Τσίγκου, «Ἡ δογματικὴ διδασκαλία τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ», σ. 733.

55. Σ. Δεσπότη, *Ἡ Ἐπουράνιος Λατρεία στὰ κεφάλαια 4-5 τῆς Ἀποκαλύψεως τοῦ Ἰωάννη*, Wiesbaden 2000, σ. 225.

56. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους, Ὁμιλία γ' 2*», PG 62, 22.

57. Β. Τσίγκου, *Ἀνθρώπος, ὁ ἐν μικρῷ μέγας*, σ. 248.

χαριστία ἤδη ἀπὸ τὸν μυστικὸ δεῖπνο ἦταν ἐσχατολογικὸ γεγονός, σύναξη τοῦ διασκορπισμένου λαοῦ τοῦ Θεοῦ στὴν ἱστορία⁵⁸.

Ὁ Πατροκοσμᾶς στὸ κηρυγματικὸ ἔργο του χρησιμοποιεῖ συχνὰ τὶς ἔννοιες θάνατος, παράδεισος, κόλαση, μνημόσυνα, Ἀντίχριστος, Δευτέρα Παρουσία, Ἀνάσταση, κ.ἄ., ἐντάσσοντάς τις μὲ τὸν τρόπο αὐτό, στὸ πλαίσιο τοῦ ὅλου φρονήματος τῆς ἐσχατολογίας τῆς Ἐκκλησίας⁵⁹. Ἄλλωστε στὸ κήρυγμα τοῦ Χριστοῦ ἀλλὰ καὶ στὴ διδασκαλία τῆς πρώτης Ἐκκλησίας τὰ ἔσχατα κατέχουν κεντρικὴ θέση⁶⁰. Κατανοοῦνται «ὡς διάρρηξη τοῦ χώρου, ὡς ὑπέρβαση τοῦ χρόνου καὶ ὡς κατάργηση τῶν δομῶν τῆς ἱστορίας»⁶¹. Ἀκόμη καὶ ὅταν ὁ Πατροκοσμᾶς ὀμιλεῖ γιὰ τὴ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου, ἀναφέρεται ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά στὴ ματαιότητα τοῦ σώματος καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη στὴν ἀξία τῆς ψυχῆς καὶ τονίζει τὴ μεγάλη πνευματικὴ σημασία τοῦ θανάτου⁶². Τὸ κήρυγμά του δὲν ἦταν ἄχρωμη ἠθικολογία, ἀλλὰ θεολογία, πατερικὸ στὴν οὐσία του καὶ δογματικὸ παρὰ τὴν ἀπλότητά του. Προέβαλλε τὸ ὀρθόδοξο πατερικὸ ἦθος μέσα ἀπὸ τὸν ρεαλισμὸ τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας. Ὁ Χριστὸς εἶναι «ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος» (Ἀποκ. 1, 4· 8· 4, 8· 11, 17), «ἀρχὴ καὶ τέλος» (Ἀποκ. 22, 13), «ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τῆς ἱστορίας καὶ τῆς πορείας τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν πρωτολογία, διὰ μέσου τῆς ἱστορίας, πρὸς τὰ ἔσχατα»⁶³. Ζητοῦσε καθαρότητα τῆς καρδιάς, γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ βλαστήσει ὁ θεῖος σπóρος καὶ νὰ ἐπιτευχθεῖ ἡ μετοχὴ στὰ μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας (Ακ. 8, 5 κ.ἐξ.). Γι' αὐτὸ ἔστηνε ἕναν ξύλινο σταυρὸ καὶ δίδασκε στὴ σκιά του, καλώντας τὸν λαὸ στὰ μυστήρια (εὐχέλαιο, ἐξομολόγηση, θεία Εὐχαριστία). Ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη παράδοση προχωροῦσε στὸ ὀρθόδοξο ἦθος, προβάλλοντας τὶς ἀρετές: α) ταπείνωση, β) συγχωρητικότητα καὶ γ) ἀγάπη, ὡς θεμέλιο τῆς

58. Στὸ ἴδιο, σ. 250.

59. Ἰω. Καραβιδόπουλου, «Τὸ βιβλικὸ ἐσχατολογικὸ μήνυμα», σ. 454.

60. Γ. Πατρώνου – Α. Ἀντωνόπουλου, «Ἐσχατολογία», σ. 300.

61. Β. Τσίγκου, *Ἀνθρώπος, ὁ ἐν μικρῷ μέγας*, σ. 234.

62. Ἰω. Μενοῦνου, *Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ διδασχές*, σσ. 131-132.

63. Β. Τσίγκου, *Ἀνθρώπος, ὁ ἐν μικρῷ μέγας*, σ. 237.

ἐκκλησιαστικῆς κοινωνικότητος. Σύμφωνα «μὲ ἄλλη ἐρμηνευτικὴ θεώρηση τὰ ἔσχατα εἶναι τὸ ἀποκορύφωμα τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, τὸ τελικὸ στάδιο τοῦ σχεδίου τῆς Θείας Οἰκονομίας γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ ὀλόκληρη τὴν κτίση»⁶⁴. Ὁ Πατροκοσμάς ζητοῦσε ἀπὸ τὸν Θεὸ νὰ «φυτεύσῃ καὶ νὰ ριζώσῃ εἰς τὴν καρδίαν (τῶν ἀκροατῶν του) τὴν εἰρήνην, τὴν ἀγάπην, τὴν ὁμόνοιαν, τὴν πραότητα, τὴν θερμὴν πίστιν, τὴν ὀρθὴν ἐξομολόγησιν». Οἰκοδομοῦσε, ἔτσι, τὸν σύνδεσμο ἀτομικότητος καὶ κοινωνικότητος μέσα στὸ ἐκκλησιαστικὸ σῶμα⁶⁵. «Ἐμεῖς ἐδῶ, Χριστιανοί μου, δὲν ἔχομεν πατρίδα. Ἐτούτῃ ἡ γῆ δὲν εἶναι ἐδική μας, εἶναι διὰ τὰ ζῶα, ἡ θάλασσα διὰ τὰ ὀψάρια, ὁ ἀέρας διὰ τὰ πετεινά. Διὰ τοῦτο ὁ πανάγαθος Θεὸς μᾶς ἔκαμε μὲ τὸ κεφάλι ὀρθοῦς καὶ μᾶς ἔβαλεν τὸν νοῦν εἰς τὸ ἀπάνω μέρος, εἰς τὴν κεφαλὴν, διὰ νὰ στοχαζόμεθα πάντοτε τὴν οὐράνιον βασιλείαν, τὴν ἀληθινὴν πατρίδα μας, διατὶ ἐδῶ, εἰς ἐτούτον τὸν κόσμον κἂν βασιλεῖς νὰ γένωμεν, δὲν ἠμποροῦμεν νὰ ἀναπαυθοῦμεν... Πατρίδα ἔχομεν, καθὼς εἶπαμεν, τὴν οὐράνιον βασιλείαν»⁶⁶. Ὅλη «ἡ κτίση, ὅπως καὶ ἡ ἱστορία, διακρατοῦνται ἀπὸ τὸν Χριστὸ καὶ αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ πραγματικότητα χαρακτηρίζει τὴν Ἐκκλησίαν ὡς ἱστορικὴ καὶ συγχρόνως ἐσχατολογικὴ κοινότητα»⁶⁷. Ἡ ἱστορία καὶ ἡ ἐσχατολογία δὲν εἶναι δύο μεγέθη ποὺ βρίσκονται σὲ ἀντίθεση καὶ ἀντιπαράθεση. Ἀντίθετα πρόκειται γιὰ ἔννοιες οἱ ὁποῖες «συμπορεύονται καὶ συναμειγνύονται σὲ μιὰ διαλεκτικὴ σχέση καὶ ἐνότητα»⁶⁸.

i. Θάνατος

Κατὰ τὴ διδασκαλία τῆς ὑπερφυσικῆς ἀποκάλυψης, θάνατος εἶναι ὁ χωρισμὸς τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸ σῶμα. Μετὰ τὸν θάνατο ἡ ψυχὴ μεταβαίνει σὲ μιὰ νέα κατάσταση, τὴ μέση κατάσταση τῶν

64. Στὸ ἴδιο, σ. 234.

65. Γ. Μεταλληνοῦ, *Παράδοση καὶ Ἀλλοτρίωση*, σσ. 95-97.

66. Ἰω. Μενούνου, *Κοσμά τοῦ Αἰτωλοῦ διδαχές*, σ. 52.

67. Β. Τσίγκου, *Ἄνθρωπος, ὁ ἐν μικρῷ μέγας*, σ. 236.

68. Γ. Πατρῶνου – Α. Ἀντωνόπουλου, «Ἐσχατολογία», σ. 301.

ψυχῶν⁶⁹ καὶ «τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὰ συγγενῆ τῶν στοιχείων διαλύεται»⁷⁰. Ὁ Πατροκοσμᾶς συνιστᾷ στοὺς ἀκροατές του νὰ συλλογίζονται πολὺ τὸν θάνατο, «τί μᾶς παραγγέλλει ὁ Χριστὸς μας νὰ κάνωμεν, νὰ στοχαζώμεθα τὸν θάνατον»⁷¹. Λέγει χαρακτηριστικά: «κάνετε ἐλεημοσύνες τὸ κατὰ δύναμιν καὶ νὰ ἔχετε τὸν θάνατον πάντοτε ὀμπρὸς εἰς τὰ μάτια σας, πότε νὰ φεύγετε ἀπὸ ἐτοῦτον τὸν ψεύτικον κόσμον καὶ νὰ πηγαίετε εἰς τὸν αἰώνιον»⁷², ἕως ὅτου δηλαδὴ πραγματοποιηθεῖ τὸ χαρμόσυνο ἄγγελμα τῆς ἀνατροπῆς τοῦ θανάτου: «θανάτω θάνατον πατήσας», τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ τὸ κέντρο τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας⁷³. Γιατὶ «καλύτερος διδάσκαλος δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν θάνατον. Ἐγὼ ἤμπορῶ νὰ σὲ γελάσω καὶ νὰ μὲ γελάσης, ἀμὴ ὁ θάνατος δὲν γελᾷ μήτε ἐσένα μήτε ἐμένα»⁷⁴. Ὁ σωματικὸς θάνατος χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν Ἁγία Γραφή καὶ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ὡς ὕπνος⁷⁵. Πρόκειται γιὰ πρόσκαιρη «ἀποδημία» καὶ ὕπνο μακρότερο τοῦ συνήθους. Ὁ Πατροκοσμᾶς ἀναφέρει χαρακτηριστικά (ὅπως προηγουμένως καὶ ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος)⁷⁶, «ὅταν κοιμώμασθεν δὲν εἴμασθεν ὡσὰν ἀποθαμένοι; Ὁ ὕπνος τί εἶναι; Μικρὸς θάνατος. Καὶ ὁ θάνατος τί εἶναι; Μεγάλος ὕπνος»⁷⁷. Ὁ θάνατος εἶναι ὁ καρπὸς μιᾶς ζωῆς ὑποκείμενης σὲ ἀποσύνθεση, ἐκείνης ποὺ ὁ ἄνθρωπος ἐκούσια ὑπέταξε τὸν ἑαυτό του καθὼς «ὁ Θεὸς θάνατον οὐκ ἐποίησεν»⁷⁸. Τοὺς ἐφιστᾷ τὴν προσοχή, σύμφωνα καὶ μὲ

69. Ν. Μητσόπουλου, *Θέματα Ὁρθοδόξου Δογματικῆς*, σσ. 337-338.

70. Γρηγορίου Νύσσης, *Πρὸς Εὐνόμιον, Ἀντιρρητικὸς λόγος 2*, PG 45, 545.

71. Ἰω. Μενοῦνου, *Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ διδασχές*, σ. 69.

72. Στὸ ἴδιο, σσ. 51-52.

73. Α. Σμέμαν, *Ἐσχατος ἐχθρὸς καταργεῖται ὁ θάνατος*, Ἀθήνα 20154, σ. 37.

74. Ἰω. Μενοῦνου, *Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ διδασχές*, σσ. 38-39.

75. Ν. Μητσόπουλου, *Θέματα Ὁρθοδόξου Δογματικῆς*, σ. 339.

76. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Εἰς Ἀνδριάντας. Ὁμιλία 5, 3*, PG 49, 73: «ἐὰν φοβῆσαι τὸν θάνατον, πρέπει νὰ φοβῆσαι καὶ τὸν ὕπνον. Ἐὰν πονῆς δι' αὐτοὺς ποὺ ἀποθνήσκουν, τότε νὰ λυπᾶσαι καὶ δι' αὐτούς, οἱ ὁποῖοι τρώγουν καὶ πίνουν. Διότι ὅπως τὸ φαγητὸν καὶ τὸ ποτὸν εἶναι πράγματα φυσικά, ἔτσι εἶναι φυσικὸν καὶ ὁ θάνατος εἰς τὸν θνητὸν ἄνθρωπον».

77. Ἰω. Μενοῦνου, *Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ διδασχές*, σ. 150.

78. Α. Σμέμαν, *Ἐσχατος ἐχθρὸς*, σ. 47.

τῆ διδασκαλία τῶν Πατέρων⁷⁹, νὰ ἔχουν πάντοτε «μνήμη θανάτου»: «διατι ὁ θάνατος ἔρχεται ὡσὰν ὁ κλέπτης καὶ δὲν ἤξεύρομεν ἕως αὐριον τί ἔχομεν νὰ πάθωμεν, ἢμπορεῖ νὰ μᾶς ἔλθῃ ἔξαφνα καὶ νὰ μᾶς εὖρη ἀνέτοιμους καὶ τί γινόμαστε;»⁸⁰. Παρουσιάζεται ὡς ἐχθρικός εἰσβολέας καθὼς «ἔσχατος ἐχθρὸς καταργεῖται ὁ θάνατος» (Α΄ Κορ. 15, 26). «Τὸ σιτάρι, ὅταν παίρνη καὶ ἀσπρίζη, τί θέλει; Θερισμόν. Ὅμοίως καὶ ὁ ἄνθρωπος ὅταν ἀσπρίζουν τὰ γένεια τί φανερώνει; Τὸν θάνατον»⁸¹. Ὁ θάνατος ὡς ἀποσύνθεση καὶ παροδικότητα καθίσταται ὁ ὑπέρτατος νόμος τῆς ζωῆς, ὁ νόμος ποῦ ἀποκαλύπτει τὴν ἀπατηλὴ φύση τοῦ κόσμου⁸². Εἶναι ἓνας ἐχθρὸς ποῦ πρέπει νὰ ἐξαφανιστεῖ, γι' αὐτὸ οἱ Χριστιανοὶ ἐπιβάλλεται νὰ εἶναι πνευματικὰ «ἔτοιμοι», ἐξομολογημένοι καὶ νὰ ἔχουν κοινωνήσει τὰ ἄχραντα μυστήρια⁸³, προκειμένου νὰ ἀναχωρήσουν μὲ τὸ «τελευταῖο ἐφόδιο» ἀπὸ «τοῦτον τὸν ψεύτικον καὶ μάταιον κόσμον» γιὰ νὰ μεταβοῦν «εἰς τὸν ἀληθινὸν καὶ αἰώνιον, ὁποῦ τέλος ποτὲ δὲν ἔχει»⁸⁴.

ii. Ψυχὴ

Μετὰ τὸν σωματικὸ θάνατο ὁ ἄνθρωπος παύει νὰ ζεῖ ὡς ψυχοσωματικὴ ἐνότητα, δὲν παύει ὅμως νὰ ὑπάρχει κατὰ τὸ πνευματικὸ στοιχεῖο αὐτοῦ ποῦ εἶναι ἡ ψυχὴ, σύμφωνα καὶ μὲ τὴν περὶ τοῦ δισυνθέτου τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία⁸⁵. Ὁ Πατροκοσμάς λέγει ὅτι «πρέπει καὶ ἡμεῖς οἱ ἄνθρωποι νὰ ἀναλογιστοῦμε τί εἶναι τὸ σῶμα καὶ τί εἶναι ἡ ψυχὴ... ἐπῆρεν ὁ Θεὸς ἀπὸ τὴν γῆν χῶμα καὶ νερὸν καὶ φωτιὰ καὶ ἀέραν καὶ ἐζύμωσε καὶ τὰ τέσσερα μαζί, ἐπλασεν ἕναν ἄνδρα καὶ τοῦ ἐμφύσησε τὴν ψυχὴν, ζῶσαν καὶ ἀθάνατον»⁸⁶. Τὸ σῶμα θὰ ἐπιστρέψει στὴ γῆ «ἐξ ἧς ἐλήφθη» καὶ «χάνεται μέσα

79. Ἰω. Καραβιδόπουλου, «Τὸ βιβλικὸ ἐσχατολογικὸ μῆνυμα», σ. 455.

80. Ἰω. Μενοῦνου, *Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ διδαχές*, σ. 72.

81. Στὸ ἴδιο, σ. 40.

82. Α. Σμέμαν, *Ἐσχατος ἐχθρὸς*, σ. 47.

83. Ἰω. Μενοῦνου, *Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ διδαχές*, σ. 72.

84. Στὸ ἴδιο, σ. 89.

85. Ν. Μητσόπουλου, *Θέματα Ὁρθοδόξου Λογματικῆς*, σ. 347.

86. Ἰω. Μενοῦνου, *Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ διδαχές*, σ. 72.

στο ἄλλο χῶμα, ἐνῶ ἡ ψυχὴ ποὺ εἶναι ἀθάνατη, συνεχίζει τὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου στὴν αἰωνιότητα»⁸⁷. Ὁ Πατροκοσμᾶς δίνει προτεραιότητα στὴν ψυχὴ. Αὐτὴ ἡ ψυχὴ εἶναι καὶ λέγεται ἄνθρωπος καθολικός, αὐτὴ βλέπει, αὐτὴ ἀκούει, αὐτὴ ὁμιλεῖ, αὐτὴ περιπατεῖ, αὐτὴ ἐννοεῖ, αὐτὴ μαθαίνει γράμματα, τέχνες, ἐπιστῆμες καὶ ἄλλα⁸⁸.

Μὲ τὸν θάνατο τὸ ἀνθρώπινο σῶμα ἀποσυντίθεται – διαλύεται καὶ ἀπομένουν ἀπὸ αὐτὸ μερικὰ ὀστᾶ καὶ τέφρα. Τὸ «κορμί ὁποῦ φαίνεται εἶναι φόρεμα τῆς ψυχῆς, αὐτὴ τὸ κρατᾷ γερὸν καὶ ζωντανόν, διατὶ βλέπομεν φανερά, ὅταν ἐβγῆ αὐτὴ ἡ ψυχὴ ἀπὸ τὸ κορμί, ἐκεῖνο πλέον δὲν ἀξίζει τίποτε, νεκρώνεται, βρωμᾷ, σέπεται, σκουληκιάζει καὶ γίνεται ὅ,τι ἦταν πρῶτα, χῶμα, λάσπη, βρωμᾶ καὶ δυσωδία»⁸⁹. Ὁ Πατροκοσμᾶς τονίζει μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὴ φθαρτότητα τοῦ σώματος, καὶ τὴν μετὰ τὸν σωματικὸ θάνατο ζωὴ τῆς ψυχῆς. Προτάσσει τὴν ἀξία τῆς ψυχῆς, δίχως νὰ ὑποτιμᾷ τὸ σῶμα. Τὸ σῶμα πρέπει νὰ εἶναι δοῦλος τῆς ψυχῆς καὶ νὰ ὑποτάσσεται σὲ αὐτή. Ὅταν ὁμως κυριαρχοῦν τὰ πάθη καὶ τὰ κατώτερα ἔνστικτα, οἱ ἄνθρωποι προσομοιάζουν μὲ τὰ ἄλογα ζῶα καὶ ἡ κοινωνία μετατρέπεται σὲ ζούγκλα⁹⁰.

Πρὶν ἀπὸ τὴ Δευτέρα Παρουσία μόνο ἡ ψυχὴ ἢ ὁποῖα εἶναι ἀθάνατη μπορεῖ νὰ βρεθεῖ στὸν Παράδεισο: «... ἐτοῦτο τὸ σῶμα τὸ βρώμιο, ὁποῦ αὔριο θὲ νὰν τὸ φᾶνε τὰ σκουλήκια καὶ ὄχι τὴν ψυχὴν μας ὅπου εἶναι ἀθάνατη»⁹¹, ἀλλὰ καὶ ἀντίστοιχα στὴν Κόλαση, σὲ περίπτωση ποὺ ὁ ἄνθρωπος ἔπραξε ἁμαρτήματα κατὰ τὴν ἐπίγεια ζωὴ του, «διὰ νὰ καταλάβῃ τί μέγα κακὸν εἶναι ἡ ἁμαρτία καὶ ἡ παράβασις τῆς θεϊκῆς ἐντολῆς καὶ νὰ κλαίῃ ἀπαρηγόρητα καὶ νὰ κολάζεται εἰς τὴν Κόλασιν τόσους καὶ τόσους χρόνους καὶ αὐτὸς καὶ ὄλον του τὸ γένος»⁹². Ὁ Πατροκοσμᾶς τονίζει ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ «τιμιώτερον πρᾶγμα ἀπὸ ὄλον τὸν κόσμον καὶ ἂν τὴν χάσωμεν αὐτήν,

87. Π. Πάσχου, *Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός*, σ. 107.

88. Β. Καλλιακμάνη, *Θεολογικὰ ρεύματα*, σ. 442.

89. Ἰω. Μενούνου, *Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ διδασχές*, σ. 73.

90. Β. Καλλιακμάνη, *Θεολογικὰ ρεύματα*, σ. 442.

91. Ἰω. Μενούνου, *Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ διδασχές*, σσ. 37-38.

92. Στὸ ἴδιο, σ. 78.

πλέον ἐχάσαμεν ὅλα καὶ ἂν τὴν κερδίσωμεν αὐτήν, ἐκερδίσαμεν ὅλα»⁹³. Ἄν ὁ ἄνθρωπος χάσει τὸ μέτρο καὶ τὴν ἰσορροπία στὶς φροντίδες γιὰ τὸ σῶμα ἢ τὴν ψυχὴ, κινδυνεύει νὰ πέσει στὴν κατάσταση τῶν ζώων: «... δὲν πρέπει νὰ λεγόμεσθε ἄνθρωποι, ἀλλὰ σκύλοι, γάϊδαροι, γουρούνια»⁹⁴. Ὁ Πατροκοσμᾶς νουθετεῖ μὲ αὐτὰ τὰ ἀπλά λόγια τοῦς πιστοῦς νὰ δίνουν ἰδιαίτερη βαρύτητα στὴν ψυχὴ καὶ πῶς πρέπει νὰ τὴν φροντίζουμε ὥστε νὰ τὴν ἀναγάγουμε σὲ «ἄζια νύμφη τοῦ Χριστοῦ»⁹⁵. Ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ τηρεῖ τὸ μέτρο στὶς ἀπολαύσεις τοῦ σώματος. Νὰ τρώει, νὰ πίνει καὶ νὰ ἐνδύεται μόνο στὸ ἐπίπεδο ποὺ αὐτὸ συνιστᾷ τὸ ἀπαραίτητο γιὰ τὴ συντήρηση τοῦ σώματος. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ἂν χάσει αὐτὸ τὸ μέτρο καὶ μὲ ἀπληστία ἀναζητᾷ τὰ ὑλικά, τότε θὰ περιέλθει στὴν κατάσταση τοῦ ζώου.

Ἡ ζωὴ κατὰ τὸν ἅγιο Κοσμᾶ δὲν χωρίζεται στὰ δύο. Σὲ ἀπόλυτη συμφωνία μὲ τοὺς ὀρθόδοξους θεολόγους ἀποδέχεται ὅτι ἡ ζωὴ συνεχίζεται στὴν αἰωνιότητα. Καὶ αὐτὸ γιὰτὶ ὁ θάνατος εἶναι σὰν ἓνας μέγας ὕπνος ποὺ ἀφανίζει τὸ σῶμα, τὸ φόρεμα δηλαδὴ τῆς ψυχῆς. Ἡ ψυχὴ ἀντίθετα παραμένει ἀθάνατη καὶ αἰώνια καὶ εἶναι ὁ ἄνθρωπος⁹⁶. Ὁ Πατροκοσμᾶς λέγει χαρακτηριστικά: «Ὁ Χριστὸς θὰ ἀναστήσῃ τὶς ψυχὰς καὶ τὰ σώματα, φανερώνοντας τόσο ὅτι ὁ Κύριος διαφεντεύει τὶς ψυχὰς ὅσο καὶ ὅτι ἡ ψυχὴ δὲν ἀποθνήσκει ἀλλὰ παραμένει αἰώνια. Ἡ ψυχὴ ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία στοιχεῖα: α) τὸν νοῦ, β) τὸν λόγο καὶ γ) τὴν πνοή. Ἡ ψυχὴ ἔχει τὸν ἴδιο τύπο μὲ τὸν Θεὸ καὶ Πατέρα, ὁ λόγος ἀντιστοιχίζεται μὲ τὸν Υἱὸ καὶ ἡ πνοὴ μὲ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα. Ὁ νοῦς εἶναι αὐτὸς ποὺ γεννᾷ τὸν λόγο, ὁ ὁποῖος ἐξέρχεται ἀπὸ τὰ χεῖλη. Οἱ τρεῖς τύποι τῆς ψυχῆς ἀντιστοιχίζονται σύμφωνα μὲ τὸν Πατροκοσμᾶ μὲ τὴν Ἁγία Τριάδα. Ἡ ψυχὴ, αὐτὸ τὸ κυρίαρχο στοιχεῖο τῆς ἀνθρώπινης ὄντολογίας, ζεῖ αἰώνια εἴτε κοντὰ στὸν Θεὸ εἴτε μακριὰ ἀπὸ αὐτόν, ὅταν βυθίζεται στὶς τύψεις καὶ ζεῖ

93. Στὸ ἴδιο, σ. 69.

94. Π. Πάσχου, *Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός*, σ. 108.

95. Ἰω. Μενοῦνου, *Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ διδασχές*, σ. 37: «... διὰ τὴν ψυχὴν μας, νὰ τὴν κάμωμεν νύμφην διὰ τὸν Χριστόν μας. Τότε πρέπει νὰ λεγόμεσθε ἄνθρωποι, ἐπίγειοι ἄγγελοι», καὶ σ. 69: «διὰ νὰ τὴν κάμωμεν νύμφην τοῦ Χριστοῦ μας».

96. Π. Πάσχου, *Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός*, σ. 107.

στην κόλαση»⁹⁷. Καὶ συμπληρώνει: «Τὸ κορμὶ ἔχει τὰ μάτια του, μὰ δὲν βλέπει, ἔχει τὰ αὐτιά του, μὰ δὲν ἀκούει, ἔχει τὸ στόμα του, μὰ δὲν ὀμιλεῖ, ἔχει τὰ χέρια του, μὰ δὲν πιάνει, ἔχει τὰ ποδάρια του, μὰ δὲν περιπατεῖ. Ἴσια εἶναι ἡ πέτρα, ἴσια καὶ τὸ σῶμα χωρὶς ψυχὴν»⁹⁸. Εἶναι κατανοητὸ ὅτι τὸ σῶμα εἶναι φθαρτό, ἡ ψυχὴ ἀφθαρτη, ζωοποιὸς καὶ κύριο στοιχεῖο ὑπαρξῆς τοῦ σώματος. Χωρὶς τὸν Χριστὸ ὁ ἄνθρωπος χάνει τὸ νόημα τῆς ζωῆς καὶ τὸν σκοπὸ τῆς. Γιὰ αὐτὸ ψυχὴ καὶ Χριστὸς εἶναι ἄρρηκτα συνδεδεμένες ἔννοιες. Ὁ Χριστὸς ὀδηγεῖ τὴν ψυχὴ στὸ φῶς καὶ ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ βλέπει μὲ καθαρὸ νοῦ καὶ νὰ φωτίζει τὴν ὑπαρξή του. Ἄλλωστε ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς ἔλεγε στοὺς μαθητές του: «μὴ φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεννόντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀποκτεῖναι· φοβήθητε δὲ μᾶλλον τὸν δυνάμενον καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα ἀπολέσαι ἐν γεέννῃ» (Μθ. 10, 28). Καὶ δὲν ἐννοεῖ ἄλλον ἀπὸ τὸν διάβολο ποὺ μπορεῖ νὰ βρομίσει καὶ νεκρώσει τὴν ψυχὴ.

Αὐτὸ ποὺ ἔχει μεγάλη σημασία γιὰ τὴ σωτηρία τῆς ψυχῆς εἶναι νὰ κάνει ὅλα αὐτὰ τὰ καλὰ ἔργα ὅσο βρίσκεται στὴ ζωῆ. Ἡ φροντίδα τῆς ψυχῆς γιὰ τὸν Πατροκοσμᾶ εἶναι μία συνεχῆς διαδικασίᾳ ποὺ πρέπει νὰ ἀκολουθεῖται ὅσο βρισκόμαστε ἐν ζωῆ. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ψυχὴ χρειάζεται καὶ Χριστὸς. Ὅπως πρέπει νὰ φροντίζουμε νὰ μὴν ἀπολέσουμε τὴν ψυχὴ τὴν ἴδια φροντίδα καὶ προσοχὴ πρέπει νὰ ἐπιδεικνύουμε νὰ μὴν ἀπωλέσει ὁ ἄνθρωπος τὸν Χριστό.

iii. Σχέση ζώντων καὶ τεθνεώτων (μνημόσυνα, ἐλεημοσύνες – ψυχικά)

Ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ δὲν ὑπόκειται σὲ κανένα νόμο. «Τὸ ἔλεός του εἶναι ἀπροσμέτρητο. Αὐτὸ τὸ νόημα ἔχουν οἱ εὐχὲς καὶ τὰ μνημόσυνα. Πέρα ἀπὸ τὰ ὅσα λένε οἱ λόγιοι πατέρες καὶ ἡ ἀπλὴ ἀσκητικὴ παράδοση κινεῖται στὴν ἴδια γραμμὴ τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας»⁹⁹. Τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας «μνημονεύουν» καὶ τιμοῦν παντοτινὰ ὅλους

97. Χ. Μαϊδώνη, *Ὁ Γέροντας τοῦ Γένους*, Ἀρναία 2009, σ. 67.

98. Ἰω. Μενούνου, *Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ διδαχές*, σ. 132.

99. Ν. Ματσούκα, *Δογματικὴ Β΄*, σ. 547.

τοὺς Ἁγίους (ἐξαιρέτως τὴν Ὑπεραγία Θεοτόκο) ἐπικαλούμενοι τὶς πρεσβεῖες τους¹⁰⁰.

Στὴν ὀρθόδοξη παράδοση ὑπάρχουν τὰ «ψυχικά», δηλαδή τὰ μνημόσυνα, τὰ σαρανταλείτουργα, οἱ ἐλεημοσύνες, τὰ κόλλυβα, μὲ τὰ ὁποῖα οἱ ζῶντες «ὠφελοῦν πολὺ» τὶς ψυχὰς τῶν τεθνεώτων τους¹⁰¹. Γι' αὐτὸ ὁ Πατροκοσμᾶς τοὺς λέγει: «μὴ κλαίετε διὰ τοὺς ἀπεθαμένους σας, ἀλλὰ ἔχετε χρέος νὰ τοὺς κάμνετε τὰ ψυχικά τους, μνημόσυνα, σαρανταλείτουργα, ἐλεημοσύνες, κόλλυβα καὶ μὲ αὐτὰ τοὺς ὠφελεῖτε πολὺ ἐπειδὴ καὶ τὰ δέχεται ὁ Θεὸς καὶ τοὺς βάνει εἰς τόπον φωτεινόν, εἰς τόπον ἀναπαύσεως»¹⁰². Σύμφωνα ἄλλωστε καὶ μὲ τοὺς Πατέρες¹⁰³, ἀλλὰ καὶ τὴν Ἱερὰ Παράδοση τῆς Ἐκκλησίας, παρέχεται μὲ τὶς προσευχὰς τῆς στρατευομένης Ἐκκλησίας καὶ τὶς ἐλεημοσύνες ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων ἀδελφῶν, κέρδος, ὠφέλεια, παραμυθία, ἀνακούφιση, ἄνεση ἢ ὄνησις. Βεβαίως μὲ τὰ πεπερασμένα ἀνθρώπινα ὄριά μας δὲν εἴμαστε σὲ θέση νὰ γνωρίζουμε τὴ φύση αὐτῆς τῆς ὀνήσεως. Ἐπιπλέον, ὁ Πατροκοσμᾶς νουθετεῖ τοὺς πενθοῦντες νὰ μὴ θρηνοῦν τὴν ἀπώλεια τῶν κεκοιμημένων τους καθὼς ἡ ψυχὴ παραμένει ἀθάνατος καὶ ὡς Χριστιανοὶ προσδοκοῦμε τὴν ἀνάστασι τῶν νεκρῶν καὶ τὴ ζωὴ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος κατὰ τὴ Δευτέρα Παρουσία τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Αναφερόμενος σὲ περιπτώσεις γονέων ὅπου «χάνουν» τὰ νεαρῆς ἡλικίας παιδιὰ τους λέγει: «νὰ φυλάγεσθε, Χριστιανοὶ μου καὶ θυγατέρες νὰ μὴ παρακλαίετε τοὺς ἀπεθαμένους σας καὶ μάλιστα διὰ τὰ παιδιὰ σας, ὅπου πηγαίνουν εἰς τὸν Παράδεισον ὡσὰν ἄγγελοι, ὅτι τοῦ Θεοῦ ἦταν καὶ ὄχι ἐδικὰ σας... διατι αὐτά, ὡσὰν ἀναμάρτητα ὅπου εἶναι, εἰς τὴν Δευτέραν Παρουσίαν τοῦ Χριστοῦ ἔχουν νὰ λάμψουν ὡσὰν τὸν ἥλιον»¹⁰⁴.

100. Ἰω. Μενοῦνου, *Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ διδασχάς*, σ. 180.

101. Στὸ ἴδιο, σ. 171.

102. Στὸ ἴδιο, σ. 80.

103. Κύριλλος Ἱεροσολύμων, Ἐπιφάνιος Κύπρου, Ἰωάννης Χρυσόστομος.

104. Ἰω. Μενοῦνου, *Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ διδασχάς*, σ. 80.

Ἡ σάρκωση τοῦ Θεοῦ Λόγου σήμερα Μία ἀνάγνωση τῶν Εὐαγγελίων στὶς ἀρχὲς τῆς δευτέρας δεκαετίας τοῦ 21^{οῦ} αἰώνα

Γεώργιου Κουννούση
Δρ Κοινωνιολογίας - Θεολόγου

Τὸ πλέον κομβικὸ σημεῖο τῆς θείας οικονομίας εἶναι ἡ σάρκωση τοῦ Θεοῦ Λόγου¹. Γιατί, ὅμως, χρειαζόταν νὰ γίνεῖ αὐτό; Ἦταν ἀπολύτως ἀπαραίτητη ἡ ἔλευση τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ στὸν κόσμο ὡς ἱστορικοῦ προσώπου καὶ τί σημαίνει αὐτὴ ἡ πράξη του γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴ φύση; Πῶς ἓνας Θεὸς γίνεται ἄνθρωπος; Εἶναι θέμα ποὺ θὰ τὸ λύσει ἡ λογικὴ ἢ ἡ πίστη; Εἶναι ὁ Χριστὸς τῶν Εὐαγγελίων ὁ σαρκωμένος Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ;

Ὅλα αὐτά, καθὼς καὶ ἄλλα πολλὰ ἐρωτήματα ἀπασχολοῦν τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὶς ἀπαρχὲς τοῦ Χριστιανισμοῦ μέχρι καὶ σήμερα σχετικὰ μὲ τὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ. Ἡ ἀπάντηση ἐκ μέρους τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας δίνεται μέσα ἀπὸ τὴν καρδιά τῆς πίστεώς της, δηλαδὴ τὰ κείμενα τῆς Καινῆς Διαθήκης. Κάποια ἀποσπάσματα ἀποτελοῦν ὁμολογίες ἢ μαρτυρίες πίστεως, ἀφοῦ χωρὶς τὴν υἰοθέτησή τους κινδυνεύει ὁ κάθε πιστὸς νὰ περιπέσει σὲ σφάλμα, τὸ ὁποῖο καταλήγει στὸ σχίσμα ἢ στὴν αἵρεση. Προβλήματα ποὺ διαχρονικὰ ἀντιμετώπισε ἡ Ἐκκλησία στὸ διάβα τῶν δύο χιλιάδων χρόνων παρουσίας της στὸν κόσμο μέσα ἀπὸ τὴ σύγκληση τῶν Συνόδων, εἴτε τοπικῶν εἴτε Οἰκουμενικῶν.

Δύο τέτοια ἀποσπάσματα προέρχονται ἀπὸ τὰ Εὐαγγέλια καὶ

1. Γρηγορίου Νύσσης, *Κατ' Εὐνομίον. Αντιρρητικός Β'*, 236, *ΕΠΕ* 2, σσ. 436-437: «Ὁ δὲ ἐκ τοῦ Θεοῦ Λόγος, Θεὸς ἐστὶ. Λόγος ἐν ἀρχῇ ὢν καὶ εἰσαεὶ δι-αμένον, δι' οὗ τὰ πάντα ἔστι καὶ συνέστηκε, καὶ τοῦ παντὸς ἐπιστατεῖ καὶ πᾶσαν ἔχει τὴν ἐξουσίαν τῶν ἐν οὐρανῷ καὶ τῶν ἐπὶ γῆς, ζωὴ καὶ ἀλήθεια καὶ δικαιοσύνη καὶ φῶς καὶ πᾶν ἀγαθὸν ὧν καὶ πάντα τὰ ἐν τῷ εἶναι διακρατῶν».

ἄλλα δύο ἀπὸ τὶς ἐπιστολὲς τοῦ ἀποστόλου Παύλου. Τὸ πρῶτο εἶναι χαρακτηριστικὸ ἀφετηριακὸ κείμενο γιὰ τὴν ἀνάλυση τῆς ὀρθόδοξης Χριστολογίας². Εἶναι ἡ περίφημη ὁμολογία τοῦ ἀποστόλου Πέτρου στὴν ἐρώτηση τοῦ Χριστοῦ: «τίνα μὲ λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου;», ὁ ὁποῖος ἀπάντησε: «σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος», γιὰ νὰ ἔρθει στὴ συνέχεια ὁ Χριστὸς νὰ πεῖ ὅτι ἡ ὁμολογία αὐτὴ ἔγινε κατορθωτὴ μὲ τὴν ἀποκάλυψη τῆς ἀλήθειας ἀπὸ τὸν οὐράνιο Πατέρα (Μθ. 16, 13-20). Τὸ δεύτερο κείμενο εἶναι τὸ ποίημα γιὰ τὴ σάρκωση τοῦ Θεοῦ Λόγου στὴν ἀρχὴ τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Ἰωάννη. Ἐκεῖ ἀναφέρεται χαρακτηριστικὰ ὅτι: «Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν. πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν ὃ γέγονεν. ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν, καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων... Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν, καὶ ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς μονογενοῦς παρὰ πατρός, πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας» (Ἰω. 1, 1-4· 14).

Τὸ τρίτο ἀπόσπασμα περιγράφει μὲ ἄλλα λόγια τὴν ἴδια ἀλήθεια, δηλαδὴ ὅτι ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἔγινε ἄνθρωπος: «Τοῦτο γὰρ φρονείσθω ἐν ὑμῖν ὃ καὶ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὃς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων οὐχ ἄρπαγμὸν ἠγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ, ἀλλ' ἑαυτὸν ἐκένωσεν μορφὴν δούλου λαβὼν, ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος, καὶ σχήματι εὐρεθεὶς ὡς ἄνθρωπος ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν γενόμενος ὑπήκοος μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ» (Φιλ. 2, 5-8). Τέλος, γιὰ νὰ συμπληρώσει ὅλα τὰ προηγούμενα σχετικὰ μὲ τὴν πίστη τῆς Ἐκκλησίας στὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ ὡς τοῦ σαρκωμένου Λόγου τοῦ Θεοῦ, τονίζεται ἀπὸ τὸν ἀπόστολο Παῦλο ὅτι ὅποιος δὲν ὁμολογεῖ ὅτι: «εἰ δὲ Χριστὸς οὐκ ἐγήγερται, κενὸν ἄρα τὸ κήρυγμα ἡμῶν, κενὴ δὲ καὶ ἡ πίστις ὑμῶν» (Α΄ Κορ. 15, 14).

Ὁ Χριστὸς, ἐπομένως, πού ἀναφέρεται στὴν Καινὴ Διαθήκη εἶναι ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ ἑνσαρκὸς Λόγος τοῦ Πατρὸς, τὸ δεύτερο

2. Ν. Μασσοῦκα, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Β΄*. Ἔκθεσις τῆς ὀρθόδοξης πίστεως σὲ ἀντιπαράθεσιν μὲ τὴ δυτικὴν χριστιανοσύνη, ἔκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 20032, σσ. 218-219.

πρόσωπο τῆς Ἁγίας Τριάδας, ὁ ὁποῖος ὑπέστη τὰ φρικτὰ μαρτύρια, πέθανε στὸν Σταυρὸ καὶ ἀναστήθηκε γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ κόσμου. Αὐτὴ εἶναι ἡ πίστη τῆς Ἐκκλησίας ποὺ διατρανώνεται μέσα ἀπὸ τὶς ἀποφάσεις τῶν Συνόδων, ἀλλὰ καὶ μέσα ἀπὸ τὴ λατρευτικὴ τῆς ζωῆ καὶ πράξι. Δύο εἶναι τὰ κύρια σημεῖα τῆς ἐπὶ γῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ Λόγου: πρῶτον, ἡ ἀποκάλυψη τῆς πραγματικῆς φύσης τῆς θεότητος ὡς Τριάδας καὶ δεύτερον, ἡ σωτηρία ὁλόκληρου τοῦ κόσμου ἀπὸ τὴν ἁμαρτία καὶ τὸν θάνατο ποὺ ἐπέφερε ἡ διακοπὴ τῆς κοινωνίας μετὰ τὸν Τριαδικὸ Θεό, λόγῳ τῆς πτώσης ἀπὸ τὸν Παράδεισο³. Γιὰ νὰ τὸ πετύχει αὐτὸ ἔπρεπε νὰ ξεγελάσει τὸν διάβολο, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ἐκεῖνος ξεγέλασε τοὺς πρωτόπλαστους, γιὰ νὰ ἀποκαταστήσει τὶς σχέσεις τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς φύσης καὶ νὰ ὀδηγήσει τὸν ἄνθρωπο στὴ θέωση⁴. Ἔτσι, χρειαζόταν ἓνα φθαρτὸ σῶμα ποὺ θὰ τὸν ὀδηγοῦσε στὸ πάθος καὶ στὸν θάνατο. Ὅμως, μέσα του ἔκρυβε τὴν ὄντως ζωὴ, ἡ ὁποία δὲν μπορούσε νὰ μείνει γιὰ πάντα στὸν ἄδη, ἀλλὰ μετὰ θριαμβευτικὸ τρόπο ἀναστήθηκε καὶ μαζί του συμπαρέσυρε ὅλο τὸ ἀνθρώπινο γένος ἀπὸ καταβολῆς κόσμου⁵. Αὐτὸ

3. Στ. Φωτίου, *Ἡ ὀρθόδοξη πίστη. Εἰσαγωγή στὴ χριστιανικὴ διδασκαλία*, ἔκδ. Ἄρμὸς, Ἀθήνα 2014, σ. 19: «Ἡ ἀποκάλυψη ἀπὸ τὸν Χριστὸ τοῦ τριαδικοῦ Θεοῦ ἀποτελεῖ τὸ χριστιανικὸ εὐαγγέλιο. Στὴν κοινωνία αὐτὴ καλεῖται νὰ μετᾶσχει καὶ ὁ ἄνθρωπος. Ὅπως ὁ Χριστὸς ἀπαντᾷ καταφατικὰ στὴν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ – Πατέρα, ἔτσι καὶ ὁ ἄνθρωπος εἰκονίζοντας τὸν Χριστὸ, καλεῖται νὰ γίνῃ ἓνα συνεχὲς ναὶ στὴν πρόσκληση ἀγάπης τοῦ Θεοῦ. Ὅφειλε νὰ ὑποδεχθεῖ στὴ ζωὴ του τὴ δωροῦμενη ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, ἡ ἀγάπη νὰ γίνῃ γνώμονας κάθε λόγου καὶ πράξης του».

4. Μ. Ἀθανασίου, *Εἰς τὸ πάθος τοῦ Κυρίου καὶ εἰς τὸν σταυρόν*, 14, PG 29, 212A. Γρηγορίου Νύσσης, *Κατηχητικὸς λόγος ὁ μέγας*, 23-24, PG 45, 61A-65C. Πρβλ. τὸ ἀπόκρυφο *Εὐαγγέλιο Νικοδήμου*, κεφ. 20-23, στό: Ἰω. Καραβιδόπουλου, *Ἀπόκρυφα Χριστιανικὰ Κείμενα. Απόκρυφα Εὐαγγέλια*, ἔκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2001, σσ. 215-220.

5. Βλ. σχετικὰ τὴ θεολογία τοῦ Μ. Ἀθανασίου γιὰ τὴν πώση τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἐν Χριστῷ σωτηρία καὶ θέωσίν του στό: Κ. Σκουτέρη, *Ἱστορία Δογματῶν*, τόμ. 2ος, *Ἡ ὀρθόδοξη δογματικὴ διδασκαλία καὶ οἱ νοθεύσεις τῆς ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ τέταρτου αἰῶνα μέχρι καὶ τὴν τρίτη Οἰκουμενικὴ Σύνοδο*, Ἀθήνα 2004, σσ. 209-215.

μποροῦσε νὰ ἐπιτευχθεῖ, ὅπως ἐξηγεῖ ὁ μέγας θεολόγος τῆς Ἐκκλησίας μας ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, γιατί ὁ Λόγος: «*Θεὸς ὢν τέλειος, ἄνθρωπος τέλειος γίνεται, καὶ ἐπιτελεῖται τὸ πάντων καινῶν καινότερον, τὸ μόνον καινὸν ὑπὸ τὸν ἥλιον*»⁶!

Ἔχουμε, λοιπόν, κάτι τὸ ἐντελῶς καινούργιο στὸν κόσμο μας. Κάλι πού γιὰ πρώτη φορὰ γίνεται. Ἕνας Θεὸς παίρνει σάρκα καὶ ὅσα καὶ γίνεται ἄνθρωπος⁷. Ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ μοναδικὸς Θεάνθρωπος γιατί εἶναι ταυτόχρονα πραγματικὸς Θεὸς καὶ πραγματικὸς ἄνθρωπος. Εἶναι καθόλα ὁμοούσιος μὲ τὸν Θεὸ καὶ μὲ τὸν ἄνθρωπο. Εἶναι ἓνα ἀληθινὸ πρόσωπο, τὸ ὁποῖο ἔνωσε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ κτιστὸ μὲ τὸ ἄκτιστο⁸. Αὐτὴ τὴν πλήρη ἔνωση τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου στὸ πρόσωπο τοῦ Θεανθρώπου Χριστοῦ δὲν τὴν κατανόησαν οἱ αἰρέσεις πού ταλάνισαν τὴν Ἐκκλησία τοὺς τέσσερις πρώτους αἰῶνες μ.Χ., καὶ πού συνεχίζουν μέχρι καὶ σήμερα νὰ ταλαιπωροῦν ἀρκετὸ κόσμο μὲ ἄλλο προσωπεῖο.

Αρχικὰ ἔκανε τὴν ἐμφάνισή του ὁ Δοκητισμὸς πού ἀμφισβήτησε τὴ θεϊκὴ φύση τοῦ Χριστοῦ, ἀφοῦ οἱ ὀπαδοὶ του ὑποστήριζαν ὅτι «φαινομενικὰ» μόνο ἔγινε ἄνθρωπος, ἔπαθε καὶ ἀναστήθηκε. Στὴ συνέχεια, ὁ πρεσβύτερος Ἄρειος ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια τῆς Αἰγύπτου ὑποστήριξε τὴν κτιστότητα τοῦ Υἱοῦ γιὰ νὰ διαφυλάξει τὸν μονοθεϊσμό. Στὴν ἴδια γραμμὴ μὲ τὸν Ἄρειο ἦταν καὶ ὁ Εὐνόμιος πού δὲν δεχόταν τὴ θεία φύση τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ. Ἀκολούθως, ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Νεστόριος ὑποστήριξε τὴ φαινομενικὴ παρουσία τοῦ Θεοῦ Λόγου διαδίδοντας

6. Ἰωάννη Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*, 45, PG 94, 984.

7. Ἡ ἐνσάρκωση τοῦ Θεοῦ Λόγου εἶναι ἓνα γεγονός πού οὔτε ἀκόμα καὶ οἱ Ἄγγελοι δὲν μποροῦν νὰ κατανοήσουν, πόσο μᾶλλον ἡ ἀνθρώπινη διάνοια. Χαρακτηριστικὸς εἶναι ὁ στίχος ἀπὸ τὸν *Ἀκάθιστο Ὑμνο*: «*Χαῖρε, ὕψος δυσανάβατον ἀνθρωπίνους λογισμοῖς· χαῖρε, βάθος δυσθεώρητον καὶ Ἀγγέλων ὀφθαλμοῖς*». *Ἀκολουθία τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου, Ὁρολόγιον τὸ Μέγα*, ἔκδ. Αποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 200717, σ. 530.

8. Στ. Φωτίου, *Ἡ ὀρθόδοξη πίστις*, σσ. 61-63.

τις δύο φύσεις στὸν ἱστορικὸ Χριστό, ἐνῶ ὁ ἀρχιμανδρίτης Εὐτυχῆς κήρυττε τὸν Μονοφυσιτισμό, ὡς τὴν παρουσία μόνο τῆς θείας φύσης στὸν Χριστό. Σὲ ὅλες αὐτὲς τὶς αἰρέσεις ἡ Ἐκκλησία ἀπάντησε μὲ τὸ Σύμβολο τῆς Πίστεως, τῶν Α΄ καὶ Β΄ Οἰκουμενικῶν Συνόδων Νικαίας – Κωνσταντινουπόλεως καὶ μὲ τὶς ἀποφάσεις τῆς Γ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου τῆς Ἐφέσου, κυρίως μὲ τὴ διατύπωση τοῦ ἁγίου Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας ὅτι «μία φύσις τοῦ Λόγου σεσαρκωμένη»⁹ καὶ μὲ τὶς ἀποφάσεις τῆς Δ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου τῆς Χαλκηδόνας, ὅπου τονίζεται ὅτι οἱ δύο φύσεις εἶναι ἐνωμένες «ἀσυγχύτως, ἀτρέπτως, ἀδιαιρέτως, ἀχωρίστως» στὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ. Ἔτσι ἡ Ἐκκλησία μὲ σαφῆ καὶ κατηγορηματικὸ τρόπο ὑπερτονίζει τὴν ἐνότητα καὶ τὴν ταυτότητα τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ ἔναντι ὅλων τῶν αἰρέσεων ποὺ ἀμφισβητοῦν τὴν πλήρη σάρκωσή του¹⁰.

Τί σημαίνει ὁμως γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν κόσμο ἡ ἀνάλυση αὐτῆ τῆς Χριστολογίας ἢ τοῦ δόγματος περὶ τοῦ Χριστοῦ; Μὲ ἀπλὰ λόγια σημαίνει ὅτι ἐπειδὴ ὁ Χριστὸς ἦταν πραγματικὰ Θεάνθρωπος, τότε μπορεῖ ὁλόκληρος ὁ ἄνθρωπος νὰ σωθεῖ. Ὁ Χριστὸς μὲ τὴ σάρκωση καὶ ἐνανθρώπησή του ἐγένε ἀληθινὸς ἄνθρωπος καὶ ἀδελφὸς ὅλων τῶν ἀνθρώπων. Ἀπὸ τὴ μία, τονίζεται ἀπὸ τὴν πατερικὴ μας παράδοση ὅτι ἂν ὁ Χριστὸς ἄφηνε κάτι πίσω καὶ δὲν τὸ προσλάμβανε στὸ πρόσωπό του, τότε θὰ ὑπῆρχε ἀδυναμία σ' αὐτὸ τὸ κάτι γιὰ νὰ θεραπευθεῖ καὶ νὰ σωθεῖ¹¹. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ καὶ ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος περίτρανα διακηρύσσει ὅτι: «τὸ ἀπρόσληπτον ἀθεράπευτον, ὃ δὲ ἦνωται Θεῷ, τοῦτο καὶ σώζεται»¹². Ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου, ἐπομένως, ἔχει ὄντολογικὴ βάση. Μέσῳ τοῦ Χριστοῦ ὁ ἄνθρωπος ὀδηγεῖται στὴ θέωση, δηλαδή στὴν κοινωνία μὲ τὸν Θεὸ καὶ στὴν ἀγιότητα. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, τονίζεται ἡ

9. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, *Ἐπιστολὴ 36*, PG 77, 241BC.

10. Ν. Ματσούκα, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Β΄*, σσ. 224-275.

11. Τοῦ ἰδίου, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Γ΄. Ανακεφαλαίωση καὶ Ἀγαθοτοπία. Ἐκθεση τοῦ οἰκουμενικοῦ χαρακτήρα τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας*, ἔκδ. Π. Πουρναῖ, Θεσσαλονίκη 2001, σσ. 239-257.

12. Γρηγορίου Θεολόγου, *Ἐπιστολὴ 101*, PG 37, 181C-184A.

θεολογία τῆς Σάρκωσης, μὲ πρώτους ἐκφραστὲς τοὺς ἀγίους Γρηγόριο Θεολόγο καὶ Γρηγόριο Νύσσης. Μέσα ἀπὸ τὴν ἀνάλυση τῆς Παραβολῆς τῆς Κρίσεως, δηλώνουν ὅτι ὁ Χριστὸς σαρκώνεται καθημερινὰ στὸ πρόσωπο τοῦ πάσχοντα συνανθρώπου μας. Πλέον, ἡ σαρκωμένη Ἀγάπη δὲν γνωρίζει σύνορα, ἔθνη, φυλές, φύλο καὶ θρησκευεῖς. Εἶναι πραγματικὴ καὶ ἀληθινὴ γιὰ ὅλους¹³.

Σ' αὐτὴ τῆ δευτέρῃ πτυχῇ τῆς σάρκωσης τοῦ Λόγου θὰ σταθοῦμε λίγο περισσότερο γιὰ νὰ δοῦμε μέσα ἀπὸ τὰ κείμενα τῆς Καινῆς Διαθήκης τὸ παράδειγμα τοῦ ἴδιου τοῦ Χριστοῦ καὶ πῶς αὐτὸ μπορεῖ νὰ σταθεῖ στὸν σύγχρονο κόσμο. Εἶναι γεγονὸς πάντως ὅτι στὴν ὀρθόδοξη θεολογία τὰ τελευταῖα χρόνια γίνεται ὅλο καὶ περισσότερο λόγος γιὰ τὸν «πολιτισμὸ τῆς σάρκωσης» μὲ βάση ἀναφορᾶς τὸ γεγονὸς τῆς σάρκωσης τοῦ Χριστοῦ στὴν κτίση καὶ στὴν ἱστορία¹⁴. Ἕνας τέτοιος πολιτισμὸς ἀρχίζει μὲ τὴν προτροπὴ τοῦ ἀποστόλου Παύλου: «τὰ πάντα ἐν πᾶσι Χριστός» (Ἐφ. 1, 23) καὶ κορυφώνεται μὲ τὴν ἰδέα τῆς «logosnost» τοῦ π. Ἰουστίνου Πόποβιτς, δηλαδὴ τῆς λογοποίησης τῶν πάντων¹⁵. Ὅταν, δηλαδή, ὁ ἄνθρωπος ὀδηγηθεῖ ἀπὸ τὴν ἀλογία τῆς κτίσεως στὴ λογικὴ τοῦ Χριστοῦ, τότε μπορεῖ νὰ γίνῃ τὸ θαῦμα καὶ ὁ κόσμος νὰ μεταμορφωθεῖ σὲ δόξα τοῦ Θεοῦ, σὲ ἐπὶ γῆς βασιλεία του. Εἶναι αὐτὸ ποὺ ὁ μαθητὴς τοῦ π. Ἰουστίνου, Ἀθανάσιος Γιέφτιτς, πρῶην ἐπίσκοπος Ἐρζεγοβίνης, ἔγραψε χαρακτηριστικά: «ὁ ἄνθρωπος ἐκτίσθη κατ' εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, λογικὴ χριστόμορφη εἰκόνα ὁμοίωση τοῦ Θεοῦ.

13. Γρηγορίου Νύσσης, *Περὶ φιλοπτωχίας*, 1, PG 46, 460BC: «Μὴ καταφρονήσης τῶν κειμένων ὡς οὐδενὸς ἀξίων. Λόγισαι τίνες εἰσὶ καὶ εὐρήσεις αὐτῶν τὸ ἀξίωμα· τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τὸ πρόσωπον ἐνεδύσαντο. Ὁ γὰρ φιλόανθρωπος ἔχρησεν αὐτοῖς τὸ ἴδιον πρόσωπον, ἵνα δι' ἐκείνου δυσωπῶσι τοὺς ἀσυμπαθεῖς καὶ μισοπτόχους». Γρηγορίου Θεολόγου, *Περὶ φιλοπτωχίας*, 40, PG 35, 909B: «Εἴ τι οὖν ἐμοὶ πείθεσθε, δοῦλοι Χριστοῦ, καὶ ἀδελφοί, καὶ συγκληρονόμοι, ἕως ἐστὶ καιρὸς, Χριστὸν ἐπισκευάμεθα, Χριστὸν θεραπεύσωμεν, Χριστὸν θρέψωμεν, Χριστὸν ἐνδύσωμεν, Χριστὸν συναγάγωμεν, Χριστὸν τιμήσωμεν».

14. Βλ. ἐνδεικτικὰ τὸ Χρ. Σταμούλη, *Ἔρως καὶ Θάνατος. Δοκιμὴ γιὰ ἕναν πολιτισμὸ τῆς σάρκωσης*, ἔκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 2009.

15. Ἀρχιμ. Ἰ. Πόποβιτς, *Ἄνθρωπος καὶ Θεάνθρωπος. Μελετήματα ὀρθοδόξου θεολογίας* (μτφρ. Ἀθ. Γιέφτιτς), ἔκδ. Ἀστήρ, Ἀθήνα 19936, σσ. 11-39.

Και ἔτσι ὁ ἄνθρωπος εἶναι κατὰ τὴ φύση του καὶ τὸν προορισμό του χριστολογικὸς καὶ χριστοκεντρικὸς»¹⁶.

Ὁ Χριστὸς γιὰ τὴν ὀρθόδοξη θεολογία εἶναι ὁ νέος Ἀδάμ, ποὺ ἤρθε στὸν κόσμο γιὰ νὰ ἀποκαταστήσει τὴν ὄντολογικὴ σχέση μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ παλαιὸς Ἀδάμ, ὁ πρῶτος ἄνθρωπος, μὲ τὴν παρακοὴ στὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἔχασε τὸν προορισμό του. Ὁ Χριστὸς, ὡς Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, μὲ τὴν ὑπακοὴ στὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ ταυτόχρονα μὲ τὴν ἀνταπάρνηση καὶ τὴν ταπείνωσή του ἔδειξε ξανά τὸν δρόμο πρὸς τὸν παράδεισο τῆς τρυφῆς. Ὁ σκοπὸς, συνεπῶς, τῆς ἐνανθρώπησης τοῦ Χριστοῦ ἦταν ἡ σωτηρία καὶ ἡ θέωση τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτὸ ποὺ κάποτε ξεχάστηκε νὰ ξαναγίνει ὁ πρωταρχικὸς σκοπὸς τῆς ζωῆς: ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐπιτύχει αὐτὸ γιὰ τὸ ὁποῖο δημιουργήθηκε ἐξαρχῆς. Ὅπως χαρακτηριστικὰ ἀναφέρει ὁ Μ. Ἀθανάσιος, ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ γίνεται Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου γιὰ νὰ κάνει τὸν ἄνθρωπο Υἱὸ τοῦ Θεοῦ¹⁷. Αὐτὴ ἡ υἱοθεσία εἶναι ταυτόχρονα καὶ πνευματικὴ καὶ κυριολεκτικὴ: οἱ Χριστιανοὶ γίνονται πραγματικὰ παιδιὰ τοῦ Θεοῦ καὶ μετέχουν στὴν αἰώνια καὶ θεία ζωὴ. Εἶναι αὐτὸ ποὺ τονίζει καὶ πάλι ὁ Ἀθανάσιος Γιέφτις ὅτι: «ὁ ἄνθρωπος δημιουργήθηκε ὡς «*θεοεἶκελος καὶ χριστονοσταλγικὴ ὕπαρξις*». Εἶναι μὲ ἄλλα λόγια ἓνα πρόσωπο ποὺ ἐπιθυμεῖ καὶ σπεύδει γιὰ μία προσωπικὴ καὶ ἀγαπητικὴ σχέση μὲ τὸν Ἄλλο, ὁ ὁποῖος εἶναι ὄντολογικὰ Κοινωνία καὶ Ἀγάπη¹⁸.

Πῶς ὅμως παρουσιάζεται ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς στὰ Εὐαγγέλια καὶ πῶς αὐτὸς σαρκώνεται σήμερα; Τὸ χαρμόσυνο μήνυμα τῆς ἐλεύσεως τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ στὴ γῆ γίνεται μὲ ἓναν παράδοξο τρόπο: ὁ ἀπεσταλμένος καὶ ἀγγελιοφόρος τοῦ Θεοῦ, ὁ ἀρχάγγελος Γαβριήλ, παρουσιάζεται σὲ μία ἔφηβη κοπέλα, τὴ Μαριάμ, καὶ τῆς μεταφέρει τὴν ἐπιθυμία τοῦ Θεοῦ (Λκ. 1, 26-38). Σ' αὐτὸ τὸ τόσο κομβικὸ σημεῖο

16. Ἀθ. Γιέφτις (πρῶην ἐπισκόπου Ζαχουμίου καὶ Ἐρζεγοβίνης), *Χριστός. Ἡ χώρα τῶν ζώντων*, ἔκδ. Ἰνδικτος, Ἀθήνα 2007, σ. 73.

17. Μ. Ἀθανασίου, *Περὶ τῆς ἐνανθρώπησης τοῦ Λόγου*, PG 25, 192B: «Ὁ Λόγος ἐνηνθρώπησεν, ἵνα ἡμεῖς θεοποιηθῶμεν».

18. Ἀθ. Γιέφτις, *Χριστός. Ἡ χώρα τῶν ζώντων*, σ. 79.

γιά τὸ ἔργο τῆς θείας οἰκονομίας καὶ τῆς ἀνθρωπότητος, συμβαίνει κάτι ἐντελῶς ἀπροσδόκητο: ὁ παντοδύναμος Θεὸς δὲν διατάζει, δὲν ἐξαναγκάζει, δὲν ἐπιβάλλει τὴν ἐπιθυμία του ὡς ἐντολή, παρὰ μόνο διαλέγεται, σέβεται καὶ μὲ ὑπομονὴ ἀναμένει τὴν ἐκδήλωση τῆς ἐλεύθερης ἀπόφασης ἀπὸ μέρους τῆς Μαριάμ. Εἶναι ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ ἐλεύθερη συγκατάβαση καὶ ἡ ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη στὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ποὺ ὀδήγησε τὴ Μαριὰμ νὰ ἀξιωθεῖ τὴ σύλληψη στὴ μήτρα της τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ἐκ Πνεύματος Ἁγίου καὶ νὰ γίνῃ ἔτσι ἀληθινὴ Θεοτόκος. Ἔχουμε, ἐπομένως, ἕναν Θεὸ δημοκράτη, ἕναν Θεὸ ποὺ σέβεται ἀπόλυτα τὴν ἐλευθερία τοῦ συνομιλητῆ του, ἕναν Θεὸ ποὺ δὲν ἐκβιάζει γιὰ τὸ ἀποτέλεσμα, ἕναν Θεὸ ποὺ πάνω ἀπ' ὅλα εἶναι Ἀγάπη. Ὅλα αὐτὰ, ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἄλλα χαρακτηριστικὰ τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ, ἄρχισαν νὰ φανερόνται ἀπὸ τὸ πρῶτο κιόλας βῆμα μὲ τὴ σάρκωση τοῦ Θεοῦ Λόγου στὴ γῆ.

Τὸ γεγονός τῆς γέννησης τοῦ Θεανθρώπου δὲν ἔγινε σὲ μιὰ φαντασμαγορικὴ τελετῇ, οὔτε σὲ κάποιο παλάτι. Πραγματοποιήθηκε σὲ ἕνα σπήλαιο ποὺ φιλοξενοῦσε τὴ φάτνη ἐνὸς βοσκοῦ στὰ περὶχωρα τῆς Ἱερουσαλήμ, στὸ μικρὸ χωριὸ τῆς Βηθλεέμ (Λκ. 2, 1-20. Μθ. 1, 18-25). Ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ παρουσιάστηκε καὶ συστήθηκε στὸν κόσμον ὡς ταπεινός, φτωχός, ἄστεγος, πένης καὶ κνηγμένος. Εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσει τὶς ἐπιβουλὲς τοῦ Ἡρώδη, ὁ ὁποῖος διέταξε τὸν πρῶτον διωγμὸ ἐναντίον τῆς νέας πραγματικότητος. Ὁ νεογέννητος Χριστὸς γιὰ νὰ σωθεῖ τρέχει στὴν Αἴγυπτον μαζί μὲ τοὺς γονεῖς του (Μθ. 2, 13-18). Ἀπὸ τὶς πρῶτες του στιγμὲς μετατρέπεται σὲ πρόσφυγα, ξένο, μετανάστη καὶ ἀνέστιον. Πόσοι ἄραγε στὶς μέρες μας δὲν ζοῦν ἀνάμεσά μας μὲ τὰ ἴδια ἀκριβῶς χαρακτηριστικὰ;

Ἀκολουθεῖ ἡ προσφορὰ τοῦ πρωτότοκου στὸν Ναὸ τοῦ Σολομώντα καὶ ἡ ὑπαπαντὴ του ἀπὸ τὸν προφήτη Συμεῶν, ὁ ὁποῖος ἀντικρίζοντάς τον ὀλοκληρώνει τὴν ἐπίγεια ζωὴ του ἀφοῦ ἀξιώθηκε νὰ κρατήσῃ στὰ χέρια του αὐτὸ τὸ ὅποιο ποθοῦσε: τὸν ἴδιον τὸν Θεό! Πρὶν τὴν παράδοσή του ὁμως προφητεύει τὶς δύσκολες στιγμὲς ποὺ θὰ ἔρθουν, τόσο γιὰ τὸν ἴδιον τὸν Χριστὸ ὅσο καὶ γιὰ τὴ μητέρα του, ἀφοῦ θὰ γευθεῖ πίκρες καὶ στεναχώριες (Λκ. 2, 21-38). Τὸ μοναδικὸ

περιστατικό πού έχουμε για την παιδική ηλικία του Χριστού είναι η παρουσία του στον Ναό στα δώδεκά του χρόνια. Εκεί επιδεικνύει τις γνώσεις του στους Γραμματεῖς του Ναού και ταυτόχρονα εκφράζει τὸν σεβασμό του στον Θεό και στους γονεῖς του πού ἀνησύχησαν για τὴν ἀπουσία του. Τὸ γεγονός αὐτὸ κατανοεῖται ὅταν ἀναλογιστοῦμε ὅτι τὰ παιδιά δὲν εἶχαν καμιὰ θέση στὴν παραδοσιακὴ κοινωνία τῶν Ἰουδαίων, πόσο μᾶλλον νὰ παίρνουν τὴ θέση τοῦ διδασκάλου μὲ θράσος ἐντὸς τοῦ Ναοῦ (Λκ. 2, 41-58)!

Μετὰ ἀπὸ σιγὴ τῶν Εὐαγγελίων γιὰ τὰ ἐπόμενα (καὶ πολλὰ χρόνια τοῦ Χριστοῦ: σύνολο 18!) παρουσιάζεται ξανά στὴ δημόσια ζωὴ κατὰ τὴ βάπτισή του στὸν Ἰορδάνη ποταμό, ἀπὸ τὸν προφήτη καὶ συγγενῆ του Ἰωάννη (Μθ. 3, 13-17. Μρ. 1, 9-11. Λκ. 3, 21-22). Ἐκεῖ μὲ πλήρη ταπείνωση μπαίνει στὸν Ἰορδάνη γιὰ νὰ δεχθεῖ τὸ τελετουργικὸ βάπτισμα, ὥστε νὰ μπορέσει νὰ ἀρχίσει τὴ δημόσια δράση του. Τότε συμβαίνει ἓνα μοναδικὸ φαινόμενο: γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἀνθρώπινη ἱστορία παρουσιάζεται ἡ τριαδικότητα τοῦ Θεοῦ. Ἡ πλήρης φανέρωση τῶν προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδας, τὰ Θεοφάνια δηλαδή, στὴν πρώτη τους δημόσια ἐμφάνιση: ἡ φωνὴ τοῦ Θεοῦ Πατέρα νὰ εὐλογεῖ τὸν Θεὸ Υἱὸ πού εἶναι μέσα στὸ ποτάμι καὶ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα ἐν εἶδει περιστερᾶς νὰ περιφέρεται στὸν οὐρανό. Στὴ συνέχεια τὸ κήρυγμα τοῦ Χριστοῦ καλεῖ τὸν κόσμον σὲ μετάνοια, ὅπως ἀκριβῶς κήρυττε προηγουμένως ὁ Ἰωάννης. Γιὰ τὴ μετοχὴ στὴ νέα ζωὴ πού φανερώνει ὁ Τριαδικὸς Θεός, ἀπαιτεῖται ἐπομένως, ἀλλαγὴ τοῦ τρόπου ζωῆς, ἀλλαγὴ τοῦ τρόπου σκέψης καὶ κυρίως ἀλλαγὴ τοῦ τρόπου συμπεριφορᾶς ἀπέναντι στὸν Θεό, τὸν συνάνθρωπο καὶ τὴ φύση: αὐτὸ εἶναι ἡ πραγματικὴ μετάνοια!

Ἀκολουθῶς ὁ Χριστὸς ἀποσύρεται στὴν ἔρημο ὅπου ἀσκεῖται στὴ νηστεία καὶ στὴν προσευχή. Ἐκεῖ δέχεται τοὺς τρεῖς πειρασμοὺς ἀπὸ τὸν διάβολο: τῆς γαστριμαργίας, τῆς ἀνυπακοῆς στὸν Θεὸ καὶ τῆς κενοδοξίας (Μθ. 4, 1-11. Μρ. 1, 12-13. Λκ. 4, 1-12). Οἱ ἀπαντήσεις του διαλύουν τὶς ὅποιες προοπτικὲς ἔχουν τὰ δόλια τεχνάσματα τοῦ διαβόλου καὶ ἐπαναφέρουν τὴν τάξη. Ὁ ἄνθρωπος δὲν ζεῖ μόνο γιὰ τὰ ὑλικά ἀγαθά, δὲν ἀπιστεῖ στὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ δὲν ἐπιθυμεῖ τὰ πλούτη καὶ τὶς δόξες, ὅταν ἔχει καταφέρει νὰ ἐνωθεῖ

σώματι καὶ ψυχῇ μὲ τὸν Θεό¹⁹. Στὴν ἀντίθετη περίπτωση εἶναι αὐτοὶ οἱ τρεῖς πειρασμοὶ ποὺ τὸν συνεπαίρουν, τὸν ἐγκλωβίζουν, τὸν σαγηνεύουν καὶ δημιουργοῦν τὰ ὅποια προβλήματα στὴν ἀνθρώπινη ἱστορία διαμέσου τῶν αἰώνων μέχρι καὶ σήμερα. Ἄρα ἡ ἄσκηση, μὲ τὴ μορφή τῆς νηστείας, τῆς ἀγρυπνίας καὶ τῆς προσευχῆς, εἶναι τὸ ἀπαραίτητο καὶ ἴσως τὸ μόνο ἐφόδιο τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ἐπίτευξη τῆς πραγματικῆς εὐτυχίας, τῆς ἔνωσης δηλαδὴ καὶ τῆς κοινωνίας μὲ τὸν Τριαδικὸ Θεό, ποὺ εἶναι ἡ πηγὴ τῆς ζωῆς, τῆς ἀλήθειας, τῆς χαρᾶς καὶ τῆς ἀγάπης.

Ἡ ἀρχὴ τῆς δημόσιας δράσης τοῦ Χριστοῦ γίνεται στὴ Γαλιλαία. Ἐκεῖ διδάσκει στὶς συναγωγές, κηρύττει τὸ χαρμόσυνο μήνυμα τοῦ ἐρχομοῦ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ καὶ γιαιτρεῦει τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ κάθε ἀσθένεια καὶ ἀδυναμία (Μθ. 4, 23). Τὰ θαύματα συνεχίζονται μέχρι τὸ ἐπικείμενο μαρτυρικό του τέλος, ἀλλὰ μόνο μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι προηγεῖται ἡ πίστη στὸν Θεὸ καὶ στὸν ἀπεσταλμένο του στὴ γῆ. Κορυφαία στιγμή στὸ διδασκαλικό του ἔργο εἶναι ἡ ἐπὶ τοῦ Ὁρους ὀμίλια του κατὰ τὴν ὁποία ἀναλύει τὸ πρότυπο τοῦ καινούργιου ἐν Χριστῷ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς: αὐτὸς ὀφείλει νὰ εἶναι ταπεινός, νὰ διακατέχεται ἀπὸ ἓνα συνεχὲς πένθος, νὰ εἶναι πρᾶος, νὰ ὑπηρετεῖ τὴ δικαιοσύνη, νὰ ἐκφράζεται μὲ ἐλεημοσύνη, νὰ φροντίζει γιὰ τὴν καθαρότητα τῆς καρδιάς του, νὰ εἶναι εἰρηνοποιὸς καὶ ταυτόχρονα νὰ εἶναι πάντα κυνηγημένος, χλευασμένος καὶ κατηγορημένος ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους γιὰ τὴ διεκδίκηση τῆς δικαιοσύνης

19. Ἰω. Καραβιδόπουλου, *Τὸ κατὰ Μᾶρκον Εὐαγγέλιο*, ἔκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 67: «*Στὴ σύντομη διήγηση τοῦ Μάρκου τονίζεται ἡ νίκη τοῦ Μεσσία πάνω στὸ σατανᾶ ποὺ θὰ παρακολουθήσουμε σὲ ὁλόκληρο τὸ εὐαγγέλιο καὶ ἀναδεικνύεται ὁ πραγματικὸς χαρακτήρας τοῦ Μεσσία, τὸν ὁποῖο ἐκδηλότερα μπορεῖ νὰ διαπιστώσει κανεὶς στὶς διηγήσεις τοῦ Ματθαίου καὶ τοῦ Λουκᾶ μὲ τὴν πρόταση τοῦ σατανᾶ νὰ κάνει ὁ Ἰησοῦς τὶς πέτρες ψωμιᾶ, νὰ προβεῖ σὲ θεαματικὴ πράξη ἐφύπτοντας ἀπὸ τὸ Ναὸ χωρὶς νὰ ὑποστῇ βλάβη καὶ νὰ προσκυνήσει τὴ σατανικὴ ἐξουσία, καθὼς καὶ μὲ τὶς ἀπαντήσεις τοῦ Ἰησοῦ, στὶς ὁποῖες φαίνεται σαφῶς ὅτι δὲν σκοπεύει νὰ ικανοποιήσει τὶς προσδοκίες τῶν συγχρόνων του Ἰουδαίων γιὰ ὕλική τροφοδοσία, ἐντυπωσιακὰ θαύματα καὶ κοσμικὴ ἐξουσία. Τὶς προσδοκίες αὐτὲς τὶς βλέπει ὁ Ἰησοῦς ὡς σατανικὲς ὑποβολές. Ἀντίθετα τὸ ἔργο ποὺ τὴν ἀρχίζει εἶναι ἔργο πάσχοντος δούλου, ὅπως δηλώθηκε κατὰ τὴ στιγμή τῆς βάπτισης».*

καὶ τῆς ὁμολογίας τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ (Μθ. 5, 1-12). Γιὰ νὰ ἐπιτευθοῦν αὐτὲς οἱ ἀρετὲς ἀπὸ μέρους τοῦ πιστοῦ Χριστιανοῦ χρειάζεται κόπος, ἄσκηση ἀληθινή, ἢ ὁποία στὸ τέλος ἐπιβραβεύεται μὲ τὴν ἔνωση μὲ τὸν ἴδιο τὸν Χριστὸ γιὰ τὴν ἐπίτευξη τῆς πραγματικῆς ἀγάπης²⁰.

Στὴ συνέχεια ὁ Χριστὸς παραδίδει τὴν προσευχὴ πρὸς τὸν Θεὸ Πατέρα (Μθ. 6, 9-13. Λκ. 11, 2-4). Εἶναι ἓνας νέος τρόπος ἐπικοινωνίας τοῦ παιδιοῦ μὲ τὸν Πατέρα στὰ πλαίσια τῆς θείας υἰοθεσίας. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι πλέον ἱκανὸς νὰ συνδιαλέγεται μὲ τὸν Θεὸ του καὶ νὰ ζητᾷ τὴ βοήθεια καὶ τὴ στήριξή του, ἀλλὰ καὶ τὴ συγχώρεση τῶν ἁμαρτημάτων του, μὲ τὴ βασικὴ προϋπόθεση ὅτι πρῶτος αὐτὸς συγχώρεσε τοὺς συναθρώπους του. Ὁ Χριστὸς μὲ τὴ δημόσια παρέμβασή του δὲν ἐπιζητοῦσε τὴν κατάργηση τοῦ Νόμου τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἀλλὰ ἤθελε νὰ δείξει στὸν κόσμον τὴν ἐκπλήρωση καὶ τὴ συμπλήρωσή του στὸ πρόσωπό του (Μθ. 5, 17-26). Πλέον εἶναι ὁ καιρὸς τῆς Νέας Διαθήκης τοῦ Θεοῦ μὲ τοὺς ἀνθρώπους, κατὰ τὴν ὁποία κυριαρχοῦν ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ ἀγάπη. Τονίζεται ἔτσι ἡ κατάργηση τῆς τυπολατρίας καὶ τοῦ εὐσεβισμοῦ καὶ ἡ προσκόλλησις στὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ὄχι ἀπὸ καθῆκον καὶ ὑποχρέωση, ἀλλὰ ἀπὸ φιλία καὶ ἔρωτα γιὰ τὸ πρόσωπο τοῦ σαρκωμένου Υἱοῦ του.

Στὶς Παραβολὰς τονίζεται ἡ ἀποκάλυψη τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ καὶ τῆς βασιλείας του. Μέσα ἀπὸ καθημερινὲς εἰκόνες μεταδίδονται οἱ ἀλήθειες γιὰ τὶς σχέσεις τοῦ Θεοῦ μὲ τὸν κόσμον καὶ γίνονται ἔτσι εὐκολότερα κατανοητές. Ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὅπως οἱ σπόροι ποὺ ρίχνονται ἀπὸ τὸν γεωργό, φυτρώνουν καὶ ὀριμάζουν μέσα στὴν καρδιά τοῦ ἀνθρώπου ἀνάλογα μὲ τὴ δική του ἐπιθυμία (Μθ. 13, 1-9. Μρ. 4, 1-9. Λκ. 8, 4-8). Ὁ Θεὸς εἶναι ἓνας Πατέρας ποὺ συγχωρεῖ τὰ παραπτώματα καὶ τὶς ἀστοχίες τοῦ παιδιοῦ του καὶ περιμένει ὑπομονετικὰ τὴ μετάνοια καὶ τὴν ἐπιστροφή του μὲ ἀνοιχτὲς ἀγκάλες (Λκ. 15, 11-32). Ὁ Θεὸς εἶναι ἓνας βασι-

20. Μία σύγχρονη ἀνάλυση τῶν Μακαρισμῶν βλ. στὸ Στ. Φωτίου, *Ἡ ὀρθόδοξη πίστις*, σσ. 101-104, ὅπου χαρακτηριστικὰ ἀναφέρονται ὡς «ὁ καταστατικὸς χάρτης τῆς ζωῆς»!

λιὰς ποὺ διαγράφει τὰ χρέη τῶν δούλων του, ἀλλὰ ἀναμένει τὴν ἴδια συμπεριφορὰ καὶ ἀπὸ αὐτοῦς. Ἀλλιῶς ἐπανέρχεται καὶ τιμωρεῖ παραδειγματικά τὴν ἀχαριστία καὶ τὴν ἀπανθρωπιά (Μθ. 18, 23-35). Εἶναι, ὅμως, καὶ ὁ καλὸς ποιμένας ποὺ διακινδυνεύει γιὰ νὰ σώσει τὸ ἓνα πρόβατο ποὺ χάθηκε καὶ δὲν ἀρκεῖται στὰ ἐνενήντα ἐννιά ποὺ ἔχει στὸ μαντρί του. Θέλει ἀκέραιο τὸν ἀριθμὸ τῶν μελῶν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ τοῦ σώματος (Μθ. 18, 12-14. Λκ. 15, 1-7). Διδάσκει ποιὸς εἶναι ὁ ἀληθινὸς πλησίον, ποὺ γι' αὐτὸν εἶναι ὁ κάθε ἄνθρωπος ποὺ θυσιάζεται γιὰ τὴ στήριξη τοῦ συνανθρώπου του (Λκ. 10, 25-37). Στὴν ἀντίθετη περίπτωση, ὅποιος συγκεντρώνει ἐγωιστικά τὰ ὑλικά ἀγαθὰ γιὰ προσωπικὴ του χρῆση καὶ κυρίως γιὰ παράχρησιν καὶ πλουτισμὸ, τότε τὸν χαρακτηρίζει ὡς ἀνόητο – «ἄφρων» – δηλαδή ὡς ἄνθρωπο χωρὶς νόηση, ἀφοῦ δὲν τὰ χρησιμοποιεῖ γιὰ τὸ κοινὸ καλὸ (Λκ. 12, 15-21). Εἶναι, τέλος, ὁ μεγάλος οἰκοδεσπότης ποὺ προσκαλεῖ τοὺς ἐκλεκτοὺς γιὰ τὸ μεγάλο δεῖπνο, ἀλλὰ στὴν ἄρνησή τους λόγῳ τῶν πολλῶν βιοτικῶν τους μεριμνῶν, ἀνοίγει διάπλατα τὶς πόρτες τοῦ παλατιοῦ του καὶ γίνεται συνδαιτυμόνας μὲ τὸν κάθε πονεμένο, ἁμαρτωλὸ καὶ πένητα τῆς ζωῆς (Λκ. 14, 15-24). Τὸ μήνυμά του εἶναι αἰώνιο γιατί εἶναι ἀληθινό, γι' αὐτὸ καὶ εἶναι πάντα σύγχρονο σὲ κάθε ἐποχὴ καὶ σὲ κάθε συνθήκη.

Ἡ ἐπὶ γῆς δράση τοῦ Χριστοῦ συνοψίζεται στὴν προτροπὴ του πρὸς τὴ Μάρθα, τὴν ἀδελφὴ τοῦ ἀγαπημένου του φίλου Λαζάρου στὴ Βηθανία. Ἡ Μάρθα στὴν προσπάθειά της νὰ ἐπιδείξει τὴν ἀβρότητα τῆς φιλοξενίας της, τελικὰ ἔχασε τὸ οὐσιῶδες: τὴν προσωπικὴ ἐπαφὴ καὶ σχέση μὲ τὸν ἐπισκέπτη τους, τὸν ἴδιο τὸν Υἱὸ τοῦ Θεοῦ. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Χριστὸς ἦταν αὐστηρὸς μαζί της: «μεριμνᾶς καὶ τυρβάζῃ περὶ πολλά, ἐνὸς δὲ ἐστὶ χρεία» (Λκ. 10, 41-42)! Τὸ σημαντικό στὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ πραγματικὴ ἔνωση καὶ σχέση μὲ τὸν Θεὸ καὶ τὸν συνάνθρωπο. Γιὰ τὴν ἐπίτευξιν, ὅμως, τοῦ στόχου αὐτοῦ ἀπαραίτητο εἶναι τὸ πνεῦμα τῆς θυσίας (Μρ. 9, 42-50. Ἰω. 15, 13: «μειζὼνα ταύτης ἀγάπην οὐδεὶς ἔχει, ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῆ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ»), καὶ ἡ ἔκφραση τῆς συγχώρεσης (Μθ. 18, 15-22) ἀπέναντι στὸν συνάνθρωπο, ὡς χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τοῦ νέου ἐν Χριστῷ ἀνθρώπου. Ἄλλωστε, ἡ τελικὴ κρίση τῆς ἀνθρω-

πότητας από τὸν Χριστὸ θὰ ἔχει ὡς μοναδικὸ κριτήριό της τὴ διακο-
νία τοῦ πάσχοντα συνανθρώπου. Ὁ κάθε ἄνθρωπος θὰ ὀδηγηθεῖ κο-
ντὰ ἢ μακριὰ ἀπὸ τὴν κοινωνία τοῦ Θεοῦ ἀνάλογα μὲ τὴν ἐφαρμογὴ
τῶν ἔργων φιλανθρωπίας ἀπέναντι στὸν ὅποιο ταλαιπωρημένο καὶ
ἀναξιοπαθοῦντα συνάνθρωπό του ποὺ ἀντίκρισε στὸν ἐπίγειο δρόμο
τῆς ζωῆς του (Μθ. 25, 31-46).

Ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ σαρκωμένος Λόγος τοῦ Πατρός, ὀδηγήθηκε
ἐκούσια στὸ Πάθος καὶ στὰ φρικτὰ μαρτύρια γιὰ νὰ σώσει τὸν
ἄνθρωπο ἀπὸ τὴ σκλαβιά τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου. Ἡ
θριαμβευτικὴ του εἴσοδος στὴν πόλη τῶν Ἱεροσολύμων, δὲν ἦταν
καθόλου τυπικὴ τῶν εἰσόδων τῶν βασιλιάδων: ὁ ἴδιος ἦταν ἕνας
ταπεινὸς βασιλιάς καθισμένος σὲ ἓνα γαϊδουράκι (Μθ. 21, 1-11. Μρ.
11, 1-11. Ακ. 19, 28-38. Ἰω. 12, 12-19). Ἡ πράξη του αὐτὴ ἀπο-
γοήτευσε ὅσους ἐπιζητοῦσαν ἓναν ἐπίγειο βασιλιά ποὺ θὰ τοὺς ξε-
σήκωνε καὶ θὰ τοὺς ἐλευθέρωνε ἀπὸ τὸν ζυγὸ τῶν Ρωμαίων. Γι' αὐτὸ
ἄλλωστε καὶ τὸ μένος τῶν Ἑβραίων ἐναντίον του ἦταν μεγάλο²¹.
Ὁ Χριστὸς ὑπέφερε τὶς ἀτιμώσεις, τὶς κατηγορίες καὶ τοὺς βασανι-
σμοὺς μὲ ταπείνωση καὶ ὑπομονὴ καὶ τελικὰ πέθανε στὸν Σταυρὸ
ἀπὸ ὑπερβολικὴ ἀγάπη γιὰ τὸ δημιούργημά του. Ἔγινε ὁ ἴδιος παρά-
δειγμα πρὸς μίμηση γιὰ ὅλους ὅσοι ἐνστερνίζονται τὸ κήρυγμά του
καὶ πιστεύουν στὴ θεανθρώπινη φύση του, ἀφοῦ καὶ ἡ δική τους ζωὴ
ἀποτελεῖ καθημερινὴ μαρτυρία τῆς πίστεως στὸν Χριστὸ μέσῳ τοῦ
μαρτυρίου τῆς ἀλήθειας, τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς θυσίας μὲ σκοπὸ
τὴν ἐπίτευξη τῆς ἀληθινῆς κοινωνίας – τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ ἐπὶ
τῆς γῆς – μιᾶς κοινωνίας ἀγάπης, ἀλληλεγγύης καὶ διακονίας²².

21. Σ. Αγουρίδη, *Τὸ Κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον, τ. Α'. Κεφ. 1-12*, ἔκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 536: «Ὁ Ἰησοῦς βρῖσκει ἓνα γαϊδουράκι καὶ κάθεται πάνω σ' αὐτό, πρᾶγμα ποὺ σήμαινε πὸς δὲν εἶχε καμία σχέση πρὸς τὸν παραδοσιακὸ ἀναμενόμενο Μεσσία - στρατηλάτη, τοῦ ὁποῖου ἡ εἴσοδος, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς θεῖες δυνάμεις, προϋπόθετε ἄρματα, ὄπλισμὸ καὶ στρατεύματα».

22. Γιὰ τὴν ταῦτιση μὲ τὸν κόσμον καὶ τὴ λησμόνηση τῶν ἐντολῶν τοῦ Χρι-
στοῦ γιὰ θυσία καὶ ὑπηρεσία τοῦ συνανθρώπου ἐν ὥρᾳ ἀνάγκης, καθὼς καὶ τὴ
μαρτυρία τῆς ἀλήθειας καὶ τὸ μαρτύριο γιὰ τὸν Χριστὸ, βλ. τὸ ἐξαίρετο διήγημα
τοῦ Κώστα Τσιρόπουλου, «Ἡ Πρόσοψη», στὸ: *Χαρμολόπη. Κλασικὰ διηγήμα-*

Τὸ γιατί θὰ μᾶς τὸ ἀπαντήσῃ ὁ ἀγαπημένος του μαθητῆς Ἰωάννης μέσα ἀπὸ τὸ δικό του Εὐαγγέλιο²³. Στὸ πέμπτο κεφάλαιο ὁ Χριστὸς ἀποφασίζει νὰ μεταδώσῃ ὀρισμένες ἀλήθειες σχετικὰ μὲ τὴν ἀθθεντία του ὡς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ταύτιση τῶν ἔργων του μὲ τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς. Εἶναι γι' αὐτὸ τὸν λόγο ποὺ ξεκα-

τα μεγάλων συγγραφέων τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς (ἐπιμ. Ἀθηναγόρας Δικαιάκος, νῦν μητροπολίτης Ἰλίου, Ἀχαρνῶν καὶ Πετροπόλεως), σσ. 37-53: «Γιατί δὲν μὲ ὑποστηρίζετε, Πανιερώτατε; ἀκούστηκε ἡ φωνὴ τοῦ Ἰβάν. Τί φωνή! Χωρὶς πιά τὸ πάθος τῆς, χωρὶς τὸ γελαστὸ κουδούνισμα, λεία καὶ βαθειά, πολὺ βαθειά – ξεκινούσε ἀπὸ βαθιὰ καὶ κατέληγε βαθιὰ... - Νὰ σὲ ὑποστηρίζω; Πῶς, παιδί μου; - Ἐγὼ ὅ,τι κι ἂν ἔκαμα, τὸ ἔκαμα γιὰ νὰ τιμήσω τὸ Χριστὸ καὶ σᾶς. – Τὸ ξέρω, τὸ ξέρω, παιδί μου, ἀλλὰ δὲν μποροῦσα, δὲν εἶχα τρόπο. Ποιὸς ἀκούει σήμερα ἕναν Ἐπίσκοπο; Ποιὸς τὸν σέβεται; Τὰ ξέρεις αὐτά... - Αὐτοὶ ποὺ σᾶς ἔκαναν Ἐπίσκοπο, μποροῦσαν νὰ ὑπολογίσουν τὴ μεσολάβησή σας. Μπορούσατε νὰ μὲ σώσετε. – Νὰ σὲ σώσω, ἢ νὰ καταστραφῶ κι ἐγώ, Ἰβάν; - Νὰ καταστραφεῖτε; Φαίνεται λησιμονᾶτε, Πανιερώτατε, τοὺς ὄρκους σας. Δὲν ὀρκιστήκατε νὰ καταστραφεῖτε γιὰ τὸ ποίμνιο; Νὰ τὰ δώσετε ὅλα; Ὁ Ἐπίσκοπος ἔνωσε μιὰ δυσφορία στὸ στήθος. – Τὸ ποίμνιό μου εἶναι ἐδῶ! φώναζε κι ἔδειξε ἀπ' τὸ παράθυρο τὴν κατάφωτη πόλη. Εἶναι αὐτὰ τὰ γεμάτα σπίτια, αὐτοὶ οἱ εἰρηνικοὶ ἄνθρωποι... Ἐδῶ εἶναι τὸ ποίμνιο, τὸ ξέρεις. – Καὶ δὲν εἶναι οἱ γεμάτες φυλακές; Δὲν μὲ διδάξατε πῶς στὴν Μέλλουσα Κρίση δικαιώνεται ὁποῖος συντρέχει τὸν φυλακισμένο, ὄχι ὁποῖος ἐπισκέπτεται τοὺς εὐτυχεῖς γιὰ νὰ συμμετάσχει στὴν χαρὰ τους; - Naί, ἀλλὰ ἐδῶ εἶναι οἱ πολλοί, παιδί μου. Ἐδῶ εἶναι τὸ πλῆθος ποὺ γυρεῖ τὸν ποιμένα. Καθημερινὲς ἀνάγκες, μικρὲς ἔγνοιες, πρέπει ν' ἀλαφρώνω τίς καρδιές... - Στὸ Εὐαγγέλιο, ὁ καλὸς ποιμένας ἄφησε τὰ ἐνενήντα ἐννιὰ πρόβατα γιὰ νὰ πάει νὰ γλυτώσῃ τὸ ἕνα. Πετάρχηκε πάνω καὶ τὸ ράσο του μπλέχτηκε στὸ χέρι τῆς πολυθρόνας. Τὸ τράβηξε. – Τί ἤθελες, λοιπόν; Νὰ πεθάνω γιὰ σένα; - Ἦθελα νὰ προσπαθήσετε, νὰ κάνετε κάτι ποὺ νὰ δείχνει πῶς εἶστε μὲ τὸ μέρος μου, κι ὄχι μὲ τὸ μέρος τοῦ κόσμου... Αὐτοὶ ὅλοι εἶναι ὁ κόσμος... Τὰ ξέρετε δά. Κι ἐσεῖς, ἔχετε συνθηκολογήσει καὶ πουλάτε στὴν Μυστικὴ Αστυνομία τὰ πρόβατα τοῦ ποιμνίου σας. Συνεργάζεστε, τοὺς δέχεστε καὶ σᾶς δέχονται. Κι ὅταν πρέπει νὰ τοὺς μιλήσετε γιὰ μιὰ περίπτωσι, γιὰ τὴν δική μου, σᾶς κόβονται τὰ πόδια, βουβαίνεστε» (ἐδῶ: σσ. 46-48).

23. Σ. Ἀγουριδίη, *Τὸ Κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον*, τ. Α', σσ. 93-94: «Στὸ Δ' Εὐαγγ. ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους κυριαρχεῖ μιὰ Ὑψηλὴ Χριστολογία γιὰ τὸ πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ ὡς Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ, γιὰ τὴν Ἐνσάρκωσή Του καὶ τὴν Ἀποκάλυψη δι' αὐτοῦ καὶ τοῦ ἔργου του τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ γιὰ τοὺς ἀνθρώπους, καθὼς καὶ γιὰ τὴν εἰδικὰ διὰ τοῦ Ἰησοῦ προσφερόμενη σωτηρία ἀπ' αὐτὸν τὸ γεμάτο ψεῦδος καὶ παγίδες κόσμου».

θαρίζει ότι: «σᾶς βεβαιώνω πὼς ὅποιος δέχεται τὰ λόγια μου καὶ πιστεύει σ' αὐτὸν ποὺ μὲ ἔστειλε, ἔχει κιόλας τὴν αἰώνια ζωὴ καὶ δὲν θὰ ἀντιμετωπίσει τὴν τελικὴ κρίση, ἀλλὰ ἔχει κιόλας περάσει ἀπὸ τὸν θάνατο στὴ ζωή». Ὁ Χριστὸς παρουσιάζεται ὡς ὁ ἐσχατολογικὸς κριτής, ὁ ὁποῖος ἀνασταίνει τοὺς νεκροὺς καὶ τοὺς δίνει ξανὰ ζωὴ μὲ τὴν παρουσία του στὸν κόσμο. Τὰ ἔσχατα εἶναι ἤδη παρόντα καὶ τὸ μόνο ποὺ χρειάζεται εἶναι ἡ πίστη ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ Πατρός, ὁ σαρκωμένος Λόγος τοῦ Θεοῦ²⁴. Λίγο παρακάτω τονίζει ὅτι: «δὲν ἐπιζητῶ νὰ ἱκανοποιήσω τὸ δικό μου θέλημα, ἀλλὰ τὸ θέλημα τοῦ Πατέρα, ποὺ μὲ ἔστειλε» (Ἰω. 5, 19-47).

Ἡ ἀγάπη ποὺ ξεχειλίζει ἀπὸ τὶς σχέσεις τῶν προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδας εἶναι ἐκείνη ἡ δύναμη ποὺ ἔσπρωξε τὸν Υἱὸ καὶ Λόγο τοῦ Θεοῦ νὰ ἔρθει στὴ γῆ καὶ νὰ σαρκωθεῖ, γιὰ νὰ πάθει στὴ συνέχεια τὰ φρικτὰ μαρτύρια ἀλλὰ ὡς Θεὸς νὰ ἀναστηθεῖ καὶ νὰ χαρίσει στὴν ἀνθρωπότητα μία νέα ζωὴ. Αὐτὴ ἡ νέα ζωὴ ἔχει ὡς κέντρο καὶ ἀναφορὰ τῆς τὸν ἴδιο τὸν Χριστό. Εἶναι ἡ ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ ποὺ συνοψίζεται στὸ μυστήριό τῆς θείας εὐχαριστίας, ὅπου ὁ κάθε πιστὸς γεύεται τὸ Σῶμα καὶ τὸ Αἶμα τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐνώνεται μὲ ὅλη τὴν Ἁγία Τριάδα καὶ μὲ ὅλο τὸν κόσμο. «Ἐγὼ εἶμαι αὐτὸ τὸ ψωμί, ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς. Ὅποιος ἔρχεται σ' ἐμένα δὲν θὰ πεινάσει, καὶ ὅποιος πιστεύει σ' ἐμένα δὲν θὰ διψήσει ποτέ», εἶπε ὁ Χριστὸς στὰ πλήθη στὴ λίμνη τῆς Καπερναοῦμ ὅταν τοῦ ζήτησαν νὰ τοὺς χορτάσει, ὅπως ἔδωσε ὁ Μωυσῆς τὸ μάννα στοὺς προγόνους τους στὴν ἔρημο (Ἰω. 6, 22-35). Αὐτὴ τὴν ἀλήθεια γιὰ τὴν πραγματικὴ ζωὴ ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας ποὺ βιώνει ὁ πιστὸς Χριστιανὸς μετέχοντας στὰ ἄχραντα μυστήρια, τῆς ζωῆς ποὺ πηγάζει καὶ δωρίζεται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Τριαδικὸ Θεό, διατυπώνει στὴ συνέχεια ὁ Χριστὸς διδάσκοντας στὴ συναγωγὴ τῆς Καπερναοῦμ²⁵. Ὅταν οἱ ἀμφισβητήσεις γιὰ τὰ ὅσα εἶχε πεῖ λίγο νωρίτερα γιὰ τὸ ὅτι ὁ ἴδιος εἶναι ἡ ζωὴ καὶ ὅσοι συμμετέχουν στὸ Σῶμα καὶ στὸ Αἶμα του ἀμέσως γεύονται τὴν αἰωνιότητα, ἄρχισαν νὰ δημιουργοῦν φιλονικίες ἀνάμεσα στοὺς

24. Στὸ ἴδιο, σσ. 348-365.

25. Στὸ ἴδιο, σσ. 377-395.

Ἰουδαίους, τότε πήρε ξανά τὸν λόγο καὶ ἔδωσε τὴ διαβεβαίωσή του γιὰ τοῦ λόγου τὸ ἀληθές²⁶.

Πλησιάζοντας πρὸς τὸ Πάθος καὶ θέλοντας νὰ προετοιμάσει τοὺς μαθητές του μέσα ἀπὸ τὰ λόγια καὶ τὸ παράδειγμά του, ἤθελε νὰ τοὺς μεταδώσει τὸ καινούργιο ἦθος ποὺ πρέπει νὰ χαρακτηρίζει ὅσους θέλουν νὰ ἀνήκουν στὸ δικό του σῶμα, δηλαδὴ τὴν Ἐκκλησία. Στὸ πλαίσιο αὐτὸ ἐντάσσεται ἡ νέα ἐντολὴ ποὺ τοὺς ἔδωσε ποὺ ἂν τὴν ἐφάρμοζαν θὰ τοὺς ξεχώριζε ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους ἀνθρώπους μέσα στὸν κόσμο. Ἡ ἐντολὴ αὐτὴ δὲν ἦταν ἄλλη ἀπὸ τὴν ἀγάπη: «σᾶς δίνω μία νέα ἐντολή, νὰ ἀγαπᾶτε ὁ ἓνας τὸν ἄλλον. Ὅπως σᾶς ἀγάπησα ἐγώ, νὰ ἀγαπᾶτε καὶ ἐσεῖς ὁ ἓνας τὸν ἄλλον. Ἔτσι θὰ σᾶς ξεχωρίζουν ὅλοι πὼς εἶστε μαθητές μου, ἂν ἔχετε ἀγάπη ὁ ἓνας γιὰ τὸν ἄλλον» (Ἰω. 13, 34-35)²⁷. Σημαντικὴ εἶναι μία λεπτομέρεια: ἀκριβῶς πρὶν τὴ διατύπωση τῆς νέας ἐντολῆς, ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς ζώστηκε μία πετσέτα – τὸ «λέντιον» – καὶ ἔπλυνε τὰ πόδια τῶν μαθητῶν του σὲ μία λεκάνη μὲ νερό. Ἡ πράξη του αὐτὴ, χαρακτηριστικὴ ἐργασία τῶν δούλων τῆς τότε ἐποχῆς, ἤθελε νὰ ὑπογραμμίσει ὅτι ἡ ὑπηρεσία τοῦ συνανθρώπου ποὺ ἐκφράζεται ὡς διακονία θυσίας καὶ ταπεινώσης, ὡς μία πράξη κενωτικῆς προσφορᾶς ἀλληλεγγύης, εἶναι ὅλα ὅσα

26. Ἰω. 6, 53-58: «εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ φάγητε τὴν σάρκα τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ πῖντε αὐτοῦ τὸ αἷμα, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς. ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα καὶ πίνων μου τὸ αἷμα ἔχει ζωὴν αἰώνιον, καὶ ἐγὼ ἀναστήσω αὐτὸν ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ. ἡ γὰρ σὰρξ μου ἀληθῶς ἐστὶ βρώσις, καὶ τὸ αἷμά μου ἀληθῶς ἐστὶ πόσις. ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα καὶ πίνων μου τὸ αἷμα ἐν ἐμοὶ μένει, καὶ ἐγὼ ἐν αὐτῷ. καθὼς ἀπέστειλέ με ὁ ζῶν πατὴρ καὶ ἐγὼ ζῶ διὰ τὸν πατέρα, καὶ ὁ τρώγων με κακεῖνος ζήσεται δι' ἐμέ. οὗτός ἐστιν ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς, οὐ καθὼς ἔφαγον οἱ πατέρες ὑμῶν τὸ μάννα καὶ ἀπέθανον· ὁ τρώγων τοῦτον τὸν ἄρτον ζήσεται εἰς τὸν αἶωνα».

27. Σ. Αγουρίδη, *Τὸ Κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον*, τ. Β', Κεφ. 13-21, ἔκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονικὴ 2005, σ. 69: «Ἐδῶ ὁ Ἰησοῦς μιλάει γιὰ τὴν ἰδιαίτερη ἀγάπη ποὺ πρέπει νὰ χαρακτηρίζει τοὺς Μαθητές του μεταξύ των: Δίνει μάλιστα καὶ τὸ μέτρο αὐτῆς τῆς ἀγάπης Μαθητῆ πρὸς Συμμαθητή: "καθὼς ἠγάπησα ὑμᾶς". Αὐτὰ συνιστοῦν τὸν ἰδιαίτερο χαρακτήρα τῆς ἐντελλόμενης ἐδῶ ἀγάπης, κι αὐτὸς συνιστᾷ τὴν ἐντολὴ αὐτὴ ὡς "καινὴν" ποὺ δὲν δηλώνει μόνο τὴν ἀπέραντη ἔκταση τῆς ἀγάπης αὐτῆς ἀλλὰ ὑπονοεῖ τὴν καρτερία, τὴν ἀνεκτικότητα, τὴν ὑπομονὴ καὶ τὸν κοινὸ σχεδιασμό, στὴ συνεργασία γιὰ τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον».

έμπερικλείουν την έννοια τῆς ἀγάπης ὡς καινούργιας ἐντολῆς στὸν κόσμο. Μία ἀγάπη ποὺ δὲν διαθέτει ὅλα αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικὰ δὲν εἶναι χριστιανικὴ ἀγάπη στὴν πληρότητά της (1ω. 13, 1-20)²⁸. Στὸ ἴδιο πλαίσιο, ὁ ἀπόστολος Παῦλος στὸ κορυφαῖο τοῦ ποίημα γιὰ τὴν ἀγάπη, μνημεῖο τῆς παγκόσμιας λογοτεχνίας, διατυπώνει μὲ ξεκάθαρο τρόπο ὅτι χωρὶς αὐτὴν τὴν ἀγάπη τὰ πάντα εἶναι ψεύτικα, εἶναι χωρὶς περιεχόμενο καὶ νόημα (Α΄ Κορ. 13, 1-13).

Στὰ ἀμέσως δύο ἐπόμενα κεφάλαια τοῦ *Κατὰ Ἰωάννη Εὐαγγελίου* καὶ ὀδεύοντας πρὸς τὸ ἐκούσιο Πάθος, ὁ Χριστὸς παραδίδει στὴν ἀνθρωπότητα τὸν τρόπο τῆς σχέσης τῶν προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδας καθὼς καὶ τὸ ἔργο ποὺ ἐπιτελεῖ τὸ καθένα στὴν ἐπαφὴ τοὺς μὲ τὸν κόσμο, δηλαδή μὲ θεολογικοὺς ὅρους τὴ φανέρωση καὶ παρουσία τῆς οἰκονομικῆς Τριάδας. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι ἡ ὁδὸς ποὺ ὀδηγεῖ στὸν Θεὸ Πατέρα. Χωρὶς τὸν Υἱὸ δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ ὀδηγηθεῖ στὴ σχέση καὶ ἐπαφὴ μὲ τὸν Θεὸ Πατέρα. Ταυτόχρονα, ὡς Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ εἶναι γιὰ τὸν κόσμο «ἡ ὁδός, ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωή». Ὅσοι γνωρίζουν τὸν Χριστὸ γνωρίζουν ταυτόχρονα καὶ τὸν Πατέρα γιὰτὶ εἶναι ἀχώριστοι. Ἡ σχέση μεταξὺ Πατέρα καὶ Υἱοῦ ὑπάρχει ἀΐδια καὶ δὲν μπορεῖ μὲ τίποτα νὰ διασαλευτεῖ, οὔτε ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός τῆς ἔνσαρκης παρουσίας τοῦ Υἱοῦ στὸν κόσμο (1ω. 14, 1-14). Στὴ συνέχεια ὁ Χριστὸς προβαίνει σὲ μία ὑπόσχεση πρὸς τοὺς μαθητὲς του: ὅταν δὲν θὰ εἶναι πιά μαζί τους, τότε θὰ τοὺς στείλει τὸν «ἄλλον Παράκλητον, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας», τὸ ὁποῖο θὰ τοὺς καθοδηγεῖ στὸν δρόμο τοῦ Θεοῦ, θὰ τοὺς συμπαραστέκεται, θὰ τοὺς ἐνθαρρύνει καὶ θὰ τοὺς παρηγορεῖ στὶς δυσκολίες ποὺ θὰ ἔχουν νὰ ἀντιμετωπίσουν. Ἐπίσης, τὸ Ἅγιο Πνεῦμα θὰ τοὺς διδάξει τὰ πάντα καὶ θὰ τοὺς ἀποκαλύψει ὅσα ἔλεγε τόσον καιρὸ ὁ ἴδιος καὶ δὲν μποροῦσαν νὰ κατανοήσουν (1ω. 14, 15-26).

28. Στὸ ἴδιο, σ. 41: «Αὐτὸ ποὺ ἔχει τὴν κύρια σημασία, κι αὐτὸ εἶναι ποὺ πρέπει νὰ συνεχίσουν κι οἱ Μαθητὲς του μέσα στὴν ἐκκλησία "ἀλλήλων νίπτειν τοὺς πόδας" (13, 14), ἀποκρούοντας κάθε ἔννοια πρωτοκαθεδρίας ἢ ὑπεροχῆς ἢ ἐξουσίας, ἀντιλαμβανόμενοι τὸ ἔργο των ὡς ἔργο θυσίας, δουλείας καὶ ὑπηρετικῆς προσφορᾶς πρὸς τοὺς ἄλλους».

Τὰ Πάθη καὶ ἡ Ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ περιγράφονται ἀπὸ ὅλους τοὺς Εὐαγγελιστῆς (Μθ. 26, 47 – 27, 56. Μρ. 14, 43 – 15, 41. Ακ. 22, 47 – 23, 49. Ἰω. 18, 1 – 19, 37). Ὁ Χριστὸς ὑπέμενε τὸ ἐκούσιό του Πάθος διδάσκοντας μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὸν κόσμον νὰ εἶναι ταπεινὸς καὶ νὰ δέχεται μὲ τόλμη καὶ μὲ θάρρος τὶς ὅποιες δοκιμασίες τοῦ παρουσιάζονται στὴ ζωὴ. Αὐτὸ ποῦ ἔχει σημασία εἶναι ὅτι τὴ Σταύρωση πάντα διαδέχεται ἡ Ἀνάσταση στὴν Ἐκκλησία. Ὅποιος ἀληθινὰ γνωρίζει καὶ διατηρεῖ μία ὄντολογικὴ σχέση μὲ τὸν Χριστό, τότε δὲν ἔχει νὰ φοβηθεῖ τίποτα. Στὴν προσπάθεια αὐτὴ ὁ ἄνθρωπος σαφῶς καὶ θὰ ἔχει τὶς ἀμφιβολίες του καὶ τὶς ἀμφισβητήσεις του σχετικὰ μὲ τὸ γεγονὸς τῆς σάρκωσης τοῦ Θεοῦ Λόγου. Πάντοτε θὰ διαχέεται στὴν ἀτμόσφαιρα τὸ ἐρώτημα τοῦ πῶς ἓνας Θεὸς γίνεται ἄνθρωπος. Αὐτὸ ἦταν καὶ τὸ κρίσιμο σημεῖο στὴν «ἀπιστία» τοῦ Θωμᾶ, ἐνὸς ἐκ τῶν δώδεκα μαθητῶν, ποῦ δὲν ἦταν παρὼν στὴν πρώτη συνάντηση τῶν ὑπόλοιπων μὲ τὸν ἀναστημένο Χριστό (Ἰω. 20, 24-29). Γι' αὐτὸ καὶ ζήτησε νὰ ἀγγίξει τὰ σημεῖα στὰ χέρια καὶ στὰ πόδια τοῦ πληγωμένου στὸν Σταυρὸ Χριστοῦ γιὰ νὰ πιστέψει ὅτι εἶναι ἐκεῖνος. Καὶ ὁ Χριστὸς τοῦ λέει μὲ ἀγάπη: «βάλε τὸ δάκτυλό σου στὰ χέρια μου, καὶ βάλε το στὴν πλευρά μου καὶ πάψε νὰ ἀμφιβάλῃς καὶ πιστέψε». Τότε ὁ Θωμᾶς χωρὶς νὰ ἀγγίξει ὁμολόγησε ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ Χριστός, ὁ Κύριος καὶ ὁ Θεὸς του²⁹. Ὁ Χριστὸς μὲ τὴν ὁμολογία αὐτὴ τοῦ Θωμᾶ τόνισε ὅτι θὰ εἶναι εὐτυχισμένοι ὅσοι πιστέψουν στὸν Χριστὸ ὡς τὸν ἔνσαρκο Υἱὸ καὶ Λόγο τοῦ Θεοῦ χωρὶς νὰ τὸν ἔχουν δεῖ³⁰. Αὐτὸ καλούμαστε ἐμεῖς σήμερα,

29. Στὸ ἴδιο, σσ. 285-288.

30. Ἐκκλησιαστικὰ στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι τὰ λόγια τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου: «Ἄν δὲν ζητοῦσε, δὲν θὰ ψηλαφοῦσε. Ἄν ὅμως δὲν ψηλαφοῦσε, δὲν θὰ ὁμολογοῦσε τὸν Κύριο καὶ Θεό. Καὶ ἂν δὲν ὁμολογοῦσε Κύριο καὶ Θεὸ τὸν Χριστό, ἐμεῖς δὲν θὰ εἶχαμε διδαχθεῖ νὰ Τὸν ὑμνολογοῦμε μ' αὐτὸν τὸν τρόπο. Ὡστε μὲ τὴν ἀπιστία του ὁ Θωμᾶς μᾶς ὁδήγησε πρὸς τὴν ἀλήθεια, καὶ, ὅταν ἦλθε μετὰ, μᾶς σταθεροποίησε στὴν πίστη μας... Θωμᾶ, μείνε σταθερός, σ' αὐτὸν τὸν πόθο σου, μείνε ἐπίμονα σταθερός, ὥστε ἐσὺ βλέποντάς Τον νὰ βεβαιωθεῖ ἡ ψυχὴ μου. Μείνε σταθερός, ζητώντας Αὐτὸν ποῦ εἶπε, Ζητᾶτε καὶ θὰ βρεῖτε. Μὴν προσπεράσεις ἀπλᾶ ἐρευνώντας, ἐὰν δὲν βρεῖς τὸν θησαυρὸ ποῦ ζητᾶς... Ἀγαπᾶ τὴν ἀμφιβολία τῶν λογισμῶν σου,

πού εἴμαστε τόσους αἰῶνες μακριὰ ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ καὶ πραγματικὸ γεγονός τῆς ἔλευσης τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ στὴ γῆ, νὰ πιστέψουμε καὶ νὰ γνωρίσουμε τὸν ἴδιο τὸν ἔνσαρκο Λόγο, τὸν Ἰησοῦ Χριστό, μὲ ὅλη τὴ θέρμη τῆς καρδιᾶς καὶ τῆς ψυχῆς μας.

*γιατὶ σταματᾷ κάθε ἀμφιβολία. Ἀγαπῶ τὴ φιλομάθειά σου, γιατί σταματᾷ γιὰ τὰ καλὰ κάθε φιλονεικία... Διότι καθὼς ἐσὺ ἀπιστεῖς, ἐγὼ διδάσκομαι νὰ πιστεύω», Ὁμιλία εἰς τὴν καινὴν Κυριακὴν καὶ εἰς τὸν ἀπόστολον Θωμᾶν, PG 63, 927-928. Ἡ νεοελληνικὴ ἀπόδοση εἶναι ἀπὸ τὸ βιβλίον: *Ἀπὸ τὴν Ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ στὴν Πεντηκοστή* (μτφρ. Γ. Μαυρομάτη), Καλύβη Κοιμήσεως Θεοτόκου Ἱερᾶς Σκήτης Κουτλουμουσίου, ἔκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 2004, σσ. 42-43.*

Μετάνοια και εξομολόγηση

Φαίδωνος Παπαδόπουλου

Δρ Θεολογίας - πρώην Έπιθεωρητή Θρησκευτικών,
Υπουργείο Παιδείας Κύπρου

Οί περίοδοι πριν από τις μεγάλες δεσποτικές έορτές των Χριστουγέννων και του Πάσχα χαρακτηρίζονται ως περίοδοι πνευματικής προετοιμασίας για τον έορτασμό κοσμοσωτήριων γεγονότων και περιλαμβάνουν, όπως είναι γνωστό, έντατική προσευχή και νηστεία, ενώ διαανθίζονται με την εισαγωγή ειδικών ιερών ακολουθιών. Έπιπλέον, ή μαζική συμμετοχή των πιστών στο μυστήριο της θείας εϋχαριστίας κατά τις περιόδους αυτές, έχει οδηγήσει στην αντίληψη ότι προϋπόθεση για την προσέλευση στο μυστήριο της ζωής είναι ή ιερά εξομολόγηση, ή όποια έχει επικρατήσει να συνδέεται ή και να ταυτίζεται έννοιολογικά με τη μετάνοια. Στους δύο αυτούς, σχετιζόμενους αλλά διακριτούς, όρους αναφερόμαστε στη συνέχεια.

Ό όρος *έξομολόγηση* σημαίνει, κυριολεκτικά, την εξαγόρευση, την έξωτερίκευση ή τη διατύπωση με λόγους των συναισθημάτων, που πλημμυρίζουν την ψυχή του ανθρώπου. Με την έννοια αυτή χρησιμοποιείται ό όρος στην Παλαιά Διαθήκη, το πρώτο, δηλαδή, μέρος της Άγίας Γραφής, που γράφτηκε πριν από τη γέννηση του Ίησού και, ασφαλώς, πριν από την καθιέρωση του γνωστού σε όλους μυστηρίου της εξομολογήσεως. Στο ιερό αυτό κείμενο, το ρήμα *έξομολογοῦμαι*, που αναφέρεται τις πλείστες φορές προς τον Θεό, δηλώνει την έκφραση θαυμασμού και χαρᾶς για τα μεγαλεία του Κυρίου και ίσοδυναμεί με δοξολογία και εϋχαριστία για όσα αυτός δημιούργησε και χάρισε στον άνθρωπο και ταυτόχρονα αναγνώριση της παντοδυναμίας και πανσοφίας του. Όταν, για παράδειγμα, ό ποιητής των *Ψαλμών* λέει ότι ό Θεός «*ντύθηκε με έξομολόγηση και μεγαλοπρέπεια*» (*Ψαλμ.* 103, 1) ή ότι «*είναι καλό να έξομολογούμαστε στον Κύριο και να ψάλλουμε στο όνομα του Υγίστου*» (*Ψαλμ.* 91, 2) ή όταν μᾶς καλεϊ με τη γνωστή φράση «*έξομολογεϊσθε τῷ Κυρίῳ*» (*Ψαλμ.* 135, 1-3) να δοξολογήσουμε τον Δημιουργό μας, έννοει να

ἀναγνωρίσουμε καὶ νὰ ὁμολογήσουμε μὲ κάθε τρόπο τὰ θεῖα μεγαλειᾶ καὶ νὰ ἐκφράσουμε ἀπὸ τὰ βάθη τῆς ψυχῆς μας τὴν εὐγνωμοσύνη μας πρὸς τὸν δωρεοδότη, προστάτη, συντηρητὴ καὶ σωτῆρα μας.

Στὰ ἱερὰ Εὐαγγέλια, καὶ εἰδικὰ στὸ σημεῖο ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὴ δράση τοῦ Ἰωάννη τοῦ Βαπτιστῆ, ἀναφέρεται ρητὰ ὅτι πῆγαιναν γιὰ νὰ τὸν συναντήσουν πολλοὶ κάτοικοι τῆς Ἰουδαίας καὶ Ἱεροσολυμίτες «καὶ ἐβαπτίζοντο πάντες ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ποταμῷ ὑπ' αὐτοῦ ἐξομολογούμενοι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν» (Μρ. 1, 5). Στὴν περίπτωσι αὐτῇ, ἡ ἔννοια τῆς ἐξομολογήσεως φαίνεται νὰ εἶναι διαφορετικὴ τῆς προηγουμένης, κάτι ποὺ ὥστόσο δὲν ἰσχύει στὴν πραγματικότητα.

Ἡ παρουσία τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν στὸν Ἰορδάνῃ ποταμῷ, ἡ ἐξαγόρευσι τῶν ἁμαρτιῶν καὶ τὸ βάπτισμά τους, ἦταν τὸ τέλος μιᾶς πνευματικῆς πάλης, ποὺ ὀνομάζεται μετάνοια. Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ποὺ μετανοεῖ εἶναι γεμάτη μὲ συναισθήματα, τὰ ὁποῖα ἐπιθυμεῖ νὰ ἐξωτερικεύσει. Θλίβεται γιὰ τὸν τρόπο ζωῆς τοῦ στενοχωρεῖ τὸν εὐεργέτη του καὶ δείχνει ἀχαριστία ἀπέναντι σ' αὐτόν, ποὺ τὸν δημιούργησε καὶ τὸν ἔσωσε. Αἰσθάνεται ἀδυναμία νὰ θεραπεύσει τὸν ἑαυτό του ἀπὸ τὴν πτώσι, ἀναγνωρίζοντας ταυτόχρονα τὴν παντοδυναμία καὶ τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ. Ντρέπεται γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὰ ἔργα του, τὰ ὁποῖα, συγκρίνοντας μὲ τὸ σταθερὸ σημεῖο ἀναφορᾶς ποὺ εἶναι τὸ πρόσωπο καὶ ἡ διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ, βρίσκει ὅτι ὀδηγοῦν στὴν ἀπώλεια καὶ ἐπιθυμεῖ νὰ τὰ διορθώσει. Νιώθει μέσα του τὸ κενὸ ἀπὸ τὴν ἀπουσία τῆς χάριτος τοῦ Κυρίου καὶ ποθεῖ νὰ τὸ ἀναπληρώσει. Μὲ ἄλλα λόγια, δοξάζει, παρακαλεῖ, ἱκετεύει, ταπεινώνεται, ὁμολογεῖ τὴν ἀδυναμία του καὶ ζητεῖ τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ, ὅπως ἀκριβῶς διδάσκει καὶ ὁ ἱερὸς ψαλμωδὸς στὴν Παλαιὰ Διαθήκη.

Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι γνωστὸ ὅτι δοκίμαζε τοὺς ἀνθρώπους πρὶν θεραπεύσει τὶς ἀσθένειές τους, ὄχι γιὰ τὴν ἀνάγκη νὰ πληροφορηθεῖ κάτι ἀπὸ αὐτούς, ἀλλὰ γιὰ νὰ τοὺς ὀδηγήσει σὲ ὁμολογία τῆς δύνამης τοῦ Κυρίου καὶ τῆς δικῆς τους ἀδυναμίας, σὲ διακήρυξι τῆς πίστεως τους καὶ ταυτόχρονα σὲ ταπεινώσι, σὲ ὅλα αὐτὰ δηλαδὴ ποὺ συνιστοῦν τὴν ἔννοια τῆς ἐξομολογήσεως. Ταυτόχρονα,

διακήρυττε σαφέστατα την ύπεροχή τῆς ψυχικῆς θεραπείας ἔναντι τῆς σωματικῆς, ὅπως φαίνεται καθαρά στη διήγηση τοῦ θαύματος τῆς ἴασης τοῦ παραλυτικοῦ στήν Καπερναοῦμ (Μρ. 2, 3-12).

Ὁ συγκεκριμένος ἀσθενής, ὅπως καὶ πολλοὶ ἄλλοι τυφλοὶ, λεπροὶ καὶ ποικίλοτροπα ὑποφέροντες, δὲν σκέφτηκαν ἢ ἀπλᾶ ἐπιθύμησαν νὰ δοῦν τὸν Χριστό, ἀλλὰ βρῆκαν τρόπο καὶ πραγματοποίησαν τὴν ἐπιθυμία τους, ὅπως ἔπραξε καὶ ὁ τελώνης Ζακχαῖος (Λκ. 19, 2-4). Συνεπῶς, καὶ ὁ ἄνθρωπος ποὺ μετανοεῖ, δὲν παραμένει στη διαπίστωση τῶν λαθῶν του ἢ στη δήλωση τῆς ἀπόφασης γιὰ ἀλλαγὴ τρόπου ζωῆς. Ἀντίθετα, ἀναζητεῖ μὲ λαχτάρια τὸν ἰατρὸ τῆς ψυχῆς του, ποὺ εἶναι ὁ Χριστός, ὁ ὁποῖος, ὡστόσο, ἐνεργεῖ μέσῳ τοῦ μυστηρίου τῆς εξομολόγησεως στὸν πνευματικὸ ἱερέα, ὅπως ὁ ἴδιος ὄρισε ὅταν εἶπε στοὺς μαθητὲς μετὰ τὴν ἀνάστασή του: *«λάβετε Πνεῦμα Ἅγιον, ἂν τινων ἀφήτε τὰς ἁμαρτίας ἀφίενται αὐτοῖς· ἂν τινων κρατῆτε, κεκράτηνται»* (Ιω. 20, 22-23). Ὅπως, πολὺ εὐστοχα, σημειώνει ὁ ἅγιος Νεκτᾶριος Πενταπόλεως: *«ἡ εξομολόγησις εἶναι ἐξαγόρευσις ἐκούσιος καὶ εἰλικρινῆς τῶν πεπραγμένων ἁμαρτημάτων, ἄνευ αἰδοῦς καὶ συστολῆς καὶ αὐτοκατηγορία μετὰ συντριβῆς, ἐνώπιον τοῦ προσώπου τοῦ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας τεταγμένου, πρὸς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν»*¹.

Ἡ ἀναγκαιότητα τῆς παρουσίας τοῦ πνευματικοῦ κατὰ τὴν εξομολόγηση ἀμφισβητεῖται ἀπὸ πολλοὺς, ἐνῶ, ὅπως εἶναι γνωστό, ἀπορρίπτεται ἐντελῶς ἀπὸ τοὺς Προτεστάντες καὶ ἐν μέρει ἀπὸ τοὺς Ρωμαιοκαθολικοὺς. Τὸ φαινόμενο αὐτό, βέβαια, δὲν εἶναι καινούριο καὶ ἀξίζει νὰ προσεχθοῦν ἰδιαίτερα τὰ λόγια ἐνὸς Ἁγίου τοῦ 7^{ου} αἰ., ποὺ ἀπαντώντας σὲ σχετικὴ ἐρώτηση εἶπε: *«Ἀντίθετα, ἐκεῖνοι ποὺ ἀνόητα ἢ μᾶλλον μὲ ἀσέβεια, λένε, καθόλου δὲν ὠφελοῦμαστε ἀπὸ τὴν εξομολόγηση στοὺς ἀνθρώπους, ἐπειδὴ εἶναι κι αὐτοὶ σὰν ἐμᾶς, γιατί μόνο ὁ Θεὸς μπορεῖ νὰ συγχωρεῖ ἁμαρτίες, ὅς γνωρίζουν ὅτι, λέγοντας αὐτά, πρῶτον τὸ κάνουν γιὰ νὰ καλύψουν τὴ δική τους κτηνώδη καὶ*

1. Νεκταρίου Πενταπόλεως, *Περὶ τῆς Ἀθανασίας τῆς Ψυχῆς καὶ Περὶ τῶν Ἱερῶν Μνημοσύνων*, ἔκδ. Ἅγιος Νικόδημος, Ἀθῆναι 1972, σ. 206.

παράλογη διαγωγή»². Σαφέστατος, ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι καὶ ὁ Μ. Βασίλειος, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει σχετικά: «Ἡ ἐξομολόγησις τῶν ἁμαρτημάτων γίνεται διὰ τὸν ἴδιον λόγον, ὅπως καὶ ἡ ἐπίδειξις τῶν σωματικῶν παθῶν. Ὅπως λοιπὸν τὰ πάθη τοῦ σώματος οἱ ἄνθρωποι δὲν τὰ ἀποκαλύπτουν εἰς ὅλους οὔτε εἰς τοὺς τυχόντας, ἀλλ' εἰς τοὺς ἔχοντας τὴν πείραν τῆς θεραπείας των, ἔτσι καὶ ἡ ἐξομολόγησις τῶν ἁμαρτημάτων πρέπει νὰ γίνεται ἐνώπιον ἐκείνων, πὺ ἡμποροῦν νὰ τὰ θεραπεύσουν»³. Παρόμοια, καὶ ὁ ἅγιος Ἰωάννης τῆς Κλίμακος, θέλοντας νὰ τονίσει τὴ χρησιμότητα τῆς ἐξομολογήσεως, σημειώνει ὅτι «τὴν ψυχὴ πὺ συνηθίζει νὰ ἐξομολογῆται, ἡ σκέψις τῆς ἐξομολογήσεως τὴν συγκρατεῖ σὰν χαλινάρι καὶ δὲν τὴν ἀφήνει νὰ ἁμαρτήσῃ. Ἀντιθέτως, τὶς ἁμαρτίες πὺ δὲν σκέπτεται κανεὶς νὰ τὶς ἐξομολογηθῇ, συνεχῶς σὰν σὲ σκοτάδι τὶς διαπράττει ἄφοβα»⁴.

Πολλοὶ συνδέουν τὸ μυστήριον τῆς ἐξομολογήσεως μὲ αὐτὸ τῆς θείας εὐχαριστίας καὶ αὐτὸ δὲν εἶναι κατ' ἀνάγκη κακὸ. Κακὸ εἶναι, ὡστόσο, νὰ σχηματίσουμε τὴν ἐντύπωση ὅτι ἡ ἐξομολόγησις εἶναι ἓνα ἔθιμον ἢ μία τυπικὴ διαδικασίᾳ, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουμε τὸ δικαίωμα ἢ τὴν ἄδεια νὰ κοινωνήσουμε τῶν ἀχράντων τιμῶν δώρων. Ὡς συνειδητοποιημένοι Χριστιανοί, ἄλλωστε, δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμε ὅτι τὸ Σῶμα καὶ τὸ Αἷμα τοῦ Κυρίου εἶναι δῶρα τίμια, πὺ δίδονται ἀπὸ τὸν Χριστὸ καὶ ὅτι, ἀκόμη, ἡ σωτηρία εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς θυσιαστικῆς ἀγάπης του καὶ ὄχι τῶν δικῶν μας ἀγώνων. Ὅπως χαρακτηριστικὰ ἀναφέρει ὁ ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης: «θέλεις πλησιάσει εἰς τὴν Ἁγίαν Κοινωνίαν μὲ ἓναν φόβον ἅγιον καὶ ἀγαπητικὸν λέγοντας: Ἐγὼ, Κύριέ μου, δὲν εἶμαι ἄξιος νὰ σὲ δεχθῶ· διότι τόσες καὶ τόσες φορὲς σὲ ἔβλαψα καὶ ἀκόμη δὲν ἔκλαυσα καθὼς πρέπει τὴν βλάβην πὺ σοῦ ἔκαμα· ἐγὼ, Κύριέ μου, δὲν εἶμαι ἄξιος νὰ σὲ δεχθῶ· διότι δὲν εἶμαι ἀκόμη καθαρὸς ἀπὸ

2. Ἀναστασίου Συναΐτη, *Ἐρώτησις ΣΤ'*, Φιλοκαλία τῶν Νηπτικῶν καὶ Ἀσκητικῶν 13Β', Πατερικαὶ Ἐκδόσεις Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, Θεσσαλονίκη 1988.

3. Μ. Βασιλείου, *Ὅροι κατ' Ἐπιτομήν*, Ἐρώτησις 229, *ΕΠΕ* 9, Θεσσαλονίκη 1973.

4. Ἰωάννου Συναΐτου, *Κλίμαξ*, Λόγος Δ', *Περὶ ὑπακοῆς*, ἔκδ. Ἰ.Μ. Παρακλήτου, Ὠρωπὸς 1978.

τὰς διαθέσεις καὶ προσπαθείας τῶν συγγνωστῶν ἁμαρτιῶν μου ὦ Θεέ μου παντοδύναμε καὶ ἀπείρως ἀγαθέ, σὺ μόνος μὲ τὴν δύναμιν τῆς ἀγαθότητός σου ἀζίζωσόν με νὰ σὲ δεχθῶ μὲ αὐτὴν τὴν πίστιν»⁵.

Προϋπόθεση τῆς εξομολογήσεως, ὅπως ἔχει ἤδη εἰπωθεῖ, εἶναι ἡ εἰλικρινὴς καὶ ἔμπρακτὴ μετάνοια. Ὅταν αὐτὴ ὑπάρχει, ἡ θεία κοινωνία ἔρχεται ὡς φάρμακο καὶ τροφή γιὰ νὰ ἐνισχύσει τὴν ψυχὴ ἐκείνη, ποὺ ἔχει ἀποφασίσει, μὲ τὴ βοήθεια πάντοτε τοῦ Θεοῦ, νὰ ξεκόψει ἀπὸ τὴν ἁμαρτία καὶ νὰ πορευθεῖ στὸν δρόμο τοῦ Χριστοῦ. Εἶναι γι' αὐτὸ τὸν λόγο ποὺ ἡ εξομολόγηση ὀνομάζεται δεῦτερο βάπτισμα, ἀφοῦ ἀνακαινίζει τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν ἐπαναφέρει στὴν κατάστασι, ποὺ βρισκόταν ἀμέσως μετὰ τὴ βάπτισί του. Ὡς ἐπανάληψη τοῦ βαπτίσματος, αὐτονόητα, τὸ μυστήριον τῆς εξομολογήσεως περιλαμβάνεται ἀνάμεσα στὰ τέσσερα, ὑποχρεωτικὰ γιὰ τοὺς πιστοὺς, μυστήρια.

Σαφέστατα συνδέει τὴν εξομολόγηση μὲ τὸ ἅγιο βάπτισμα καὶ ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ὁ ὁποῖος, σημειωτέον, ἔζησε σὲ ἐποχὴ ποὺ δὲν εἶχε ἀκόμη ἐπικρατήσῃ ὁ νηπιοβαπτισμὸς. Θεωρώντας τὴν ὡς τελικὸ στάδιον καὶ ἀπόδειξι γιὰ τὴν εἰλικρινῆ μετάνοια, προτρέπει ἐμφαντικὰ κάθε ἕναν ἀπὸ ἐκείνους, ποὺ διήνυαν τὴν τελευταία φάσι τῆς προετοιμασίας γιὰ ἔνταξι στὴν Ἐκκλησία: *«Μὴ ἀπαξιώσης ἐξαγορευσαί σου τὴν ἁμαρτίαν, εἰδὼς ὅπως Ἰωάννης ἐβάπτισεν, ἵνα τὴν ἐκεῖθεν αἰσχύνῃ τῇ ἐνταύθα φύγῃς (ἐπειδὴ μέρος καὶ τοῦτο τῆς ἐκεῖσε κολάσεως), καὶ δείξῃς ὅτι τὴν ἁμαρτίαν ὄντως μεμίσηκας, παραδειγματίσας αὐτὴν καὶ θριαμβεύσας, ὡς ἀξίαν ὕβρεως»⁶.*

Ἡ πασίγνωστη παραβολὴ τοῦ ἀσώτου υἱοῦ ἢ τοῦ σπλαγχνικοῦ πατέρα (Λκ. 15, 11-24), προσφέρεται ὡς ἄριστη ἐπιβεβαίωσι τῶν προλεχθέντων. Ὁ ἀποστάτης υἱὸς δὲν παρέμεινε στὴ διαπίστωσι ἢ παραδοχὴ τῆς οἰκτρῆς του κατάστασις, στὴν ἀπλῆ δηλαδὴ μεταμέλεια, ποὺ ἐπέδειξε καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ προδότης Ἰούδας, ἀλλὰ ἔλαβε ἀπόφασιν ἐπιστροφῆς (*«ἀναστὰς πορεύσομαι πρὸς τὸν πατέρα μου»*),

5. Νικοδήμου Ἀγιορείτου, *Ὁ Λόρατος Πόλεμος*, ἐκδ. Φῶς-XEEN, Ἀθῆναι 1988, σ. 203.

6. Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος 40· Εἰς τὸ ἅγιον βάπτισμα*, PG 36, 397A.

τήν ὅποια καὶ ὑλοποίησε, ἐπιδεικνύοντας μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἔμπρακτῃ μετάνοια. Τότε καὶ μόνον ἀποκαταστάθηκε στὴν υἰοθεσία καὶ ἀπόλαυσε τὸν μόσχο τὸν σιτευτό, ποὺ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρὰ τὸ Σῶμα καὶ Αἷμα τοῦ Χριστοῦ.

Ἡ ἀνάσταση θεωρεῖται ὡς τὸ μεγαλύτερο ἀπὸ τὰ θαύματα τοῦ Κυρίου καὶ αὐτὸ εἶναι λογικὸ γιὰτὶ ἡ υἰοθεσία καὶ τὰ ὑλικά ἀγαθά, τότε καὶ μόνον εἶναι χρήσιμα, ὅταν ὁ ἄνθρωπος βρίσκεται στὴ ζωὴ. Μὲ τὸ ἴδιο σκεπτικὸ, ἡ μετάνοια ἀποτελεῖ γιὰ τὸν ἄνθρωπο κορυφαία ἀρετὴ καὶ ζήτημα ζωῆς ἢ θανάτου, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ὁ Ἰησοῦς τὴν παραλληλίζει μὲ τὴν ἀνάσταση. «Ὁ γιός μου αὐτὸς ἦταν νεκρὸς καὶ ζανάζησε, ἦταν χαμένος καὶ βρέθηκε», ἦταν τὰ λόγια τοῦ σπλαγχνικοῦ πατέρα, κατὰ τὴν ἐπιστροφή τοῦ ἄσωτου υἱοῦ. Καὶ ὁ πατέρας φυσικὰ δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Θεό, ποὺ περιμένει τὴ μετάνοια καὶ ἐπιστροφή τοῦ κάθε ἁμαρτωλοῦ, ὅσο καὶ ἂν ἔχει ξεπέσει, ὅσο μεγάλες καὶ ἂν εἶναι οἱ ἁμαρτίες του. Ἀλλὰ καὶ ἡ περίπτωση τῶν κατοίκων τῆς Νινευῆ, τὴν ὀλοκληρωτικὴ καταστροφὴ τῶν ὁποίων εἶχε προαναγγεῖλει ὁ Θεὸς στὸν προφήτη Ἰωνᾶ, ἀποδεικνύει περίτρανα ὅτι ἡ εἰλικρινὴς μετάνοια καὶ συντριβὴ σώζει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὰ δεσμὰ τοῦ θανάτου, ὅπως συνέβη μὲ τὸ πλῆθος τῶν Νινευιτῶν, ποὺ μὲ δάκρυα, νηστεία καὶ προσευχές, ἀξιώθηκαν τοῦ θείου ἐλέους καὶ ἀπαλλάχθηκαν ἀπὸ τὴ θεϊκὴ ὀργή (Ἰω. 3, 1-10).

Ἡ Ἁγία Γραφή καὶ ἡ ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας εἶναι γεμάτες μὲ παραδείγματα ἀνθρώπων, ποὺ ἔζησαν βουτηγμένοι στὴν ἁμαρτία, ὅμως τελικὰ ὄχι ἀπλὰ σώθηκαν, ἀλλὰ ἔφτασαν σὲ ὕψη ἀγιότητας καὶ παρέμειναν στὴν ἱστορία ὡς φωτεινὰ παραδείγματα πρὸς μίμηση. Ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρει κανεὶς τὸν ἔνδοξο βασιλιὰ Δαυὶδ, στὸν ὁποῖο ὀφείλουμε τὴ συγγραφὴ τοῦ περίφημου πεντηκοστοῦ ψαλμοῦ τῆς μετάνοιας, τὴ Σαμαρειτίδα τοῦ Εὐαγγελίου ποὺ ἔγινε ἡ ἁγία Φωτεινὴ (Ἰω. 4, 5-42), τὸν τελῶνη (Λκ. 18, 10-14), τὴν πόρνη ποὺ ἄλειψε μὲ μύρο τὰ πόδια τοῦ Ἰησοῦ (Μθ. 26, 6-14), τὸν ληστὴ μὲ τὸ ἀνεπανάληπτο «μνησθητί μου Κύριε ἐν τῇ βασιλείᾳ σου» (Λκ. 23, 42), τὴν ὁσία Μαρία τὴν Αἰγυπτία, τὸν φοβερὸ ληστὴ καὶ μετέπειτα ὄσιο Μωυσῆ τὸν Αἰθίοπα, καὶ τόσους ἄλλους. Ὅλοι αὐτοὶ δικαιοῦθησαν ὄχι μέσῳ τῶν ἔργων ἢ τῶν ἰκανοτήτων τους, ἀλλὰ χάρι στὴν

πραγματική μετάνοια, πού συμφιλιώνει τὸν ἄνθρωπο μὲ τὸν Θεὸ καὶ καθαρίζει τὸν νοῦ καὶ τὴν ψυχὴ ἀπὸ τὸ σκοτάδι τῆς ἁμαρτίας.

Ἡ ὑπερπροβολὴ τοῦ μεγέθους τῶν ἁμαρτημάτων τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἔργο σατανικὸ καὶ ἀποσκοπεῖ στὸ νὰ παρεμποδίσει τὴν προσέλευση στὸ μυστήριό τῆς εξομολογήσεως καὶ νὰ ὀδηγήσει τὸν ἁμαρτωλὸ στὴν ἀπόγνωση. Ἐπ’ αὐτοῦ ὁ Μ. Βασίλειος λέγει χαρακτηριστικὰ τὰ ἐξῆς ἐνισχυτικὰ γιὰ τοὺς πιστοὺς λόγια: «*Ἐὰν ὅμως τὰ ἁμαρτήματά μας, ὅπως εἶναι φυσικό, συμβαίνῃ καὶ νὰ μετροῦνται καὶ νὰ ἀριθμοῦνται, ἐνῶ τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀμέτρητον καὶ οἱ οἰκτιρμοὶ τοῦ ἀναρίθμητοι, δὲν ἔχομεν καιρὸν δι’ ἀπόγνωσιν τοῦ ἔλεους καὶ κατάκρισιν τῶν ἁμαρτημάτων, τῶν ὁποίων ἡ ἄφεσις, ὅπως λέγει ἡ Γραφή, ὑπάρχει εἰς τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ*»⁷.

Ὅπως εἶναι γνωστό, τὸ πρῶτο κήρυγμα τοῦ Ἰωάννη τοῦ Βαπτιστῆ, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ Ἰησοῦ, ἦταν τὸ «*μετανοεῖτε, ἤγγικεν γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν*» (Μθ. 4, 17). Ἡ φράση αὐτὴ ἀποδίδει σαφέστατα τὴν ἀλήθεια ὅτι ἡ μετάνοια δὲν εἶναι στιγμιαία ἀπόφαση, ἀλλὰ διαρκῆς ψυχικὴ κατάσταση. Ὁ Χριστιανὸς δὲν μετανοεῖ μόνο ὅταν πρόκειται νὰ εξομολογηθεῖ ἢ ὅταν προετοιμάζεται γιὰ συμμετοχὴ στὴ θεία εὐχαριστία, ἀλλὰ ζεῖ ἐν μετανοίᾳ ὅλες τὶς ἡμέρες τῆς ζωῆς του, ἀφοῦ, ἀνὰ πᾶσα στιγμὴ, μπορεῖ νὰ βρεθεῖ μπροστὰ στὸ κριτήριό. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψη δὲν εἶναι καθόλου τυχαῖο τὸ ὅτι, σχεδὸν σὲ κάθε λατρευτικὴ σύναξη, ἀναγινώσκεται ὁ πεντηκοστὸς ψαλμὸς τοῦ Δαυὶδ: «*Ἐλέησόν με, ὁ Θεός, κατὰ τὸ μέγα ἔλεός σου καὶ κατὰ τὸ πλῆθος τῶν οἰκτιρμῶν σου ἐξάλειψον τὸ ἀνόμημά μου*». Κάθε μέρα τῆς ζωῆς μας ὀφείλουμε νὰ τὴ βλέπουμε ὡς εὐκαιρία γιὰ ἀρχὴ μετανοίας. Ἰδίως τὶς περιόδους τῆς Μικρῆς καὶ Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς. Σχετικὴ εἶναι ἡ ὑπόμνηση τοῦ Θεολόγου Γρηγορίου ὅτι «*οὐκ ἔστιν ἐν ἄδη τοῖς ἀπελθοῦσιν ἐξομολόγησις καὶ διόρθωσις. Συνέκλεισε γὰρ ὁ Θεός, ἐνταῦθα μὲν καὶ βίον καὶ πρᾶξιν, ἐκεῖ δὲ τὴν τῶν πεπραγμένων ἐξέτασιν*»⁸.

7. Μ. Βασιλείου, *Ὅροι κατ’ Ἐπιτομήν*, Ἑρώτησις 13, ὅπ.π.

8. Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος 16· Εἰς τὸν πατέρα σιωπῶντα*, PG 35, 953BC.

Τὰ προλεχθέντα ὀδηγοῦν ἀναπόδραστα στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐξομολόγηση καὶ προφανῶς ἡ μετάνοια, δὲν ἀφοροῦν, ὅπως λανθασμένα τείνει νὰ ἐπικρατήσῃ, τὰ ἄτομα, ποὺ βρίσκονται σὲ προχωρημένη ἡλικία. Κατηγορηματικῆ, ἐπὶ τοῦ προκειμένου, εἶναι ἡ τοποθέτηση τοῦ Μ. Βασιλείου: «*Ἡ ἀναβολὴ τίποτε ἄλλο δὲν κραυγάζει παρὰ αὐτά. Ἄς βασιλεύσῃ πρῶτα εἰς ἐμὲ ἢ ἁμαρτία, ἔπειτα θὰ βασιλεύσῃ κάποτε καὶ ὁ Κύριος... Ὅταν ἔχεις ἀκμαίας τὰς δυνάμεις δι' ἔργα, τὰ νειάτα σου τὰ ἐξοδεύεις εἰς τὰς ἁμαρτίας. Ὅταν τὰ ὄργανα κουρασθοῦν, τότε τὰ προσφέρεις εἰς τὸν Θεόν... Ἡ σωφροσύνη τῶν γηρατειῶν δὲν εἶναι σωφροσύνη, ἀλλ' ἀδυναμία ἀκολασίας. Ὁ νεκρὸς δὲν στεφανώνεται. Κανένας δὲν εἶναι δίκαιος ἐξ αἰτίας τῆς ἀδυναμίας τοῦ κακοῦ. Ὡσπου ὑπάρχει δύναμις εἰς σέ, μὲ τὴν λογικὴν νὰ τὴν κρατᾷς ἀπὸ τὴν ἁμαρτίαν*»⁹.

Ἡ μεγάλη σημασία τῆς μετάνοιας γιὰ τοὺς πιστοὺς προκύπτει, μεταξὺ ἄλλων, καὶ ἀπὸ τὴ διαπίστωση ὅτι τὸ σύνολο τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ἔχει ἀσχοληθεῖ, περιστασιακὰ ἢ συστηματικὰ, σὲ ἔργα του μὲ αὐτήν. Ἀναφέρουμε ἐνδεικτικὰ τὸν ἅγιο Ἰωάννη τῆς Κλίμακος, ὁ ὁποῖος, στὸν πέμπτο λόγο τοῦ βιβλίου του, ὀρίζει τὴ μετάνοια ὡς «*ἀνανέωση τοῦ βαπτίσματος, ... συμφωνία μὲ τὸν Θεὸν γιὰ νέα ζωὴ, ... μόνιμο ἀποκλεισμὸ κάθε σωματικῆς παρηγορίας, ... σκέψη αὐτοκατακρίσεως, ... ἀμεριμνησία γιὰ ὅλα τὰ ἄλλα καὶ μέριμνα γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ ἑαυτοῦ μας, ... θυγατέρα τῆς ἐλπίδος καὶ ἀποκήρυξη τῆς ἀπελπισίας, ... συμφιλίωση μὲ τὸν Κύριο μὲ ἔργα ἀρετῆς ἀντίθετα πρὸς τὰ παραπτώματά μας, ... καθαρισμὸ τῆς συνειδήσεως, ... θεληματικὴ ὑπομονὴ ὄλων τῶν θλιβερῶν πραγμάτων*».

Σὲ ἕναν ἀπὸ τοὺς πιὸ χαρακτηριστικοὺς ὕμνους τῆς περιόδου τοῦ Τριωδίου οἱ πιστοὶ ζητοῦν ἀπὸ τὸν Θεὸ νὰ τοὺς ἀνοίξῃ τὶς πύλες τῆς μετάνοιας. Ὁ στίχος αὐτὸς σημαίνει πρῶτα ἀπὸ ὅλα ὅτι ἡ μετάνοια δὲν εἶναι μία νομικοῦ χαρακτήρα ὑπόθεση ἢ διαδικασία, κατὰ τὴν ὁποία ὁ ἄνθρωπος, αὐτόνομα καὶ ἀποκλειστικά, διαπιστώνει κάποια λάθη ἢ ἀδυναμίες του καὶ ἀποφασίζει νὰ τὰ

9. Μ. Βασιλείου, *Προτρεπτικὴ εἰς τὸ ἅγιον βάπτισμα*, 9, 5, ΕΠΕ 6, Θεσσαλονίκη 1973.

διορθώσει. Ἡ μετάνοια, σύνθετη ἀπὸ τὴν πρόθεση «μετὰ» καὶ τὴ λέξι «νοῦς», στὴν πρωταρχικὴ τῆς ἔννοια σημαίνει τὴν ἀλλαγὴ μυαλοῦ, τρόπου σκέψης, νοοτροπίας καὶ συμπεριφορᾶς ἢ «*στροφή πρὸς τὰ κρείττονα*», κατὰ τὸν Γρηγόριο τὸν Θεολόγο¹⁰. Αὐτό, δηλαδὴ, ποὺ ὀνομάζουν οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ὡς μῖσος πρὸς τὰ πάθη καὶ τὴν ἁμαρτία καὶ ἀπόφαση, μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Θεοῦ, γιὰ τέλεια ἀποκοπὴ ἀπὸ αὐτά.

Ἡ ἀποκοπὴ τῶν παθῶν, ἀσφαλῶς, δὲν ἰσοδυναμεῖ μὲ πνευματικὴ οὐδετερότητα ἀλλὰ, ἀντίθετα, ὁ ἀποχωρισμὸς ἐνὸς πάθους ἢ μιᾶς κακίας ἐπιτυγχάνεται μὲ τὴν καλλιέργεια ἢ ἐπιδίωξη τῆς ἀντίθετης ἀρετῆς. Γιὰ παράδειγμα καὶ σύμφωνα μὲ τὸν ἅγιο Γρηγόριο, ἡ φιλαργυρία ἀντιμετωπίζεται μὲ τὴν ἐλεημοσύνη: «*Πρῶν ἐξήρανε σου τὴν χεῖρα μικρολογία καὶ φειδωλία· σήμερον ἐκτεινάτω μετάδοσις καὶ φιλανθρωπία. Καλὴ θεραπεία χειρὸς ἀρρωστούσης, σκορπίζειν, δίδοναι τοῖς πένησιν, ἐξαντλεῖν ὧν ἔχομεν δαψιλῶς*»¹¹. Τὴν κενοδοξία καταπολεμεῖ ὁ ἄνθρωπος ὅταν ἔχει μνήμη τοῦ θανάτου, ποὺ μὲ τὴ σειρά τῆς ὀδηγεῖ στὴν ταπεινοφροσύνη: «*διὰ τὸ φύγεις παντελῶς τὴν κενοδοξίαν, α) ἔχε κρυπτὰς τὰς ἀγαθοεργίας καὶ ἀρετάς σου, νὰ μὴ τὰς γνωρίσῃ τις, β) ὅταν σὲ ἐπαινοῦν οἱ ἄνθρωποι, συλλογίσου τὰς ἁμαρτίας σου καὶ ἔχε πόνον καὶ λύπην καρδίας εἰς τὸν ἔπαινον ὅπου σοῦ δίδωσι ..., γ) πρόσφερε καὶ δίδε τῷ εὐεργέτῃ Θεῷ κάθε σου ἔπαινον ὅτι αὐτὸς εἶναι αἰτία παντὸς ἀγαθοῦ*»¹². Παρομοίως ἡ νηστεία ἐκδιώκει τὴ φιληδονία, ἡ ἐργασία περιορίζει τὴν πολυλογία, κ.ο.κ.

Συνοψίζοντας τὰ πιὸ πάνω μπορούμε ἀνεπιφύλακτα νὰ συμπεράνουμε ὅτι μετάνοια καὶ εξομολόγηση εἶναι, ὄντως, ἔννοιες ἀλληλένδετες. Ἡ εξομολόγηση, χωρὶς νὰ ἔχει προηγηθεῖ εἰλικρινῆς μετάνοια, εἶναι μία τυπικὴ διαδικασία καὶ ἰσοδυναμεῖ, οὐσιαστικά,

10. Γρηγορίου Θεολόγου, *Ἐπι Θεολογικά, ΑΔ'*, *Ὅροι παχυμερεῖς*, PG 37, 962.

11. Τοῦ ἰδίου, *Λόγος 40· Εἰς τὸ ἅγιον βάπτισμα*, PG 36, 408B.

12. Ἀγαπίου μοναχοῦ, *Ἀμαρτωλῶν Σωτηρία*, ἔκδ. Σαλιβέρου, Ἀθῆνα χ.χ., σ. 39.

μὲ ἐμπαιγμὸ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἑαυτοῦ μας. Ταυτόχρονα, ἡ μετάνοια, πὸν δὲν καταλήγει ἔμπρακτα στὴν ἐξομολόγηση, εἶναι ἐλλιπὴς καὶ ἀτελέσφορη. «... Ἐνα μόνον ζητᾷ ὁ Θεὸς ἀπὸ μᾶς, νὰ μὴν πέσουμε στὴν ἀπόγνωση, ἀλλὰ νὰ ἀπομακρυνθοῦμε ἀπὸ τὴν ἁμαρτία καὶ νὰ τρέξουμε στὴν ἐξομολόγηση. Ἄν τὸ κάνουμε αὐτό, ὑπόσχεται νὰ μᾶς δώσει γρήγορα τὴ συγχώρηση»¹³.

13. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Ὀμιλία εἰς τὸν πλούσιον καὶ τὸν Λάζαρον, PG 48, 1047.

